МАРГАРИТА ВАСИЛЕВА

ДИМИТЪР МАРИНОВ

ИЗСЛЕДОВАТЕЛЯТ НА ЖИВАТА НАРОДНА СТАРИНА

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО
•Проф. Марин Дринов•

МИНАЛО И ЛИЧНОСТИ

ДИМИТЪР МАРИНОВ - ИЗСЛЕДОВАТЕЛЯТ НА ЖИВАТА НАРОДНА СТАРИНА

МИНАЛО И ЛИЧНОСТИ

МАРГАРИТА ВАСИЛЕВА

ДИМИТЪР МАРИНОВ

ИЗСЛЕДОВАТЕЛЯТ НА ЖИВАТА НАРОДНА СТАРИНА

МАРГАРИТА ВАСИЛЕВА

ДИМИТЪР МАРИНОВ

ИЗСЛЕДОВАТЕЛЯТ НА ЖИВАТА НАРОДНА СТАРИНА

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО
•Проф. МаринДринов•
София • 1996

В монографията се проследява сложния житейски път и разностранната дейност на Димитър Маринов, оставил трайни следи в нашия обществено-политически и културен живот. На базата на книжовното му наследство, на нов и много богат изворов материал, той за първи път цялостно е представен като етнограф и фолклорист, учител, книжовник, публицист, обществен и политически деец, работил активно от навечерието на Освобождението до края на 20-те години на нашия век. По повод 150-годишнината от рождението на автора на бележитата поредица „Жива старина" е потърсено неговото място в българската история и култура. В приложение към книгата е поместена част от извънредно интересното му епистоларно наследство.

Изследването е принос върху огромното дело на изтъкнатия български етнограф и се надяваме, че ще намери добър прием сред широки читателски кръгове.

ISBN 954-430-421-5

© Маргарита Михайлова Василева
1996 г.

ПРЕДГОВОР

Името на Димитър Маринов е добре познато на българската научна общност, както и на по-широки среди от нашата интелигенция. Всеки, който се е докосвал по един или друг повод до народната култура, до историята на българите, до историята на политическите партии след Освобождението, до народопсихологията и културната история, не може да отмине Д. Маринов и неговото творчество. Това е човек, оставил богато наследство за своите следовници. Той е от този тип личности, чийто живот и дело впечатляват не само техните съвременници, но и всички следващи поколения.

Надарен с жизнено и творческо дълголетие, той оставя ярки следи в нашия обществен живот. Маринов работи активно и твори от навечерието на Освобождението до края на 20-те години на настоящия век, като свързва трайно името си с различни клонове на българската хуманитаристика, с образованието и журналистиката, с политическото и културното развитие на младата българска държава.

Той е извънредно интересна личност с трудна и често променяща се житейска съдба, със свои особености на характера, със собствен творчески натюрел и позиции в разностранната си дейност. Личност, която се оформя в конкретните обществени условия на епохата, отразява ги в своето творчество и сама допринася според възможностите си за тяхната промяна. Както показват всички известни данни, Д. Маринов още съвсем млад определя целите на своя живот и дейност и ги следва неотклонно през годините. Нему е присъща дълбока вътрешна убеденост в това, на което се е посветил и тя го съпровожда във всички превратности и трудности на живота.

Силното обществено чувство, което носи Д. Маринов, го свързва с едни от най-важните за неговото време събития и личности. Той има шанса да попадне сред най-изявените „строители на съвременна България" след Освобождението, заседавали в Учредителното събрание и приели Търновската конституция; работи 3 години като главен редактор на печатния орган на Българската екзархия в Цариград в. „Вести"; той е първият директор на създадения през 1906 г. самостоятелен Етнографски музей в София и организатор на първите „Известия" на тази културна институция. В много случаи направеното от Д. Маринов е за първи път и стойността на създаденото от него остава ненакърнена и до днес.

Изявите на Д. Маринов правят впечатление на неговите съвременници и още тогава те са оценени. Авторитети като Ив. Д. Шиш-

манов, М. Арнаудов, Д. Матов, Ст. С. Бобчев, Хр. Вакарелски изразяват своето мнение за научното дело на този плодовит автор. Появата на книга първа от най-известния му труд „Жива старина“ е последвана от подробната и вещо направена рецензия на Д. Матов[1]. Покрай критичните си бележки той утвърждава авторовия принос и стойността му на извор за бъдещи сравнителни балкански и общославянски изследвания. По повод на втората книга от същата етнографско-фолклорна поредица Н. Бобчев пише рецензия и посочва нейната „голяма важност“[2]. Професионално направена е и рецензията на Ст. С. Бобчев за книга четвърта, посветена на народното обичайно право[3]. Отбелязаните пропуски не са попречили на рецензента да характеризира труда като завършено цяло, което „стои по-високо от всичко досега обнародвано по тази част в нашето право“. Според Бобчев това е великолепен труд, който може да намери широко приложение в обществената практика. Последната, седма книга от „Жива старина“ също има своя рецензент в лицето на М. Арнаудов[4]. Както подобава на неговата ерудираност, той прави задълбочен критичен анализ на труда, без да ощети автора в общата си положителна оценка. И проф. Шишманов в писмата и непубликуваните си рецензии многократно изказва своето мнение за събирача и изследователя Маринов. Контактът между двамата в продължение на повече от 30 години дава възможност на проф. Шишманов да опознае него и трудовете му и да бъде най-точен в преценката си[5]. Д. Маринов получава адмирациите и на известния славист В. Ягич за първите книги от „Жива старина“[6].

Извън тези рецензии, животът и делото на Д. Маринов в една или друга степен са били обект на изследвания. Пръв пише за него Хр. Вакарелски[7]. Определяйки стойността на трудовете му като

---

[1] М а т о в, Д. Етнографическо (фолклорно) изучване на Видинско, Кулско, Белоградчишко, Ломско, Берковско, Оряховско и Врачанско. Книга първа. Вярванията или суеверията на народа. От Д. Маринов. Русе, 1891. — ПСп, 8, 1893, №41—42, 961—998. За същата книга първа И. Прегледов пише кратък възторжен отзив, допълнен с увереността, че Маринов ще довърши започнатото дело. (Вж. Черно море, 17 окт. 1891, № 20.)

[2] Б о б ч е в, Н. Нови сведения върху задругата в България. — ЮПр, 1, 1893, № 11, 501—508, 541—548.

[3] Рецензията е поместена в: Българска сбирка, 2, 1895, № 3, 317—320.

[4] А р н а у д о в, М. Д. Маринов. Народна вяра и религиозни народни обичаи, 574 с. — УПр, 19, 1915, № 9—10, 479—482.

[5] Отношението на Ив. Шишманов присъства по-нататък много плътно в изложението.

[6] Жива старина. Етнографическо фолклорно списание. Книга втора и трета. От Д. Маринов. Прѣгледва В. Ягич. — БСб, 1, 1894, № 1, 76—78.

[7] В а к а р е л с к и, Х р. Димитър Маринов. — Родна реч, 12, 1938, 20—27.

първостепенни извори, той не пропуска да отбележи големия интерес, с който са посрещнати и извън България. Така потвърждава значението им за славянската етнография. Същият автор публикува и други по-кратки статии, повтаряйки вече направената преценка[8]. Далеч по-пълно са осветлени личността и изявите на Д. Маринов от М. Арнаудов. В реда на изследванията си върху историята на етнографията той пише пространна студия за „многозаслужилия етнограф", наричайки го „едного от най-значителните двигатели на българската народоука"[9].

Името на Д. Маринов се споменава и от други автори, макар и съвсем накратко[10]. Богати данни за младежките му години и прояви до Освобождението се съдържат в изследването на С. Дамянов, посветено на Ломския край[11]. Преиздаването на част от поредицата „Жива старина" в началото на 80-те години става причина за написването на два очерка от съставителите М. Василева и М. Велева[12]. Това издание провокира научния интерес към личността на Д. Маринов, така че последваха и нови изследвания[13]. През послед-

---

[8] В а к а р е л с к и, Х р. Жива старина. — Зора, 26 окт. 1938, № 5806; Преглед. Димитър (Митко) Маринов. — Просвета, 5, 1940, № 5, 606—611 (последната статия е писана по повод смъртта на Д. Маринов).

[9] А р н а у д о в, М. Д. Маринов и българската народоука. — ГСУ ИФФ, 38, 1942, 1—50.

[10] Ето някои от тях: Ц о н е в, Б. Увод в историята на българския език. — СбНУ, 18, 1901, с. 405; Т о д о р о в, Ц в. Северозападните български говори. — СбНУ, 41, 1936, с. 23, 466; Й о р д а н о в, В. История на Народната библиотека в София. По случай 50-годишнината ѝ 1879—1929. С., 1930, с. 152, 154—158, 316; Д и н е к о в, П. Български фолклор. Ч. 1 (2. изд.). С., 1972, 138—139; В а к а р е л с к и, Х р. Етнография на България. С., 1974, 61—63; М и з о в, Н. Празниците като обществено явление. С., 1966, 8—9; Т о д о р о в, Д. Възникване и развитие на българската етнография. — В: Етнография на България. Т. 1. С., 1980, с. 138.

[11] Д а м я н о в, С. Ломският край през Възраждането. Икономически живот и политически борби. С., 1967.

[12] В а с и л е в а, М. Димитър Маринов и неговото етнографско дело. — В: Д. Маринов. Избрани произведения. Т.1. С., 1981, 7—32; В е л е в а, М. Етнографското проучване на Северозападна България от Димитър Маринов. — В: Д. Маринов. Избрани произведения. Т. 2. С., 1984, 7—42.

[13] В а с и л е в а, М. Приносът на Д. Маринов в развитието на българската етнография. — БЕ, 1986, № 4, 20—26; Димитър Маринов. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 511—519; Народната култура от Северозападна България в научното наследство на Димитър Маринов. — В: От Тимок до Искър. Регионални проучвания на българския фолклор. Т. 1. С., 1989, 22—28; Димитър Маринов. Из епистоларното наследство на бележития етнограф. — БЕ, 1990, № 4, 45—54. Нови данни за етнографското дело на Димитър Маринов. — В: Д. Маринов. Народна вяра и религиозни народни обичаи. (2. фототипно изд.), С., 1994, I—XIV; Димитър Маринов и българското обичайно право. — В: Д. Маринов. Българско обичайно право. С., 1995.

ните години и други специалисти от различни научни области посвещават статии на тази многостранно изявила се личност[14].

Досегашните оценки невинаги са еднозначни, но те утвърждават приноса на Д. Маринов в различни области на нашия научен, културен и обществен живот.

Специалното запознаване с научното наследство на Д. Маринов в областта на етнографията породи у мен интереса към неговия жизнен път и цялостна творческа дейност. Целенасочените усилия да огледам всичко, излязло изпод перото му и да издиря нови данни за неговия живот доведоха до натрупването на солидни материали, които осветляват по-пълно и детайлно личността и делото на Д. Маринов. Това са главно запазени негови ръкописи и изключително богата кореспонденция с отделни лица и с официални институции, която в подробности отразява етапите, многобройните пречки и резултатите в работата му. Досегът с всички тези автентични материали направи образа на Д. Маринов по-плътен и по-жив.

Това ме подтикна да напиша тази книга с дълбокото убеждение, че авторът на бележитата поредица „Жива старина" отдавна е заслужил подобен жест. Подходящ повод е и предстоящата 150-годишнина от неговото рождение. Днес с очите на съвременника и чрез обилния нов материал може да се представи сложната и извънредно колоритна личност на Димитър Маринов, цялостното творчество и мястото му в нашата история и култура.

Взирайки се в наследството на дългогодишния книжовен и обществен деец, реших да поместя в приложение най-ярките писма и документи от богатата му кореспонденция[15]. В тях отчетливо и неподправено се очертава образът на тази възрожденска по дух личност и извървяния от нея творчески път.

С благодарност към неговото дело пиша тези редове и с надежда да успея в своя замисъл, за да предизвикам читателски интерес.

---

[14] Вж. Н и к о л о в а, В. Русенският вестник „Борба" и неговият редактор. — БЖ, 33, 1991, № 8, 38—39; Л а ч е в, М. Свещеноиконом Димитър Маринов (1846—1940). По случай петдесетгодишнината от смъртта му. — ЦВ, 91, 15 юни 1990, № 24, 7—8; Фотодокументът пояснява. — Отечество, 1989, № 13, с. 28; Д о й н о в, С т., Е. С т а т е л о в а. Димитър Маринов и неговото книжовно наследство. — В: Д. Маринов. Спомени из моя живот или моята биография. С., 1992, 5—27.

[15] В спомените си Д. Маринов пише: „Аз повтарям да помоля моя син или друг от моите наследници, когато ще печатат тия мои спомени, непременно да напечатат и тия писма с „Балкан" (писмата от Н. Първанов и издавания от Маринов ръкописен вестник — б. а., М. В.) тук на това място." (М а р и н о в, Д. Спомени из моя..., с. 100).

ПО КРИВОЛИЦИТЕ НА ЖИЗНЕНИЯ ПЪТ

За да се вникне в цялостния личностен облик, обществена дейност и книжовно наследство на Димитър Маринов, трябва да се изследва неговият почти вековен живот. Тук могат да се открият обективните социални условия на времето, факторите, събитията и личностите, които влияят върху формирането на характера му и определят насоките в неговата работа. Пред нас е изпълнен с непрекъснат труд и творчество живот, който изненадва с честите и понякога твърде неочаквани обрати.

Изследователят е улеснен в значителна степен от обширните „Спомени из моя живот или моята биография“[1], които Д. Маринов пише през 20-те години от нашия век. Явно подтикнат от желание да огледа своя живот, а и с ясното съзнание за значимостта на извършеното, той оставя подробен и колоритен разказ за всичко преживяно. Трябва да се съжалява, че този разказ завършва с годината 1903, т. е. далеч преди края на активната му дейност. Многобройните новоиздирени документи за живота и дейността на Д. Маринов допълват богатия фактологичен материал на Спомените и коригират някои субективни виждания и преценки в тях.

ДЕТСТВОТО. Като рождена дата на бъдещия обществен и книжовен деец се знае 14 октомври 1846 г. „Роден съм се на 14 октомври на Петковден 1846 година“ — пише той в Спомените си през 1921 г. и допълва в бележка: „Според казването на по-стария ми брат Томо.“ Още тук се чувства неговото съмнение в истинността на този пръв биографичен факт. По-подробно същия въпрос той коментира в материала „Из спомените на моя живот“, който изпраща на М. Арнаудов в 1925 г.[2] Спорът около годината на раждане се свързва с липсата на граждански регистри и кръщелни свидетелства по онова време. Заради твърденията на някои от роднините, които съпоставят раждането му с по-известни събития и случки в се-

---

[1] Оригиналният текст на Спомените, за съжаление, не можах да открия. Машинописен препис от тях се пази в Народописния архив на ЕИМ под № 215 (2 свезки с общ обем 288 маш. с.). Този препис бе публикуван през 1992 г. с предговор от Ст. Дойнов и Ел. Стателова. Посочванията по-нататък правя по това издание.

[2] По молба на М. Арнаудов Маринов му изпраща два материала — „Как обикнах фолклора“ и „Из спомените на моя живот“ (БИА — НБКМ, ф. 302, а. е. 31, л. 1—11, 12—30). Тях Арнаудов използва при написването на студията „Димитър Маринов и българската народоука“ и ги обнародва изцяло като приложение към нея.

лото, първоначално се приема годината 1848. По-късно надделява мнението на брат му за по-ранната 1846 г. „Тая дата приех и аз“ — пише Маринов. Въпреки изказаното категорично становище, прави впечатление нещо твърде интересно. И в автобиографията, и в краткото извлечение от нея, изпратено на М. Арнаудов, Маринов на много места насочва косвено към 1848 г. Още началото на Спомените — „Моето помнене начиня от 1854 год.“ — подсказва една по-късна рождена дата. Времето на своето детство определя от 1848 до 1859 г. За първи път отива на училище през 1854 г. и сам отбелязва, че това е станало на шестата му година. По повод смъртта на майка си и баба си, починали и двете през 1859 г., пише: „Бех 10-годишен...“ Днес вече е невъзможно да се потвърди документално едната или другата година, а и това няма съществено значение[3]. Самият Маринов приема годината 1846, което е отразено в дошлите до нас ръкописи.

Роден е в някогашното село Армалуй[4] в семейството на Върбан и Наца (Найда) Мъцанкьови. Трето поред дете (след Томо и Неделя, прекръстена в Мита), той се явява на бял свят в деня на св. Петка и е наречен Петко. Още от тази най-крехка възраст започват сериозните промени и изпитания за него. В резултат от раждането майка му се поболява и не след дълго умира, оставяйки го сираче на 3 месеца. Грижата за него се поема почти изцяло от 12—13-годишната му сестра. Големите трудности по отглеждането на детето-кърмаче принуждават бащата да потърси семейство, което да осинови сирачето и да го отгледа. Желанието на Върбан Мъцанкьов е да даде детето си на добро място. Докато оглежда възможностите, случаят го среща с видния ломски търговец на храни, вълна и добитък Марин Бонов. Известен с доброто си материално положение и авторитет сред своите съграждани и многобройни клиенти по селата, той е лишен от радостта да бъде баща. Двамата с жена си търсят дете за осиновяване, което да е момче и от добри родители. При едно от поредните пътувания до с. Армалуй по своите търговски дела той научава за малкия Петко и отива да го види. Очите и усмивката на детето го привличат. Познавайки бащата като работлив, честен и уважаван човек, М. Бонов изявява готовността си да вземе невръстното още дете. В последвалата среща и разговор между двамата мъже бащата дава своето съгласие.

---

[3] Заради това в досегашните си публикации не засягам този въпрос. Тук се спирам на него единствено за пълнота в изследването.

[4] С. Армалуй отдавна е присъединено към с. Вълчедръма, днес гр. Вълчедръм, област Монтана.

Скоро след това в селото идва Илия Ралчов, сестрин мъж на М. Бонов, и взема пеленачето.

В дома на новите родители в тесен семеен кръг се извършва установеният от традицията обред на осиновяване. Пред домашната икона един след друг майката и бащата на трикратно зададен въпрос гласно изказват волята си да приемат детето за свой син. Вербалният елемент е подкрепен с разчупването на специално омесена пита, от която всеки взема по един залък за здравето на детето. Обредът на осиновяването завършва с трапеза. В първия неделен ден след това вкъщи е поканен свещеник, който кръщава детето и променя името му. „И така, аз от Петко, син на Върбан Мъцанкьов, станал съм Димитър, син на Марин Бонов Стамболията или още Кюрда и член на ново семейство." Така сам Маринов много години по-късно отбелязва първата промяна в своя живот, която има решаващо значение за по-нататъшната му съдба.

Той попада в нова и доста по-различна семейна среда, чието влияние се чувства осезаемо в характера му, в посоката на поетия от него жизнен път, дори и в книжовното му творчество. От първите дни малкият Митко расте под грижите на цялото семейство — на майка си Вълкана и на баща си Марин, както и на бащините си родители баба Бона и дядо Боно. Всеки от тях влага по нещо от себе си в съзнанието и душевността на момчето. Техните непрекъснати грижи за физическото му израстване и здраве са пропити от изключителна нежност и топлота. Митко живее в спокойна и ведра домашна обстановка сред уюта на майчини ласки, под закрилата и с примера на най-близките си.

Особено силно е влиянието на баща му. В паметта си за него Митко Маринов носи образа на волева и предприемчива личност, любознателна, с дълбоко религиозно чувство и строги морално-етични принципи, за чието спазване е непреклонен. Още млад Марин Бонов заминава за Цариград, където преживява редица перипетии и след 20 години се връща забогатял, облечен в пищно кюрдско облекло и говорещ турски и кюрдски език. Заради това получава прозвищата Стамболията и Кюрда. В Лом той започва търговия на едро с храни, вълна и добитък, като скоро си спечелва име на честен търговец. В условията на бързото икономическо развитие на града и околните села през 40—60-те години на XIX в., Марин Бонов Стамболията е сред богатите ломски граждани. Той е един от първите, които осъзнават необходимостта дотогавашната „килия" да бъде заменена от модерно „взаимно" училище, познато вече на други места в страната. И когато през лятото на 1847 г. ломските еснафи определят комисия, която да намери място за строеж на

бъдещото училище и да избере учител, в нея влиза и М. Бонов[5]. Заради своето родолюбиво и будно обществено чувство той не само участва в изграждането на новото училище, но години наред е училищен и църковен настоятел. Тези си задължения изпълнява много стриктно. Вкъщи бащата е строг и справедлив, поддържайки онзи дух в семейството, типичен за най-добрите традиции на българското патриархално общество. На смъртното си легло той кара своя син да унищожи голяма част от „записите" на своите длъжници, с което го впечатлява силно. „Макар и безкнижен, той беше горещ ученолюбец..." — пише по-късно синът. Той купува на Митко първите книги като награда за преминаване в горните класове[6]. Негова е идеята синът му да получи солидно образование по медицина в Белград, която по стечение на обстоятелствата не се осъществява.

В ранните детски спомени на Д. Маринов, наред с бащиния присъства и образът на майката: „Редка хубавица — тънка, висока, русокоса, черноока и белолика", чиято физическа хубост той възприема като отражение на вътрешната ѝ душевна красота. С чудесен глас, като мома тя е „първа песнопойка в селото и хороводка". В съзнанието му остава с песните, усмивката и голямата любов, с която го обгражда.

Атмосферата на тази семейна среда слага първия и траен отпечатък върху крехката детска душа на бъдещия народовед и общественик. Тук той се среща с неписаните нравствени и моралноетични норми на поведение; тук слуша песните на майка си, приказките и преданията, които му разказват баба Бона и дядо Боно. Той е не само наблюдател, но и пряк участник в строго съблюдаваните от семейството празнични обреди. В тези условия постепенно се формира неговият характер. Оттук тръгват корените на онзи интерес към народния живот, който той запазва до дълбоки старини като основен двигател на неуморните му дирения през годините. Условията и влиянието на семейството намират добра почва в генетично заложеното у подрастващото момче отношение към народа, от който произхожда. Всички последващи фактори се наслагват и укрепват тази страна в портрета му.

УЧЕНИЕТО И УЧИТЕЛИТЕ. Наред с образите на най-близките в семейството, малкият Митко запазва живия спомен за пър-

---

[5] Д а м я н о в, С. Ломският край през Възраждането. С., 1967, с. 223.

[6] Това са идиличната поема на Мармонтел „Аделаида, алпийската пастирка", публикувана през 1857 г. в Белград като побългарен вариант на Кр. Пишурка от сръбски превод; „Житие светаго Алексия человека божия" и „Чудеса пресветия Богородици" — и двете с религиозно-нравствено съдържание.

вото отиване в училище. На 24 април 1854 г.[7], „облечен в новите дрехи и с шарена торбичка през рамо мене въведоха в онова гъмжило от деца, което носеше името школя“. Учител тогава е даскал Михалаки Попов[8], който настанява новия ученик в пясочницата. Много скоро той е сменен от известния възрожденски педагог, книжовник, театрален деец и общественик Кръстьо Стоянов Пишурка, от чието внимание не убягва будния и пъргав ум на неговия ученик. Всичко, свързано с училището, присъства до най-малките подробности в спомените на Д. Маринов. Това говори не само за впечатлителната му натура, но и за жаждата за знания, проявила се твърде рано и останала трайна черта в неговата личностна характеристика. Заради голямото прилежание, с което усвоява преподаваното, само след 6 месеца той е преместен от пясочницата на чина и получава табла с калем. Изживяното силно душевно вълнение в този момент той помни цял живот. В 1858 г. е преминал вече всички чинове и преместен в стаята с калфите — „бех станал калфа, класник“.

От ранните ученически години на Митко Маринов датира трайната му духовна връзка с даскал Кръстьо Пишурка. Той не е само учителят, който дава знания и оценява успехите на своя ученик, а нещо много повече. Кр. Пишурка е една от личностите в живота на Маринов, която винаги го подкрепя и играе сериозна роля при формирането на характера му. Даскал Кръстьо насочва интересите му, увлича го с примера си на активен общественик и просветител и явно съдейства за създаването у него на вкус към книжовна и общественополезна дейност. Сред учителите на Митко Маринов, помогнали за личностното му изграждане, даскал Пишурка може да бъде сравняван само с Неофит Рилски и Никола Първанов. Когато през 1857 г. Кр. Пишурка е отстранен от училището[9], неговото място се заема последователно от „учители неспособни“, които премахват нововъведенията в учебната програма и задържат развитието на учебното дело в града. Затова Маринов твърди: „Аз останах калфа през всичкото време на туй променяване учителите,

---

[7] По онова време учебната година почвала и свършвала на Гергьовден, 23 април, когато уволняват дотогавашния учител и наемат нов.

[8] В материала, пратен на М. Арнаудов, редът на учителите е друг — за свой пръв учител Д. Маринов посочва Кр. Пишурка, втори — Михалаки Попов, и трети — пак Пишурка.

[9] Като автор на прошение до султана срещу прекупвачите на данъци и видинския владика Паисий, изпратено от населението на района, а и наклеветен от ломските чорбаджии, Кр. Пишурка загубва учителското място и спира театралната дейност в Лом. Според Д. Маринов отново става учител през 1862 г. (М а р и н о в, Д. История на града Лом и Ломска околия. Ръкопис, 528—531).

и то все на една точка, в едно положение, с едно непроменено знание — туй, което бях получил при Пишурката."

В 1863 г. в Лом е изградено ново училище, в което по настояване на гражданството е върнат Кр. Пишурка. За едногодишното си учителстване, преди отново да бъде уволнен, той успява да въведе „звучната" метода, като премахва таблиците, пясъчниците, показвателите и др. на старата белланкастерска метода. За това време се отнасят думите на Д. Маринов: „...при него аз учих вече предмети, които днеска (1925 г. — б. а., М. В.) се считат за прогимназиални"[10]. Поредното връщане на даскал Пишурка е твърде кратко, а в края на 1863 г. по редица причини от семеен характер самият Маринов е принуден да напусне не само училището, но и града.

Контактите между двамата далеч не се изчерпват само с школските занятия. Години наред подрастващият юноша е под влияние на своя учител. Неговият побългарен вариант на „Аделаида, алпийската пастирка" е една от първите книги, които Митко чете и от чиито герои се увлича. Когато по настояване на баща си през 1862 г. започва да се подготвя за постъпване в Белградската гимназия, препоръчана от Кр. Пишурка, последният му преподава частно уроци по френски и гръцки език. Митко неизменно е в кръга на будните ломски младежи около даскал Пишурка и създадената от него още в 1848 г. стая — „читалище", от която през 1856 г. възниква известното ломско читалище „Постоянство". Едва ли може да се отдели името на Д. Маринов от просветния живот в града по онова време, инициатор на който е Кр. Пишурка[11]. До смъртта си през 1873 г. той съветва и окуражава младежа в неговия порив за знания при трудните житейски моменти.

От края на 50-те години едно след друго следват неочаквани събития в семейството, които нарушават дотогавашната спокойна атмосфера и дават нова насока в живота на Митко Маринов. През 1858 г. майка му заболява тежко и умира през лятото на следващата 1859 г. Същата есен почива и баба му. Впечатлителното момче преживява това много тежко, особено загубата на майка си[12]. Но най-големият удар идва със смъртта на бащата — 27 декември

---

[10] БИА — НБКМ, ф. 302, а. е. 31, л. 13.

[11] По-подробно за това вж. у Д а м я н о в, С. Ломският край..., 228—237; М а р и н о в, Д. История на града Лом..., 427—438.

[12] Скоро след това баща му се оженва повторно. Маринов за мащехата си Гена споменава мимоходом и това говори красноречиво за отношението му към нея. Още на първата неделя след смъртта на баща му тя напуска къщата, отнасяйки и оставените от мъжа ѝ пари.

1863 г. Заедно с последните бащини съвети на смъртния одър за това, как трябва да живее, невръстното още момче научава истината, че е храненик в семейството. Не закъсняват и последиците. Приет от новите си родители чрез описания обред по осиновяването, юридически тази промяна не е била регистрирана. От това се възползват родните и го прогонват от дома. Престарелият дядо Боно не е в състояние да го защити. И така на 9 януари 1864 г. Митко напуска Лом и се упътва към Св. Атонската гора и Хилендарския манастир.

Изборът на посоката не е случаен. Детското въображение на Митко е силно повлияно от героите на любимите му книги — Алекси и Йоан Кукузел. Желанието да се посвети като тях в служба на Бога укрепва след подстригването му за анагнос (иподякон) от Видинския митрополит Паисий на Кръстовден (14 септември) 1858 г.[13] Трагичните събития около смъртта на близките му и последвалият роднински тормоз допълнително подсилват тази нагласа. В Бога и църквата обезсърченото момче търси утеха и опора за своя живот. Взетото решение му помага да надмогне отчаянието в този момент и да поеме дългия път през Балкана в зимния януарски студ. С дрехите на гърба, един хляб и 250 гроша Митко Маринов тръгва от Лом с надеждата на Атон да намери покой за своята „убита душа". Като че ли голямата мъка и огорчението, от една страна, и желанието да служи на Бога, от друга, му дават сили в този изключително тежък за него момент.

По пътя младежът минава от село на село, нощувайки по хановете. На 13 януари поема от с. Клисура нагоре по планината, където намира подслон от излязлата буря в хралупата на едно дърво. Тук на следващата сутрин го застигат керванджии, натоварили риба и сол за Рилския манастир. Между тях се оказва познатият на Митко кираджия Петър Паунов от софийското село Църква, който от години носи с кервана си в Лом различни стоки, а от магазията на М. Бонов купува сол и я разнася към София, Дупница, Самоков и Кюстендил. С него и другарите му момчето продължава пътя си до манастирския метох в Дупница. Там има нова неочаквана среща. Дошлият за стока манастирски пандурин Спас е негов сродник (първи братовчед на мащеха му Гена) и той го поема по-нататък.

---

[13] Всеки неделен и празничен ден, облечен в специални дрехи, той помагал на свещенослужителя. Освен това пеел на аналоя и още оттогава започнал да учи реда на черковната служба.

Минавайки през метоха в с. Рила, на 20 януари пристигат в Рилския манастир[14].

Намерението си да остане тук до пролетта, когато с поклонници би могъл да замине за Св. Гора, внушавано му още по пътя от Петър и Спас заради неблагоприятното време, младежът променя почти веднага. Още на втория ден от неговото пристигане го приемат манастирските старци и изслушват разказа му за семейството, ученето и знанията му. Явно привлечен от чутото, проигуменът йеромонах Неофит Рилски след своеобразен изпит по различни учебни предмети го взема за свой ученик-послушник. Това се оказва решаващо и младежът остава цели 10 месеца в манастира. Подробни и много живи са спомените му за това време[15]. В тях са отразени организацията и реда в манастира, живота на старците и иноците, образа на даскал Неофит и послушничеството му при него.

Макар че десетмесечният престой като време не е голям, едва ли може да се отмине близкото съжителство на момчето и неговия духовен учител и наставник. Дори и да не сме чели написаното от Маринов години по-късно, то несъмнено влиянието на Н. Рилски върху неукрепналия още младеж е голямо. В манастира Митко е силно развълнуван от срещата с този, за когото е слушал още от ранните си години в училище. При Кр. Пишурка той учи по таблиците на Н. Рилски; по неговата първа българска граматика учи правилата на родния език; неговата гръцка граматика го води в изучаването на гръцкия език. И ето животът го среща с Н. Рилски — един от най-ярките представители на Българското възраждане, свързал трайно името си с идеята за новобългарска просвета на роден език, с формирането на новобългарската култура и интелигенция. Покрай своите ежедневни задължения на послушник, който трябва да се грижи за чистотата в двете килии на даскал Неофит и приготвянето на храната, младежът продължава ученето си. Освен че напредва в езиковата подготовка, в съответствие със статута си помага в църква, пее и усвоява черковния ред. В ежедневния контакт с Н. Рилски той има пред себе си примера му на скромен труженик, чието най-голямо желание е да работи за „народна полза". От него получава морална подкрепа за своите постъпки. За времето, прекарано в манастира, Маринов пише: „При отец Неофит в Рилската

---

[14] Приетата хронология на събитията се отклонява от това, което сам Д. Маринов твърди в напечатаните през 1906 г. спомени за идването си в манастира. Тъй като тези данни не се подкрепят от останалите източници, не ги вземам под внимание.

[15] М а р и н о в, Д. Спомени из моя живот или моята биография. С., 1992; Спомен от послушничеството ми при отца Неофита Рилски. — УПр, 1906, № 1, 138—149.

обител престоях пълни десет месеца, които прекарах в пълно душевен, после сполетелото ме нещастие, покой. Бех в необуреваемо пристанище. Готвех се да отида в Белград, дето отец Неофит реши да ме изпрати в тамошната семинария. Пак се появи звездата на моето желание — Белград и науката". Тези думи показват големия контраст между черните мисли, с които напуска Лом в началото на 1864 г. и онова душевно спокойствие и надежди, на които се отдава при своя старец отец Неофит.

Когато се говори за тези 10 месеца, не може да се подмине и влиянието, което има върху младежа самият манастир. Цялата атмосфера на това най-голямо българско духовно и културно средище има дял във формирането на характера му и укрепването на неговото желание да служи на Бога и науката. Потопен в духовно извисената обстановка на манастирското общежитие, младият Маринов среща жадуваното спокойствие и възможността да учи, тук възкръсва мечтата му за по-високо образование, посята в неговото съзнание от баща му и Кр. Пишурка.

Съвсем неочаквано настъпва нов житейски обрат. Дядо Боно завежда съдебен иск срещу свой съгражданин и го обвинява, че е убил внука му Митко Маринов. Това става причина младежът (по настояване на манастирските старци и против волята си) да се върне в Лом. След формалностите в меджлиса по повдигнатия иск и след доброволното волеизявление на дядо Боно пред кадията, Д. Маринов получава съответния документ (хюджет) за владеене на къщата, покъщнината и лозето с гората. Едва сега той става собственик на имота, от който е лишен заради пропуск от формално естество при осиновяването. Момъкът разбира, че е единствената опора на останалия съвсем сам и немощен 95-годишен старец. Голямата му синовна обич се проявява и той решава да остане при него. В това го подкрепя и Н. Рилски, който не пропуска в писмо да му напомни за обета да служи на Бога и църквата, както и да продължи ученето си.

В Лом Д. Маринов остава 4 години — от ноември 1864 г. до ноември 1868 г. Този период носи отпечатъка на два по-важни моменти в живота му — ученичеството при Никола Първанов и участието в известното Ломско съзаклятие през 1867—1868 г. Отначало близо година той работи в кантората на видния ломски гражданин и едър търговец Тодор Атешкаикли, като едновременно слугува и води търговските тефтери. Това за него не е трудно, тъй като вече има опит от дюкяна на баща си. Когато през лятото на 1865 г. общината наема за учител завършилия Философски факултет на Вели-

ката школа в Белград ломчанин Никола Първанов[16], поотраснали-ят вече Митко Маринов е между първите постъпили при него ученици.

Н. Първанов идва в Лом много добре подготвен и със завидната широта на възгледите си, инициативността и обаянието си бързо се утвърждава като една от най-изявените личности в обществения и културния живот на града през 60-те години на миналия век. Негова е заслугата за създаването на ломското класно училище, което по своята структура и характер е непълна гимназия (отначало с два, а после с три класа). С авторитета си на отличен педагог той издига престижа на училището и привлича ученици от различни селища на страната. Н. Първанов става организатор и на други, нови за градския живот обществени прояви. Не би могло да се говори за Лом от 60-те години и да не се спомене името на младия учител-просветител — безспорно водеща фигура от онова време.

От 1865 до 1868 г., с известно прекъсване, младежът завършва втори и трети клас на разкритото от Първанов класно училище. Заради добрата подготовка, с която постъпва, Н. Първанов често му поверява учениците от първите отделения. Тези години отново са белязани с амбицията за придобиване на все нови и нови знания, която М. Маринов проявява от първия си учебен ден през 1854 г. Много по-късно неговият съученик, приятел и кум Алекси Попангелов, спомняйки си за ученичеството при Н. Първанов, пише: „Ученици в III клас бяхме около 15 души, между които: Митко Маринов, аз, Тодор Лазаров... Митко беше първи ученик с отличие, той беше моя идеал в учението."[17]

Митко Мартинов е пръв и сред 20-те членове на организираното пак от Н. Първанов през 1868 г. ученическо дружество „Братство"[18]. Неговият саморъчен подпис стои на първо място под приетия Закон на учебното ломско дружество[19], и това е твърде показател-

---

[16] Никола Първанов (1837—1872) — известен учител и книжовник. Завършил филология във Великата школа в Белград. Името му се свързва и с фонетичната школа при изграждането на новобългарския език. Автор на филоложки трудове, редовен сътрудник на редица възрожденски вестници. Последовател на просветителските идеи на Вук Караджич.

[17] Семейни спомени на Алекси Попангелов. — БИА-НБКМ, ф. 512, а. е. 1, л. 36.

[18] За дружеството вж. у Д а м я н о в, С. Ломският край..., 248—251. В някои изследвания, неизвестно защо, дружеството се споменава с името „Зора". Според С. Дамянов, който добре познава историята на Лом от това време, то се е наричало „Братство", а по-късно взема името „Напредък".

[19] Оригиналът на този Закон, който носи дата „В Лом, 15 септември 1868 година", се намира в архивата на читалище „Постоянство" — гр. Лом. Препис от него прави Георги Златаров на 20 март 1929 г. и той се съхранява в БИА-НБКМ, ф. 512, а. е. 144, л. 15—16.

но. Въпреки липсата на конкретни данни за изявите на младежа в работата на дружеството, няма основания да се съмняваме в активното му участие. Включването му в ученическото дружество е интересно като факт, който потвърждава неговата любознателна и будна натура. Още в тези ранни години Маринов се отличава от съучениците си със знанията си и с усета си към общополезната дейност. В дружеството той остава до своето отпътуване за Цариград в края на същата 1868 г.

Организацията на ломското ученическо дружество, като една от формите за обществена изява, характерна за епохата на късното Възраждане, не е предмет на моето внимание. Но тук се изкушавам да приведа живия разказ на един от членовете на дружеството — споменатия вече А. Попангелов: „В училището имахме основано ученическо дружество за саморазвитие и самообразование; в това дружество взимаха участие учениците от II и III клас; имахме устав, наречен Закон за ръководство на дружеството, за реда на заседанията му и за лекциите как ще се държат. Всекой ученик по ред беше длъжен да държи „говор" на известна тема: по история, по словесност, по обща и отечествена география и пр. На говорителя се определяше „критика" и „говорете" се подлагаха на разискване. Заседанията бяха публични, те се държаха в читалищната зала, която беше в долния етаж на училището, сега съществующе при църквата „Успение Пресвета Богородица". Присъстваха и граждани, та слушаха говорите и разискванията. Тази просветна дейност се вършеше под ръководството на учителя Никола Първанов, тя беше полезна и за нас учениците, па и за гражданите."[20]

Ролята на Н. Първанов в живота на Д. Маринов се изявява и вън от училището. Още с идването на новия учител двамата установяват близки отношения. „От тоя час между него и мене се завърза едно отношение чисто другарско, а това още ме привързваше към него. Аз му останах предан и той ми остана любящ ме по-голям другар до самата му смърт." Тези думи на Д. Маринов, изказани през 20-те години, се потвърждават от кореспонденцията, която те водят. Запазените писма[21] на Н. Първанов до неговия ученик, писани през периода от средата на 1869 до средата на 1871 г., говорят за загрижеността му за бъдещето на Митко, изпълнени са със съвети и топло чувство. През лятото на 1871 г., когато Н. Първанов е в Цариград като представител на Видинската епархия в Цър-

[20] Пак там, ф. 512, а. е. 1, л. 37.

[21] Тези писма се съхраняват в БИА-НБКМ, ф. 195. За съжаление, не разполагам с писмата на Д. Маринов до Н. Първанов.

ковно-народния събор, приел устава на новоучредената Българска екзархия, а Митко Маринов в Лом се стяга за път към Белград, той му пише: „Радвам се и честитам ти. Пътувай със здраве. Обичам пътят ти бог да благослови, а от тебе желая, когато вече похождаш вън от пределите на Отечеството и Царството, да се завещаеш на земята, която те роди, че сичко си готов да изгубиш, само не името и езика си.“[22] Тази заръка на своя учител Д. Маринов помни и следва докрай, както показват целият живот и творчеството му.

От първата им среща и до смъртта на Н. Първанов през 1872 г. младежът остава свързан с него дори и тогава, когато не са заедно. Н. Първанов е един от духовните наставници на Д. Маринов, със свой дял в личностното му формиране.

В онези години Д. Маринов се откроява сред образованата ломска младеж, запалена от най-чисти патриотични чувства. Той е известен като участник в Ломското революционно съзаклятие от 1867—1868 г. и автор на възванието, призоваващо местното население в района към борба срещу османския поробител. През лятото на 1868 г., след разкриването на заговора, Маринов е между арестуваните, но поради липса на доказателства скоро е освободен. Много са неясните и противоречивите данни около този момент от живота на младежа, но те не могат да отрекат изцяло участието му в съзаклятието[23]. Едва ли може да се съмняваме в това, като се знае силното родолюбиво чувство на Маринов и неговото първенствуващо място в кръга на будната ломска младеж, увлечена от поривите на времето.

Завършил последния, трети клас на ломското училище и останал съвсем сам след смъртта на дядо Боно през лятото на 1868 г., Маринов започва да мисли за по-нататъшния си път. Кратко време той се колебае между старото си решение да се върне в манастир като божи служител и голямото желание да продължи образованието си. Подтикнат от съветите на Кр. Пишурка и Н. Първанов, у него надделява жаждата за наука. С моралната подкрепа на двамата и получените оскъдни средства от продажбата на част от покъщнината, поема към Цариград. Той носи и препоръчителни писма от

---

[22] Писмото с подписа на Н. Първанов носи дата 10 август 1871 г. (БИА-НБКМ, ф. 195, II В-10032).

[23] На този щекотлив въпрос доста подробно се спира С. Дамянов в цит. съч., 257—274. По-нататък на съответното място ще разгледам участието на Д. Маринов в революционното съзаклятие, като използвам всички известни сведения.

своите учители до архимандрит Григорий[24], П. Мусевич[25] и братя Тъпчилещови[26], всички известни и влиятелни личности сред българската цариградска колония. Надеждата му е чрез тяхната протекция да постъпи в държавно училище с безплатно обучение.

Така на 15 ноември 1868 г. Маринов пристига в Цариград. След срещите му със споменатите лица, грижата за настаняването му поема българската цариградска община. По нейно настояване и с намесата на богатия търговец и висш турски чиновник Иванчо Хаджи Пенчович през февруари 1869 г. Маринов е приет в подготвителния курс на Военномедицинското училище[27]. Като царско (държавно) училище, което подготвя лекари за турската армия, то поема всички разноски на учениците. Освен това, благодарение на ходатайството на архимандрит Григорий, Маринов получава редовно от българското читалище в Цариград по една бяла меджидия месечно.

Военният характер на училището не е по вкуса на новопостъпилия ученик, но друга възможност няма. Съзнавайки много добре това и воден от желанието да се образова, младежът не подценява учебните занимания. Те биват прекъснати по здравословни причини. През 1870 г. Маринов заболява от туберкулоза и по лекарска препоръка заминава за родния си край. Цялото лято прекарва в с. Прогорелец при братята на майка си Вълкана, и то на бачията с овцете, където от чистия въздух и добрата храна бързо оздравява и укрепва. През септември се връща в Цариград и остава още една учебна година.

За времето в османската столица Маринов завършва подготвителния курс и преминава в медицинския факултет, като не престава да мисли за напускане. Видинският владика Антим I (бъдещият български екзарх) чрез руския посланик граф Игнатиев и с помощта на Одеското българско настоятелство издейства приемане-

---

[24] Архимандрит Григорий, с мирско име Георги Немцов (1828—1898) — черковен и обществен деец. Доростолочервенски митрополит от 1872 г. Работил активно за устройството на Българската екзархия. Като председател на българската община в Цариград по онова време, той помага много за настаняването на младежа.

[25] Петър Мусевич (1840—1914) — обществен и политически деец. Когато Маринов пристига в Цариград, той е един от активните деятели на тамошното българско благодетелно братство „Просвещение".

[26] Никола и Христо Тъпчилещови, едри български търговци в Цариград, известни с участието си в просветно-църковното движение.

[27] Според своя статут училището имало две отделения: подготвително (идадие) с три прогимназиални класа и медицински факултет (тъбне) с шест класа, в които се преподават гимназиални и чисто медицински предмети. Преподаването се водело на френски език от известни френски професори-медици.

то му в Полтавската военна академия. Единствено заради здравословното му състояние по настояване на д-р Ст. Чомаков е решено той да отиде в Белград, а на неговото място в Полтава заминава съученикът му Сава Муткуров. Когато през лятото на 1871 г. потегля от Цариград към Лом, той знае, че повече няма да се върне, но не уведомява училищните власти за своите намерения, за да не му попречат.

Близо тригодишният период от пребиваването на Д. Маринов в Цариград е интересен не само с получените знания, но и заради изключителното влияние на средата, в която попада. Това е времето, когато тамошната около 40—50-хилядна внушителна българска колония от преуспяващи занаятчии и търговци, интелигенция, ученици от всички краища на отечеството е увлечена активно в обществено-политическия живот и културно-просветните тежнения на нацията от тази епоха. Тогава завършва дългогодишната борба за независима българска църква, увенчана с учредяването на Българската екзархия през 1870 г. С много от дейците на цариградската колония Маринов се познава лично. Тук той се черкува в българската църква на Фенер, посещава редовно българското читалище и има възможност да следи излизащите вестници и списания „Цариградски вестник", „Македония", „Право", „Турция", „Български книжици", „Читалище" и др. Всичко това укрепва неговото патриотично чувство и оставя неизгладими впечатления в съзнанието му за цял живот.

Сред най-близкото му обкръжение в училищното ежедневие са също така будни български младежи, които след завършването си попълват редиците на нашата интелигенция. От своите съученици във Военномедицинското училище на Сарай-бурну Маринов си спомня за Павел Бобеков и Атанас Шопов от Панагюрище, Хараламби Маринов от Севлиево, Сава Муткуров от Търново, Кирил Минчов (брат на Ив. Вазов), Лазар Дагоров и др. Между тях на първо място той поставя Стефан Бобчев от Елена, бъдещия обществен деец, публицист и учен[28]. В училище и вън от него двамата са винаги заедно — и в уроците, и в младежките пориви за служба на родината[29].

---

[28] За годините в Цариград и връзките между двамата младежи вж. у Бобчев, С. С. Преди двайсет и пет години. — БСб, 3, 1896, № 3, 215—225; Маринов, Д. Из спомените ми. Цариград (1868—1871 год.) — БСб, 3, 1896, № 3, 259—263.

[29] Желанието си да бъдат „неразделни до живот" на книжовното и политическото поле те скрепяват с клетва под кипарисите на брега на Мраморно море. За съжаление, по-късно политическите борби в свободна България ги разделят.

Обществената ангажираност на младежите намира изява в организираното по инициатива на Д. Маринов ученическо дружество „Напредък" с ръкописен орган вестник „Балкан"[30]. За председател на дружеството е избран Д. Маринов, а за подпредседател — Ст. Бобчев. Според устава на дружеството в неделните дни се провеждат заседания, на които младежите изнасят сказки, четат вестници и разискват по тях. Като най-активни Маринов посочва себе си, Ст. Бобчев и П. Бобеков. Както знаем, още от Лом той има опита в подобна дейност, макар и кратък, и го използва при новите условия.

Вън от всяко съмнение е, че по-особената, наситена с революционно-патриотичен заряд и емоционално-приповдигната атмосфера сред цариградската българска колония оказва своето неотразимо въздействие върху характера и по-нататъшния път на младия човек. Това потвърждават и доста по-късните му спомени, и неговите изяви през следващите години.

През лятото на 1871 г.[31] Д. Маринов се връща в Лом и прави усилия да събере средства за пътуването и обучението си в Белград. На първо време разчита на взетите 800—1000 гроша от продажбата на покъщнината. Междувременно получава обещание за парична помощ от видинския владика дядо Антим, с когото Н. Първанов го е запознал същата година в Цариград. Заради предразположението и вярата си в младежа, дядо Антим му дава и препоръчително писмо до белградския митрополит Михаил. С това писмо, специалния паспорт, издаден от турското Военно министерство и облечен във военната си училищна униформа, на 13 август 1871 г. Маринов потегля от австрийското скеле на Лом с параход през Видин и Калафат към крайната цел на своето пътуване — Белград.

Учебната подготовка на младия българин в сръбската столица е съпроводена с някои перипетии, предизвикани от собственото

---

[30] Неизвестно защо в спомените си за времето в Цариград Маринов пише, че съставят дружество „Братство", което издава свой вестник „Приятел". Явно двете названия са погрешни, тъй като години по-късно Г. Боршуков вижда три броя от вестника, приложени към късните спомени на Маринов и пише специална статия, в която отпечатва и заглавната страница на един от броевете. Името „ Балкан", което четем тук, изключва всяко съмнение.

[31] „Стигнах в Лом за св. Илия (т. е. 20 юли — б. а., М. В.) — пише Маринов. Писмата на Н. Първанов обаче коригират това твърдение. В писмото си от Цариград, датирано 22 юни 1871 г., Първанов изказва радостта си пред Митко, че вече е пристигнал в Лом. „Особено се благодарих, дето ми излагаш пътуването си, тъй щото да се усили още един път надеждата ми на тебе, че с божия воля, ако следваш да се занимаш колкото можеш с наука, наистина ще бъдеш един ден родолюбив между родолюбивите и работник между работниците за Отечеството ни". (БИА-НБКМ, ф. 195, II В 10028). Следващите четири писма, които са в същия дух, показват и усилията за намиране на парични средства, подпомагани от Н. Първанов.

му поведение. Съществуват известни противоречия в данните за този период, оставени от самия Маринов[32]. Съпоставяйки тези източници, както и по-късни факти от живота му, приемам за достоверно онова, което пише на М. Арнаудов през 1925 г.

Благодарение на писмото от дядо Антим, Д. Маринов е приет много добре от митрополит Михаил. По негова препоръка е назначена специална комисия, която го изпитва и определя постъпването му в последния, пети клас на Семинарията, където се изучават специалните богословски предмети. Доброто представяне на младежа не е изненада, още по-малко за самия него[33]. Напълно заслужено, според степента на своята учебна подготовка до този момент, той става семинарист в последния клас. И тук се справя също така отлично с преподаваната материя.

Преди да изтече учебната година, обаче, той е принуден да напусне Семинарията. Отстранен е заради връзките си с 15-тина българчета от Македония, наречени „старо сърбиянчета" и подготвяни в специален кратък курс на същото училище за учители в родния си край. Тук за първи път Маринов се сблъсква с шовинистичния великосръбски дух и изразява открито своето отношение. Формален повод за отстраняването му възниква, когато, под влияние на идеите на новата сръбска Радикална партия, той отпечатва в нейния орган в. „Освобождение" 3 поредни статии срещу проповедниците на пансърбизма. „Тая статия (има предвид третата — б. а., М. В.) ми затвори вратата на Семинарията и ме представи пред Белградски общински съд." След разпита в съда е повикан от Ректора на Семинарията, който му връчва удостоверение с думите: „Вие по болест доброволно напускате Семинарията; това е удостоверение, че сте следвали до днес (28 май 1872 г.) последния клас на Семинарията с отличен успех по всички предмети и примерно поведение."[34] Молбата на младежа да бъде допуснат до офи-

---

[32] Малко объркано текат спомените му за това време. Докато в пространната си биография пише, че постъпва в IV клас на Класическата гимназия, пред М. Арнаудов категорично отбелязва, че най-напред учи в V клас на Богословското училище. По този въпрос вж. К о н е в, И л. Българо-сръбски и българо-хърватски книжовни взаимоотношения (Материали и документи). С., 1966, 57—58.

[33] По този повод той припомня решението на баща си да го изпрати в Белград, за което се готви още от 1862 г.: „Аз бех приготовляван от особен човек, г. Гьоко Маргетич (ломски камараш — М. В.) по сръбски език и немски, а Пишурката ми преподаваше френски и гръцки — па езика сръбски познавах. Църковна история и други гимназиални предмети бех изучавал при Пишурка, Първанова и в подготвителното медицинско училище, а богослужението бех изучил в Рилски монастир при отца Неофита Рилски". (БИА-НБКМ, ф. 302, а. е. 31, л. 14—15).

[34] Пак там, л. 15—17.

циален изпит и да получи редовно свидетелство не е удовлетворена. С даденото му от Ректора удостоверение той постъпва в пети клас на Класическата гимназия и в края на учебната 1872—1873 г. я завършва с пълно отличие. От същата 1873 г. вече е редовен студент във Великата школа. Въпреки предложението от страна на Добродетелната дружина, която му отпуска 200 златни франка помощ, за да постъпи в педагогическо училище в Загреб или Прага, той предпочита да остане в Белград. По този повод пътува до Гюргево и се среща лично с Евлоги Георгиев, председател на Дружината, комуто излага желанието си да продължи педагогическата подготовка в сръбската столица. Получил одобрението на Е. Георгиев, той се връща и през годините 1873—1875 е студент във Филологическия отдел на Философския факултет при Великата школа.

Белградският период от живота на Д. Маринов отново поставя пред него трудностите, които го съпътстват и преди това. На първо място в чисто битов план стои въпросът с материалната издръжка. След изгонването му от Семинарията той е лишен от месечната стипендия в размер на 5 австрийски жълтици. На помощ му идват Панайот Хитов и войводата дядо Ильо Марков, които по онова време са в Белград. Чрез тях, а и с препоръката на някои от своите преподаватели той се ангажира с частни уроци по математика и френски език в две видни белградски семейства срещу 8 австрийски жълтици. Междувременно с ходатайството на Екзарх Антим I Благодетелната дружина в Букурещ му отпуска помощ от 10 австрийски жълтици месечно. За благоприятния изход при решаването на паричния въпрос заслугата до голяма степен е лично негова. Солидните знания, които притежава, му позволяват да поеме и частни уроци, и преводи, а високият успех съдейства за получаването на стипендия. Макар че неколкократно се оплаква от финансовите си затруднения, по-внимателното вглеждане в спомените му показва, че има достатъчно сили и амбиция да ги превъзмогва и да реди живота си[35].

Много по-голямо значение трябва да се отдаде на белградската среда, в която младежът прекарва 4 години. Като се има пред-

---

[35] В „Спомени из моя...“ Маринов отделя доста място на въпроса за паричното си състояние. Както излиза от думите му, той си е осигурявал и други доходи — от допълнителни частни уроци, преводи на официална и частна кореспонденция от сръбски на френски език. Известно време живее безплатно в дома на българката д-р Ангелкович. Явно е, че въпреки временните затруднения успява да се справи и, за разлика от някои свои съученици, посещава по-добри гостилници. (М а р и н о в, Д. Спомени из моя..., 109—119, 127—130).

вид неговата възраст и изявената му емоционалност, може да си представим въздействието на тази среда върху него. В онези години Белград е едно от средищата, приютило известни български дейци на националноосвободителното движение. Тук през май — юни 1867 г. Любен Каравелов създава Български комитет и започва подготовката на четническа акция. Заедно с него са мнозина от бившите участници в двете български легии, като например войводите дядо Цеко и дядо Илью, П. Хитов и много други. С всички Маринов установява близки отношения, движи се сред тях, ползва се от покровителството им, възхищава им се и естествено, изпитва тяхното влияние. Парливите въпроси на историческата епоха, свързани с освобождението на българите, отекват в чувствителната младежка душа. В обкръжението на своите нови познати и съученици в сръбската столица представите му за националноосвободителните движения на народите от Европейския Югоизток през първата половина от 70-те години на XIX в. стават съвсем реални. И макар че не е пряк участник в тях, той е все така запленен от идеята да служи на своя народ и да му бъде полезен с всичко, което може. Въпреки някои временни увлечения[36], водещо остава съзнанието да се подготви и върне в България, за да работи за просвещението на сънародниците си. „...ние се готвехме да се върнем в България, за да сеем семето на просвещение, семето на народното пробуждане и свестяване." — твърди Маринов, обръщайки своя поглед към онези години.

От времето в Белград е първият допир на Д. Маринов с избуяващата великосръбска идея. Само в предварителен план ще отбележа, че макар и съвсем млад, той има своя позиция и я защитава. Неговото отношение по този въпрос е само част от идейно-политическите му виждания, формирани и укрепнали до голяма степен именно в сръбската столица.

Както и през досегашните ученически години, Д. Маринов усвоява преподаваните знания с много амбиция и постига отлични резултати. Междувременно проявява и организаторските си заложби, като често е в центъра на различни инициативи. В спомените си пише за съставено по негово предложение дружество, обединило много българи в Белград — ученици, търговци, градинари и различ-

---

[36] Съвсем бегло Маринов споменава за включването си с още 15 младежи в подготвяна от П. Хитов чета за „бунтовна екскурзия" до Сливенския балкан. Това е през лятото на 1871 г., когато българските емигрантски дейци преговарят със Сърбия и Черна гора за вдигане на въстание едновременно в България, Босна и Херцеговина и Албания.

ни занаятчии (главно от Македония), дори и някои негови съученици-сърби. „То беше чисто и строго научно." С умиление и гордост е предадено честването празника на светите братя Кирил и Методий, превърнало се според него в „манифестация за българо-сръбското единство"[37].

ДЛЪЖНОСТИТЕ И ПРИЗВАНИЕТО. След две години, макар и незавършил, Д. Маринов напуска висшето училище. По всичко изглежда, че не само проблеми със здравето го подтикват, но и настоятелните писма, с които негови съграждани още от началото на 1875 г. го викат да се върне и да се заеме с училището. В същия дух е и официалното писмо, подписано от председателя на ломската община Николчо Пънтов. Тези покани ласкаят самолюбието на младия човек и той не се колебае дълго. На Петровден, 29 юни 1875 г. пристига в Лом и още на следващия ден подписва договор с общината като главен учител[38].

Много енергично Маринов започва своята работа. В класното училище заварва дошлия предишната година учител Никола Ненов Попов от Панагюрище, завършил в Прага. Двамата обединяват усилията си и организират два класа, обучението в които се води по програмите на сръбските и чешките прогимназии. Като нов предмет Маринов специално посочва въведената по негова идея гимнастика[39]. Училищните задължения далеч не изчерпват широката дейност, в която се впуска младият ломски учител. Той се ангажира твърде активно в културния и обществения живот на будния крайдунавски град, за което ще стане дума по-нататък.

Едно събитие през паметната за българите 1876 г. се оказва едва не фатално за Д. Маринов. След разгрома на Ботевата чета, в Лом се озовават двама четници — Иваница Данчев и Кирил Ботев (брат на войводата) и намират подслон в дома на даскал Митко. По редица стечения на обстоятелствата, които тук ще пропусна, четниците са разкрити и арестувани, а с тях — и учителят. Разкаран от затвор на затвор, той получава тригодишна присъда и лежи в занданите на Русе, Видин и Лом. В затвора го заварва Освобождението. В суматохата на ноемврийските дни от 1877 г., описани така подробно и колоритно в мемоарните трудове на Д. Маринов[40], не-

---

[37] М а р и н о в, Д. Спомени из моя..., 121—124.

[38] Уговорката е за 7000 гроша годишна заплата. Тъй като неговата къща е заета от наематели, временно (до март 1876 г.) живее в една от училищните стаи.

[39] По настояване на турските власти, които гледали на този предмет като военно упражнение за подготовка на комити, скоро той е отменен.

[40] М а р и н о в, Д. История на града Лом и Ломска околия. Ръкопис, 599—649; Спомени из моя..., 206—220.

говата присъда автоматично отпада и след бързото напускане на града от турците той се оказва свободен. Денят е 15 ноември 1877 г.

На 7 февруари 1878 г. се извършва венчавката му с учителката Виктория, дъщеря на Кр. Пишурка, за която се сгодява по време на затворничеството. За тази си стъпка младежът получава предварително с писмо благословията на отец Н. Рилски, придружена от условието да изпълни дадения по-рано обет за служба на Бога и църквата. От брака с Виктория се раждат 6 деца — София-Зора, Невенка, Кръстьо, Климентина, Марина и Мария.

От първите дни на свободния живот се занизват години, през които Д. Маринов е в центъра на обществените събития. Движен от неспокойната си природа, енергичен и с дълбоко вкорененото чувство за дълг към своя народ, той се изявява в различни сфери — навсякъде, където нуждата го призове. А времето е динамично, предстоят исторически дела по организирането на свободната държава. Необходими са силите на много хора. Д. Маринов е един от тях — млад, образован, амбициозен и окрилен от възрожденски дух за работа. С цялата си енергия той се отдава на задълженията, поставени му от времето и обществото.

Изявите на Д. Маринов след Освобождението и до края на века са свързани главно с педагогическа и административна дейност, които се редуват и често го извеждат от Лом. Още в началото на 1878 г., на първите избори за управителни и административно-съдебни органи той е избран за председател на Ломския съдебен съвет[41], утвърден е от видинския губернатор ген. Тухолка и встъпва в длъжност на 3 март с.г. В съдебното ведомство служи до април 1882 г., като последователно заема същата длъжност в Силистра и Русе[42]. Работата в областта на юриспруденцията не му допада по причини от морално естество и един конкретен повод го подтиква да напусне[43].

Маринов с облекчение се завръща към учителската професия, като постъпва през 1883 г. в Ломската гимназия. Въпреки нежела-

---

[41] През юни с. г. със заповед на ген. С. Лукиянов Ломският съдебен съвет е трансформиран в Ломско-Белоградчишки окръжен съд, с което неговият председател вече не е изборно лице, а държавен служител.

[42] Само в обширната си автобиография Маринов е отбелязал, че по негова молба е преместен от Русе във Видинския окръжен съд като прокурор и остава там до връщането си в Лом.

[43] Когато след лъжесвидетелство Русенският съд осъжда невинен човек и после това се разкрива, Маринов преживява много болезнено: „Тая случка остана дълбоко врезана в ума ми и аз реших да напусна съдебното ведомство, в което човек неволно може да причини нещастие на другиго и да се повърна отново в благословеното учителство." (М а р и н о в, Д. Спомени из моя..., с. 254).

нието си, отново я прекъсва от октомври 1887 до октомври 1888 г., за да поеме поста окръжен управител на Лом. Опитът му от този едногодишен период го убеждава още веднъж, че администрирането не е работа за него. Заради своя прям характер той влиза в остри конфликти с лицата, уличени от него в злоупотреби. От онези години са и първите документирани сведения за неприятелите, които си спечелва и за техните нападки срещу него. В архива на Ст. Стамболов се пази писмо, в което подписалият се М. И. Марков[44] обвинява Митко Маринов в рушветчийство по времето, когато е председател на Ломския съд. Като доказателство за думите си той прилага препис от писмо на Маринов до кума му Ал. Попангелов. Върху писмото на Д. Маринов Ст. Стамболов е написал: „Писмото от Митко показва, че той е честен и чист човек, а ти си подъл и мръсен доносчик.“[45]

Заради неблагополучията като окръжен управител, Д. Маринов е отстранен и заминава за Русе с назначение за директор на тамошната мъжка гимназия[46]. В течение на 5 пълни учебни години — от октомври 1888 до август 1893 г. той е директор, комуто Министерството на просвещението и лично министър Георги Живков предоставят големи правомощия. Административно-управленските си задължения съчетава и с преподавателска работа.

Времето в Русенската мъжка гимназия не минава съвсем спокойно. Маринов става обект на нападки от страна на група недоволни учители, които предизвикват скандал в училището и дори подават прошение до прокурора срещу него. В писмата си до Ив. Шишманов от май — юли 1892 г. Д. Маринов доста подробно излага своята позиция[47]. Този случай е една от причините да изпрати рапорт до министъра на просвещението с план „за бъдещата ми етнографическа работа“ и за преместване в София. „Аз съм решен да се оттегля от тая неприятна длъжност — пише на Ив. Шишманов, — която ме поставила между чукът и наковнята и да се посветя всецяло на моите етнографически изследвания. Освен туй трябва да се настаня вече някъде окончателно, защото вече старините идат. Явете ми как гледат в Министерството на моята просба в този рапорт.“[48] Затънал в дългове по издадените първи книги от „Жива

---

[44] Става дума за Димитър Марков, ломски окръжен управител до назначаването на Маринов на тази длъжност.

[45] НА-БАН, ф. 19 к, оп. 1, а. е. 581, л. 1—4.

[46] Точно тогава от общинска, Русенската гимназия получава статут на държавна.

[47] НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 911, л. 25—27, 29—32,33—34.

[48] Пак там, л. 32.

старина", той преценява, че е добре да остане в Русе още една учебна година. А и все още (в началото на 1893 г.) няма отговор от министерството. В последното си писмо от Русе от 6 август 1893 г. съобщава на Ив. Шишманов, че на 8 с. м. тръгва за София.

И ето, отново се зареждат бързи промени, които го водят от едно към друго учреждение, от една към друга работа. През учебната 1893—1894 г. е директор на Софийската девическа гимназия. Недочакал края ѝ, от 1 април 1894 г. е назначен за директор на Народната библиотека, а на негово място е изпратен дотогавашния директор Васил Д. Стоянов[49]. В библиотеката работи 10 месеца, като съзнава, че му липсват познания по библиотечно дело, но е с пълната морална отговорност за поетите задължения. Тук го заварва поведеното срещу него съдебно дело от Русенския апелативен съд, което става причина да бъде уволнен. „От тая длъжност бех уволнен през м. януарий 1896 год.[50] Причините на туй уволнение съставляват най-тъжните спомени в живота ми. Бех жертва на партизанството, в което аз бех се увлекъл много дълбоко — бех захласнат приятел на Стамболова, или, по-правилно казано — на неговите идеи. След неговото падане почна се прословутото „изтребляване на Стамболовщината", и това повлия, та и срещу мене се заведе углавно дело за злоупотребление и присвояване държавно имущество."[51] Присъдата за 7-дневен затвор скоро е отменена от Касационния съд в София, но до края на живота си Маринов не може да забрави несправедливите обвинения и огромното си огорчение. Министърът на просвещението К. Величков, който го е уволнил, го назначава учител в Софийската мъжка гимназия. Твърдението на Д. Маринов, че това става през август 1898 г., се опровергава от собствената му кореспонденция и юбилейната книга на гимназията. Според нея той е назначен за учител на 1 септември 1896 г., а писмата от фонд „Българско отечество" след 23 юни 1897 г. имат ясен адресат — „учител в мъжката гимназия"[52].

---

[49] Й о р д а н о в, В. История на Народната библиотека в София. По случай 50-годишнината ѝ 1879—1929. С., 1930, с. 152, 154—158. Според запазени ведомости Д. Маринов е назначен за директор на библиотеката с 5400 лв. годишна заплата или 450 лв. месечна. (ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 17).

[50] Тук Д. Маринов бърка. От длъжността си е освободен на 1 февруари 1895 г. Вярната година посочва в обширната си биография. Подобни разминавания са сравнително чести в ръкописите му.

[51] Вж. ръкописа „Из спомените на моя живот", изпратен на М. Арнаудов през 1925 г. (БИА-НБКМ, ф. 302, а. е. 31, л. 24—25).

[52] НА-БАН, ф. 2 к, а. е. 64, л. 1-а, 3, 4; а. е. 74, л. 2; а. е. 77, л. 1; Юбилеен сборник на 1-та Софийска държавна мъжка гимназия. С., 1904, с. 47.

Междувременно след уволнението му, в периода 1896—1898 г. той издава и редактира сп. „Религиозни разкази", сътрудничи активно на различни периодични издания. През септември 1900 г. Н. Б. Екзарх Йосиф му предлага да стане главен редактор на екзархийския вестник „Вести". Маринов приема, напуска мъжката гимназия и заминава за Цариград. След тригодишна работа е поканен от новия министър на просвещението проф. Ив. Д. Шишманов да се върне и поеме етнографския отдел при Народния музей в София. През септември 1903 г. е назначен за кустос (хранител) на отдела, а през 1906 г. става първият директор на официално създадения самостоятелен Етнографски музей. Така в 1903 г. името на Д. Маринов се свързва на институционално равнище с българската етнография, което е от особено значение за десетилетните му дирения в областта на народната култура. Това е неговото призвание, на което остава верен през целия си живот.

За съжаление, в музея е за твърде кратко време. На 10 март 1908 г. се пенсионира и напуска. През следващите години Д. Маринов дели своите сили между работата по етнографско-фолклорните си сбирки, журналистическата дейност и участието в политическия живот на страната. През 1914 г. споделя с Ив. Д. Шишманов намерението си да се оттегли в манастир и там да подготвя етнографските си записи за печат. Той наистина напуска София, но отива в Лом и там на лозето си, което нарича „Хилендарски скит", се отдава изцяло на книжовни занимания.

По време на Първата световна война, през 1917—1918 г. е изпратен като окръжен управител в Кавадарци (Тиквешко) и Прокупле, където остава около две години. Станал свидетел на втората национална катастрофа и рухналите български национални идеали, той преживява много тежко създалата се ситуация. Голямо е разочарованието му и от обществено-политическите отношения. Всичко това го подтиква да се оттегли окончателно от активен обществен живот. Маринов отново отива в Лом и продължава работата над ръкописите си. Мисълта за напредналите години и старостта го кара да бърза. На 10 април 1919 г. пише на Шишманов: „Бях сключил контракт с бога да не ме поканва в Двора си, докато не довърша всичко това. Но пръв наруших го аз. Две години управителство бе за мене голяма загуба; сега се кая, но извършеното е свършено и миналото се не връща."[53]

През 1921 г. Д. Маринов изпълнява обета, даден пред отец Н. Рилски — да се посвети на Бога — и приема духовен сан. Ръко-

[53] НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 915, л. 31—34.

положението се извършва в столичната църква „Св. Седмочисленици", като в същия ден получава чин „свещеноиконом" заради проявената „обществена и църковно-полезна дейност като дългогодишен чиновник на Екзархията"[54]. Макар че данните за свещеническата му дейност са твърде бедни, знае се, че той поема задълженията на чредник и изповедник, които изпълнява в Кремиковския девически манастир, Лом и Куриловския манастир (на девиците в белия кръст)[55]. Вероятно повлиян от смъртта на съпругата си, а и под тежестта на напредналата възраст, в 1929 г. окончателно се оттегля от обществения живот.

Дългият, богат на събития и ценностно осмислен живот на Д. Маринов завършва в 94-тата му годишнина, на 10 януари 1940 г.[56]

* * *

Има като че ли някаква странна предопределеност в живота на Д. Маринов, която се проявява още от раждането и го съпътства през целия му жизнен път. Тя непрекъснато го тласка от място на място, поставя го в различни ситуации и сред различни хора, налага промени, понякога твърде осезателни, в характера на извършваната от него работа. Това се набива в очи, когато се взираме в криволиците на дългите години, които съдбата му отрежда да преживее. И все пак далеч съм от мисълта да свързвам сложния му и криволичещ път с фаталистични разсъждения. По-вярното обяснение трябва да се търси в нуждите и задачите на бурното историческо време, чийто съвременник е Д. Маринов. На тях той откликва според възможности, разбирания и личностни качества, формирани в конкретните условия на живота му. В това сложно преплетено взаимодействие се очертава творческият портрет на тази интересна личност, отбелязала ярко присъствие в културния и обществено-политическия живот на българите през последната четвърт на XIX и първите три десетилетия на XX в.

Не би трябвало да ни учудват разностранните интереси и изяви на Д. Маринов. Причините и подтикът за тях се съдържат до го-

---

[54] ЦВ, 1921, № 35, с. 6.

[55] Повече данни вж. у Л а ч е в, М. Свещеноиконом Димитър Маринов (1846—1940). По случай петдесетгодишнината от смъртта му. — ЦВ, 91, 15 юни 1990, № 24, 7—8.

[56] Некролог за смъртта му е отпечатан в синодалния орган (Църковен вестник, 41, 19 ян. 1940, № 4, с. 43). От него научаваме, че опелото е извършено на 12 януари в съборната църква „Св. Неделя" от Н. В. Софийския митрополит Стефан в присъствието на митрополитите Доростолочервенски Михаил и Врачански Паисий.

ляма степен в самия него. В чисто човешки план той притежава редица качества, които винаги му дават преднина. Надарен е с буден, пъргав ум и богато въображение, които подхранват жаждата му за знания; той е емоционален и впечатлителен; движен постоянно от голяма амбиция във всичко, което върши. „Работата за мен е битие“ — изповядва сам той. Прави впечатление и философската способност да намира бързо утешение в често спохождащите го трудности. Известен е и като човек строг, с чувство за ред и отговорност. Ето какво пише за физическия му образ и характер Сп. Ганев, един от възпитаниците на Русенската мъжка гимназия и дългогодишен учител в нея: „Първият директор, когото запомних, беше известният етнограф и фолклорист Димитър Маринов, или както всички го наричаха Митко Маринов. Слаб, дребен човек с мургаво, обрасло с брада лице, той беше много строг и всички трепереха от него: и ученици, и учители, и дори родителите на учениците. Той бе сръбски възпитаник, държеше здраво всичко в ръцете си, с гърлестия си бас поставяше бързо всекиго на мястото му... Той управляваше гимназията дълго време и нему най-много дължеше тя за добрия ред и хубавото си реноме.“[57]

Маринов се отличава още с открития си и прям характер, станал причина за не един и два конфликта с познати и приятели. Независимо дали е прав или не, стига сам да е убеден в нещо, той категорично, а понякога и експанзивно изказва мнението си. Много показателен е случаят, когато заради огорчението си от ниския хонорар, определен за публикациите му в кн. 18 на Сборник за народни умотворения, Маринов напада остро редактора Ив. Д. Шишманов — човека, който винаги го подкрепя и пред когото той многократно изказва най-добрите си чувства. „Аз с необмислеността си — пише Маринов — печеля навсякъде, ама навсякъде, само врази. Тежко ми е на душата, нъ не зная какъв демон ме тика към това. Предпочитам, уважаеми г-не Шишманов, да нямам никак, ама никак приятели, нежели приятели, които не са ми на сърцето. Моята откровеност е виновна на всичко, нъ що да сторя, когато тъй съм създаден. Ето с Вас, уваж. г. Шишманов, после думите, които ще Ви кажа, аз може би — това твърдо вярвам — ще изгубя един свой най-искренен приятел, нъ аз не мога да скрия от Вас своите тъжни мисли... Вие квалифицирате моите материали („Градиво за веществената култура на Западна България“ — б. а., М. В.) като прости ма-

[57] Юбилейна книга на Русенската народна мъжка гимназия „Княз Борис“. Русе, 1935, с. 168.

териали и за да ме убедите, изтъквате важността на Вашите и други. Кой знае? Може би е така, а може би не. Всеки цени високо своите...". Писмото завършва в същия тон: „Аз се отказвам от хонорара. С дълбоко почитание — Ваш присен почитател Д. Маринов."[58]

Отговорът на Ив. Шишманов е много интересен заради мнението и оценката му за човека и автора Д. Маринов: „Познавам Вашата млада буйна душа, която не е изгубила своя пигмент като белите Ви коси. Познавам Вашето пламенно око, виждал съм го как то мята стрели в един миг на възмущение... След това, ако искате оскърбявайте ме пак с изложения, че ще ми отстъпите целия си хонорар и продължавайте да ми бъдете само „присен" почитател — за себе си аз знам, че каквото и да направите, каквото и да кажете, това няма да ме направи да почитам във Вас „нине и присне и во веки веков" един добър, заслужил етнограф, трудовете на когото ще се ценят и тогава, когато моите научни изследвания ще гният по прашните лавици на библиотеките (ако въобще им се направи тая чест). А колкото за приятелството — дали може да става по-нататък дума между нас: то ще зависи от Вас — признаете ли си печалното заблуждение — като едно време след русчушката афера[59] — аз съм готов да Ви подам ръка, ако и да знам, че не мога повече да Ви бъда полезен."[60] Този инцидент скоро отшумява, без да помрачи отношенията между двамата.

Характеризирайки личността на Д. Маринов, не може да пропуснем сериозното за онова време образование, което получава. Макар и често прекъсвано по различни причини, сменяни училища и учители, той завършва добре подготвен в областта на филологията, педагогиката и богословието. Това несъмнено го прави подходящ за заеманите служби. Това личи и в онази непрекъсната научно-книжовна дейност, която съпътства и доминира в живота му на активен обществен деец, която е негово призвание.

Д. Маринов е един от ярките представители на българската възрожденска интелигенция, която се образова и подготвя в годините непосредствено преди Освобождението от османско владичество. Той израства под впечатленията на бурния революционен кипеж и в родния си край, и в такива центрове като Цариград и

---

[58] Писмото е от 12 май 1902 г., писано е в Цариград. (НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 912, л. 35—36).

[59] Има предвид съдебното обвинение на Д. Маринов, завършило с оправдателна присъда.

[60] Черновата на това писмо се пази в архива на проф. Ив. Шишманов. (Вж. НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 914, л. 11—12).

Белград; общува с изявени дейци на националноосвободителната борба в тези две средища. Години наред младият човек е под силното влияние на известните възрожденски педагози и общественици Кр. Пишурка, Н. Рилски и Н. Първанов. Всичко това формира у него силен възрожденски дух, който слага траен отпечатък върху личността и делото му. Възрожденският порив и себеотрицание са трайните характеристики на неговия живот и творчество.

Личностните качества, образованието и този ярко изявен възрожденски дух са предпоставките, които определят активното участие на Д. Маринов в живота на следосвобожденска България. Те му дават възможност да участва и да остави трайни следи в процеса на възраждане на държавността, в управлението, в учебното дело и журналистиката, и особено в културата и науката.

ДИМИТЪР МАРИНОВ И БЪЛГАРСКАТА ЕТНОГРАФИЯ

ИМПУЛСИТЕ И ПРОГРАМАТА. В дългия, наситен с разностранна дейност жизнен път на Димитър Маринов, независимо от превратностите и честите промени, неизменно доминират интересите и търсенията му в областта на народната култура. Без значение дали е учител, административен служител, политически деец или публицист, той съчетава преките задължения със своите „мили етнографически проучвания". Те са смисълът на неговия живот. На тях посвещава дълги години, изпълнени с труд. Така се ражда онова внушително по обем и научна стойност дело, което определя облика на този творец. В енциклопедичното му по характер наследство сериозно натежават етнографските приноси. Чрез тях той утвърждава името си между най-плодовитите и най-заслужилите български етнографи.

Отдавна са известни думите на Д. Маринов, казани по повод началото на народоучната му дейност: „Седнах, та по терка на програмата на сръбските радикали да съчиня програма на моите фолклорни изучвания; това обаче се оказа много неудобно, много мъчно. Тогава направих опит да съставя своя програма за изучаване живота и бита на българите; и тая програма излезе сполучлива. Тая програма се вижда в излезналите седем тома от тоя фолклорно-етнографически труд под име „Жива старина". От тая година — 1872 — аз станах фолклорист." И малко по-нататък: „По тая програма аз още в Белград почнах да пиша онова, що бех видел и запомнил от моята баба и майка."[1] Така сам етнографът и фолклористът определя 70-те години на миналия век като начални в народоведческата си работа.

Няма причини да се съмняваме в казаното, тъй като то се потвърждава от хронологията на печатните трудове на автора. Друг е въпросът за подтиците, които движат неговите интереси и първи стъпки на това поприще.

70-те години на XIX в. се свързват с онзи период от развитието на българската народоука през Възраждането, в който тя навлиза след Кримската война (1853—1856) и бележи своето самостоятелно научно израстване[2]. Запазвайки традициите и насоките на

[1] БИА-НБКМ, ф. 302, а. е. 31, л. 19—20. Изпратеният му от Д. Маринов текст покъсно М. Арнаудов публикува в „Димитър Маринов и българската народоука". — ГСУ ИФФ, 38, 1942.

[2] Т о д о р о в, Д. Българската етнография през Възраждането. С., 1989.

проблематиката си от предходния етап, тя ги обвързва много тясно с идеалите и непосредствените задачи на националноосвободителните борби. Изследователските дирения от това време остават все така насочени към разкриване на историческото минало на българския народ, богатството на неговата култура и културно-историческите му заслуги пред славянския свят. Но чрез тях вече се търси повисоко национално самочувствие и подкрепа от външния свят в борбата за национална и духовна независимост. Народоведението, развивано пак от революционни и просветни дейци, но главно из средата на нашата, българската интелигенция, отбелязва сериозен научен ръст. То стъпва върху утвърдените в европейската етнография и фолклористика научни течения и школи.

Българската наука се оформя като романтично-патриотично направление, чиито представители използват теоретичните възгледи и методическите похвати на най-авторитетната в Европа през 50-те и 60-те години митологическа школа. И макар че постепенно са надмогнати романтично-митологическите концепции, те дълго време дават облика на народоучните изследвания у нас.

Този период се характеризира със засилена събирателска и популяризаторска работа. До 1872 — фиксираната от бъдещия народовед година — вече са публикувани известният „Показалец" на Г. С. Раковски[3], сборниците на братя Д. и К. Миладинови[4], на Ст. Веркович[5], Л. Каравелов[6] и В. Чолаков[7]. В този именно контекст трябва да се разглеждат първите стъпки на Д. Маринов в полето на етнографията, а отчасти и насоките на бъдещата му работа. Като представител на формираната през Възраждането българска интелигенция, той не може да остане встрани от актуалните за епохата обществени и културни процеси. Доброто образование и подчертаните интереси към живота на народа, както и чисто патриотичните подбуди го насочват към изследване на народната старина. На границата между две исторически епохи, Маринов подема пътя на възрожденските си предходници и го следва през целия си живот. Този съвсем естествено възникнал избор на младия интелигент дава богати плодове.

---

[3] Раковски, Г. С. Показалец или ръководство как да ся изискват и издирят найстари чърти нашего бития, езика, народопоколения, стараго ни правления, славнаго ни прошестия и проч. Ч. 1. Одеса, 1859.

[4] Миладинови, Д. и К. Български народни песни. Загреб, 1861.

[5] Веркович, Ст. Народне песме македонски бугара. Београд, 1860; Описание быта болгар, населяющих Македонию. М., 1868.

[6] Каравелов, Л. Памятники народного быта болгар. М., 1861.

[7] Чолаков, В. Български народен сборник. Болград, 1872.

Д. Маринов познава излезлите до този момент народоучни изследвания и едва ли ги е подминал без внимание. Още повече, че сам той споменава някои от тях: „В българската книжнина — пише в 1925 г. — имаше два сборника: тоя на братия Миладинови и тоя на Верковича, но те беха само два фолклорни сборника без никаква програма за едно общо упътване; сборникът на Чолакова, който бе излезнал тъкмо тая година (1872), не бех видел, а упътванията на Раковски ми се видеха съвършено непълни. Така щото тая моя програма беше нещо мое оригинално строение." В тези думи, както и в по-горе цитираните, прозира нееднократно проявяваният стремеж от страна на Маринов към първенство сред българските етнографи. Нека не забравяме, че неговите твърдения от 20-те години са писани половин век след времето, за което става дума. Оглеждайки изминатия път и постигнатото, Маринов се поддава на изкушението да подчертае собствения си принос. В тази посока той е готов да надцени значението на използваната сръбска програма за сметка на онова, което черпи от българските народоведи, работили преди него.

Споменатата програма представлява упътване за проучване на стопанския бит на сръбския селянин, изработено от лидера на сръбската Радикална партия Адам Богосавлевич. От него Маринов получава програмата и решава да състави своя за събиране на етнографско-фолклорни материали. Така значението на сръбската програма трябва да се търси не в механичното ѝ нагаждане към българския материал, оказало се невъзможно, а в идеята, която тя събужда у младия белградски студент. И след 1872 г. той продължава да допълва и преработва своята програма[8], за да обхване всички страни на народния живот. За програма му служи „самия многообразен живот"[9].

Системна работа за събиране на етнографски и фолклорни материали Д. Маринов започва след връщането си в Лом през 1875 г. Покрай задълженията в училище и другите си обществени ангажименти младият учител слага началото на своето дело, което продължава десетилетия наред и с което остави името си в историята на българската етнография. Временните прекъсвания поради раз-

---

[8] За съжаление, тази програма не е запазена. В писмо на Георги Искренов, учител в Лом през 70-те години, до Алекси Попангелов четем, че му изпраща книгата на Митко Маринов „Способ за изучвание народа". (Вж. БИА-НБКМ, ф. 512, а. е. 37, л. 4—5). Не е ясно дали става дума за сръбската програма, която Маринов е имал, или за новосъставената от него собствена програма.

[9] М а р и н о в, Д. Две думи за пояснение. — БСб, 2, 1895, № 5, 538—539.

лични събития и причини не охлаждат неговите амбиции. Година след година, главно през ваканциите или свободното от работа време Маринов пътува по селата на „Видинския някогашен пашалък" и трупа материали.

Всички достигнали до нас данни говорят за ясната цел, която Маринов си е поставил и за неотклонното ѝ преследване. Той успява да превъзмогне трудностите, свързани с условията за пътуване през онези години, с намирането на време и средства за тях. Не го обезкуражава и оставената без последствия молба за финансова помощ, която отправя през 1884 г. до Министерството на народното просвещение. Така преди да са минали повече от 10—12 години (без да броим времето, прекарано в затвора в навечерието на Освобождението), в края на 80-те години той вече разполага със солидна етнографска сбирка от района на Северозападна България. Това съобщава на Българското книжовно дружество с писмо от 15 ноември 1889 г.[10] Писмото е интересно с косвените сведения за работата на адресанта, които могат да се извлекат от него. Обръщайки се към В. Д. Стоянов, председател на дружеството и редактор на печатния му орган, Маринов изказва намерението си да изпрати за публикуване в „Периодическо списание" една малка част от този материал (около 6—7 печатни коли) — „...именно от отдел осмий, част III „Животът на народа" — и изрежда всички раздели на проектираното издание по заглавия. Вероятно цитираната част от текста на писмото визира събирателската програма на автора и нейните раздели. Би могло да се допусне и това, че Маринов вече е систематизирал материала, излязъл по-късно като книга трета от „Жива старина" със същото съдържание и почти същото заглавие, а на „Периодическо списание" предлага кратък вариант. Не са известни причините, осуетили подобна публикация, но това днес няма никакво значение. По-важното е, че въпросното писмо свидетелства за стриктното придържане на Маринов към събирателската програма. Това му дава основание да твърди през 1925 г. за пълното съответствие между програмата и етнографската поредица „Жива старина".

ПОРЕДИЦАТА „ЖИВА СТАРИНА". Годините 1888—1893, прекарани в Русе, се оказват много плодотворни за ентусиазирания изследовател на народната култура. Тук той обработва и систематизира събрания от Северозападна България материал и пише първите си книги. Тук започва отпечатването им, с което слага началото на своята знаменита поредица „Жива старина". Решаващо

[10] НА-БАН, ф. 1 к, оп. 2, а. е. 75, л. 5.

значение за осъществяването на това начинание има подкрепата, която Маринов получава от тогавашния министър на просвещението Георги Живков. Той проявява изключително разбиране за стойността на започнатото от народоведа дело и застава зад него както с моралната си поддръжка, така и с осигурените материални средства. Г. Живков лично се запознава с ръкописите на първите книги и организира тяхното преглеждане и одобряване от министерството. Той осигурява на автора финансови средства за извършването на допълнителна събирателска работа. Доброто отношение и помощта от страна на министъра се дължат до голяма степен на влиянието, оказано му от Ив. Д. Шишманов, който по това време е главен инспектор в същото ведомство. При тази добра за Д. Маринов ситуация тръгва работата по публикуването на отделните книги. Достатъчно красноречиви са думите му, отправени към Г. Живков през май 1892 г.: „... като венец на всичките тия благодеяния иде и Окръжното № 3, с което Вий препоръчвате книгите ми „Жива старина"... ако не бяха Вашите командировки в Западна България, тези материали, които се печатат сега, не щяха никога да видят свят."[11]

Дълга, трудна и твърде интересна е историята по реализирането на авторовата поредица. Днес не би могло да се каже кога точно се явява идеята за нея в този ѝ вид, но има достатъчно данни за всички перипетии по време на печатането, както и за промените, проектирани или възприети от самия автор. В 1891 г. излиза първата книга с общо оглавление „Жива старина. Етнографическо (фолклорно) изучване..."[12]. То е твърде показателно за вижданията и намеренията на автора за цялостно изследване на Северозападна България, заложени още в събирателската му програма.

Това название е интересно и от гледна точка на избора му, направен от Д. Маринов. Едва ли може да се съмняваме, че той познава изданията от онези години. Когато започва да печата своето „етнографско изучване", са минали 25 г. от излизането на „Българска старина" на Г. С. Раковски, а в Русия току-що „тръгва" известното петербургско списание „Живая старина"[13]. Вероятно в назоваването на своята поредица Маринов заимства от тези издания. Това в никакъв случай не е механично повторение на името, а избор, ос-

[11] БИА-НБКМ, ф. 320, а. е. 38, л. 28—29.

[12] М а р и н о в, Д. Жива старина. Етнографическо (фолклорно) изучване на Видинско, Кулско, Белоградчишко, Ломско, Берковско, Оряховско и Врачанско. Книга първа. Вярванията или суеверията на народа. Русе, 1891.

[13] Авторитетното списание „Живая старина" се издава от Отделението по етнография към Руското географско общество в периода от 1890 до 1916 г.

нован на собствените му виждания за същността, състоянието и значението на народната култура. Той споделя възгледа на Г. С. Раковски, че тази култура е неоспорим извор за етногенезиса и културно-историческото минало на народа. Това многократно може да се проследи в оставеното от Д. Маринов книжовно наследство. Горещ почитател на „старината" и ревностен изследовател на нейното богатство, той явно възприема руското название. Предполагам, че постъпва така с цел да избегне буквалното повторение с познатото вече у нас заглавие, което използва Г. С. Раковски. Във всеки случай не може да се отрече сполучливия избор, направен от Д. Маринов. „Жива старина" е звучно и точно название, което напълно приляга на замисъла и съдържанието на поредицата.

Успоредно с печатането на първата книга, Маринов явно продължава да мисли върху своята идея и още от втората книга, излязла на следващата 1892 г., обявява „Жива старина" за етнографско (фолклорно) *списание*[14]. Нещо повече. Явно насърчен и ентусиазиран от подкрепата, която му оказва Министерството на народното просвещение, той замисля твърде амбициозен план и го споделя с министър Г. Живков и по-подробно с Ив. Д. Шишманов[15]. Намерението му е списание „Жива старина" да обема 20 книги, като в първите шест ще бъде изложено събраното вече градиво от Северозападна България, а от седмата книга ще започне публикуването на материали от останалите райони на страната. Тяхното набавяне той проектира за изключително кратък период от три години, разчитайки на нови парични помощи от министерството. Самият Маринов нарича своя план „идеално (фантастическо) предначертание", но е твърдо уверен в реализирането му. Така той заявява готовността да поддържа редовното издаване на поредицата, от което всъщност никога не се отказва.

В продължение на четири години — от 1891 до 1894 са отпечатани първите четири книги на „Жива старина"[16]. За тогавашните условия, а дори и за днешните, това е рядък случай, който може да се обясни единствено с упоритостта и голямата амбиция на автора. Както може да се съди по кореспонденцията му, помощите от Министерството на просвещението прекъсват и той прибягва до

---

[14] М а р и н о в, Д. Жива старина. Етнографическо (фолклорно) списание. Книга втора. Племена, влаки, задруги, семейства. Имената и коровете в Западна България. Русе, 1892.

[15] НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 911, л. 22—24.

[16] М а р и н о в, Д. Етнографическо фолклорно списание. Трета книга. Семейният живот на народа. Русе, 1892; Четвърта книга. Народното обичайно право. I. Гражданско право. Русе, 1894.

заеми, чието изплащане с лихвите му причинява много неприятности[17]. Идват моменти, когато дори се разкайва, че не е послушал съвета на Ив. Д. Шишманов да публикува книгите си на страниците на Сборник за народни умотворения — тогава орган на Министерството на народното просвещение и най-авторитетното научно периодично издание[18]. И все пак това са само моментни съжаления, изказани под натиска на финансовите трудности. Маринов упорито преследва своята цел — да издаде събраните вече от Северозападна България и предстоящите за събиране материали в самостоятелни книги от етнографско-фолклорното списание (поредица) „Жива старина".

След отпечатването на книга четвърта през 1894 г., обаче, издаването на поредицата се затруднява. Причините за това са различни. Маринов напуска Русе и често е местен от една на друга длъжност. Някои намеци в писмата му подсказват за пречки, създавани от неприятелите му по „партизанщина". Но решаваща, според мен, е липсата на парични средства. Всичко това задържа книгите и принуждава автора да се съгласи с публикуването на две от тях в Сборник за народни умотворения[19]. Това е единственият възможен начин, който Маринов оценява и приема.

Както днес е видно, последните три книги излизат през доста големи интервали от време — в 1901, 1907 и 1914 г. Петата поред книга по думите на автора е написана през 1894 г. с намерение да

---

[17] От края на 1891, особено през 1892 и началото на 1893 г. Маринов неколкократно се оплаква на Ив. Д. Шишманов, че е задлъжнял много. Доста по-късно, на 7 март 1895 г. пише на Ст. Бобчев, че дължи на русенското дружество „Гирдап" 1027 лв. „заради книгата „Жива старина". Дружеството е протестирало полиците и междувременно е наложен запор на книгите му. Те са заплашени: „...тоя хубав етнографичен материал ще попадне или в ръцете на бакалите или пък за една нищожна цена ще бъдат купени от днешния евреин." И Маринов моли Бобчев да му помогне, като ходатайства пред Министерството на просвещението да откупи 200-300 бройки — „единственото нещо, което ще ме спаси." В същото писмо казва, че няма „ни пет пари" да си плати наема и иска от стария си приятел да му изпрати. (БИА-НБКМ, ф. 255, II Д 10787/52/).

[18] „Крайно съжалявам, че Вий не се съгласихте с мене да публикувате в Сборника резултатите от Вашите изследвания — му пише Ив. Д. Шишманов на 8 януари 1892 г. — Виждате ли, аз съм убеден, че по тоя начин по-лесно щяха да бъдат достъпни за учената публика. Не е ли грях хубавите Ви сбирки да гният из лавиците на нашите книжари, наместо да бъдат в ръцете на европейските учени?...Знаете Сборникът вече „сам по себе" препоръчва печатаните в него материали". (АЕИМ, № 218, л. 4—5). Една година по-късно Маринов признава: „Кая се, много се кая, дето Ви не послушах и да бях печатил материала в Сборника; сега не щях да плащам лихва на повече от 1200 лв."

[19] Става дума за книга пета и книга седма от поредицата.

се отпечата на следващата 1895 г. Запазените в архива на Ив. Д. Шишманов писма от Д. Маринов показват, че в края на 1897 г. той се съгласява книгата му да бъде откупена и отпечатана в СбНУ. Въпреки настояванията му, едва в края на 1900 г. прави необходимите поправки и разместванията в текста, на части изпраща ръкописа от Цариград (където е по това време) и през втората половина на 1901 г. книгата излиза като приложение към Сборника[20]. В 1907 г. завършва материала за углавното обичайно право, отпечатан същата година като отделна шеста книга на „Жива старина"[21]. Доста се проточва работата по последната седма книга. По всичко изглежда, че тя е писана след 1907 г. Запазена е рецензията на проф. Ив. Д. Шишманов от 1911 г., с която я препоръчва на Българската академия на науките за печат. Самото отпечатване започва от есента на 1913 г., минава през много трудности и есента на 1914 г. книгата е вече факт в нашата научна книжнина[22].

В проекта за предговор към книга пета, който Маринов изпраща на Ив. Д. Шишманов през 1900 г., четем: „Планът ми беше такъв, щото през всяка една година да излиза по една книжка и вярвах, че началото на XX в. щеше да изпрати моите десет излезнали книжки и щеше да поздрави първото зърно от броеницата на втората десетка на „Жива старина"[23]. Тези думи потвърждават амбициозния замисъл на автора. Затова напълно обяснимо е огорчението му, когато петата книга излиза без заглавието „Жива старина". Така, според неговото дълбоко убеждение, е нарушена връзката между отделните книги.

Първоначалната идея на Д. Маринов да издаде до края на века десет поредни книжки явно претърпява промени. Освен че е нарушено ритмичното им публикуване и замисления брой, но отчасти е засегнат и характера на поредицата. Изворовите данни потвърждават вече споменатото, че още в началото на 90-те години на миналия век, успоредно с отпечатването на първите книги, Маринов започва да събира материали от други райони на страната и проек-

---

[20] М а р и н о в, Д. Градиво за веществената култура на Западна България. — СбНУ, 18, 1901. За да осигури излизането на ръкописа, Ив. Д. Шишманов става инициатор за публикуване на сбирки от народни умотворения като приложения към СбНУ. Това обявява в предговора на кн. 16—17 и още в следващата кн. 18 включва материалите на Д. Маринов. „Това беше направено и за Вас и с Ваше съгласие" — му припомня по-късно.

[21] М а р и н о в, Д. Жива старина. Етнографическо (фолклорно) списание. Книга шеста. Народно углавно (карателно) право. С., 1907.

[22] М а р и н о в, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. — СбНУ, 28, 1914.

[23] НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 912, л. 15.

тира оформянето на следващите части от поредицата, които да покрият всички административни области „в етнографично отношение по тоя същ ред". Сериозната промяна в подхода на Д. Маринов се наблюдава през първите години на века, когато се ориентира към отделни етнографски теми и проблеми, чието осветление поставя в общонационален план. Така последната, седма книга е посветена на духовната култура на целокупния български народ и по този начин излиза от рамките на регионалното изследване за Северозападна България. От редовно воденатa по онова време кореспонденция с Ив. Д. Шишманов могат да се извлекат сведения за темите, върху които работи Д. Маринов. През 1907 г. съобщава, че пише обемист труд в два тома за народните костюми, който ще включва и около 300 клишета[24]. През 1919 г. споменава трудовете „Дом и покъщнина", „Храна", „Облекло", „Детински игри", „Народна медицина", „Сборник на песни", „Лексикон". Съвсем определено може да се твърди, че пренасочването на Д. Маринов към чисто тематична подредба на събрания материал е в тясна връзка с ангажиментите му към фонд „Българско отечество", за които ще говоря малко по-нататък.

Много интересно е писмото му от 31 януари 1914 г., в което споделя желанието си да се оттегли в манастир и да систематизира и подготви за печат събраните материали, които „ще излезнат *още* (разредка моя — б.а., М. В.) най-малко 6—7 тома"[25]. Цитираният израз недвусмислено насочва към мисълта на автора да продължи „Жива старина". Друг е въпросът за съдбата на изброените от Маринов заглавия и за това, че седмата книга остава последна в поредицата. По-важното в случая е авторовата убеденост в значението на неговия многогодишен труд и желанието му целостта на този труд да намери израз не само в съдържанието, но и в общото заглавие. През годините на своята непрекъсната работа, явно принуден от самите условия и възможности, той прави известни отстъпки от вече започнатото дело. Но до края на активните си занимания в полето на народната култура, продължили до 20-те години на нашия век, изтъкнатият етнограф остава все така предан на своята цел и дава всичко от себе си, за да я постигне.

Когато говоря за отстъпките и промените, наложили се при осъществяването на първоначалния план за „Жива старина", правя

---

[24] В писмото си от 24 септември 1907 г. уточнява, че подготвя този труд като каталог, за да може да получи пари за издаването му. (Вж. НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 915, л. 4—5).

[25] Пак там, л. 24—25.

това в чисто историографски аспект. Самите перипетии по създаването на поредицата са много интересни и показателни за условията на обществената атмосфера, в която изследователят е трябвало да работи. Не са за подценяване и съдържащите се в тях многобройни категорични податки за научните схващания и методи на автора.

Разглеждането и оценяването на етнографската поредица „Жива старина" не може да бъде изолирано от изследователските търсения на нейния създател; от онези многобройни през годините „пътувания" и „обиколки" из страната, когато натрупва богатите си сбирки от етнографски и фолклорни материали. Дори и в напреднала възраст той остава все така запален събирач, който не се плаши от лошите условия, от тежките преходи с кон в пек или студ, от честите случаи на подозрителност и неразбиране при срещите му с хората.

Извършената от Д. Маринов теренно-събирателска работа може да се раздели, макар и условно, на няколко етапа. Всеки от тях носи своите особености и конкретни резултати. Първият етап обхваща времето от 1875 до 1889 г., когато начеващият етнограф прави издирванията си в региона на Северозападна България. Преки сведения за предприетите маршрути и методите на събирача през този начален етап липсват, но достатъчно информация може да се извлече от самото градиво, натрупано тогава и съставило ядрото на „Жива старина". Като се прибави и онова, което Маринов е казал (главно в предговорите към книгите на поредицата), нещата стават по-ясни.

В началото на 90-те години е вторият събирателски етап. Той е в пряка връзка с отпечатването на първите книги от „Жива старина" и новия план на нейния автор да я разшири, като прибави материали от всички краища на страната. Реален подтик в ентусиазма му е моралната и финансова подкрепа от страна на Министерството на народното просвещение. Благодарение на получените средства той предприема през март — април 1893 г. пътувания из Северозападна България, за да допълни сведенията си върху народното обичайно право[26]. Както може да се съди от един официален рапорт на Маринов с по-късна дата, през този период прави допълнителни проучвания на носиите в същия регион, за да подготви етнографска карта за книга втора на „Жива старина". В 1892 г. оби-

[26] В а с и л е в а, М. Димитър Маринов и българското обичайно право. — В: Димитър Маринов. Българско обичайно право. С., 1995.

каля Русенско (през януари — февруари) и Търновско[27], Плевенско, Ловешко, Севлиевско, Свищовско (през юли — август). Така той обхожда част от Североизточна и цяла Средна Северна България (с прибалканските околии Троянска, Тетевенска, Еленска, Дряновска, Габровска). През този събирателски етап слага началото на своята богата колекция от обредни хлябове, влязла по-късно (като рисунки) в последната книга на „Жива старина". Със спирането на финансовите средства от министерството и преместването на Маринов от Русе в София се слага край на теренните му изследвания, поне за този момент.

Едва след назначаването му за уредник на Етнографския отдел през 1903 г. се създават условия да се върне към събиране на материали от страната. В течение на три години — от 1904 до 1906 г. той прави редица пътувания главно с цел да издири и закупи предмети от народния материален бит, необходими за организирането на проектирания вече самостоятелен етнографски музей[28]. Този тригодишен период, макар и кратък, се оказва твърде плодотворен. В писмата, които Д. Маринов изпраща на Ив. Д. Шишманов по време на командировките или непосредствено след връщането си, може да се проследят голяма част от пътуванията му. През 1904 г. обикаля Ихтиманско, Самоковско, Дупнишко, Радомирско, Босилеградско, Брезнишко, Берковско, Белоградчишко, Видинско, Врачанско, Плевенско, Търновско и Шуменско[29]. През 1905 г. е в Хасковско и Харманлийско. Научноорганизационните цели на тези командировки за закупуване на предмети за бъдещия музей Д. Маринов съчетава със записи на материали главно върху духовната култура на народа. Все тогава допълва и обогатява сбирката си от обредни хлябове.

Тези три относително обособени етапа в теренно-изследователската дейност на етнографа и фолклориста не изчерпват нейния обхват. Документалните данни потвърждават категорично, че до края на активната си дейност той проектира научни пътувания, за да попълни своите материали. В много писма настоява пред Редакцията на Министерския сборник (СбНУ) да му се изплати опреде-

---

[27] В споменатия рапорт, датиран 8 януари 1905 г., Маринов отбелязва, че е обиколил района на Търновско през 1896 г. Струва ми се, че може би поради изминалите години той допуска грешка. През 1896 г. е вече в София и, което е по-важно — без работа и едва ли е имал финансовата възможност да пътува.

[28] Към събирателската работа от тези години Д. Маринов пристъпва с нарочно подготвена програма.

[29] За резултатите от тези командировки вж. М а р и н о в, Д. Обекти в Народния музей (Отп. от кн. II на Известия за командировките на Министерството на Народното просвещение), С., 1905.

ления хонорар за новоизлязла книга, за да може с парите да осъществи замисленото пътуване. Искания за финансова помощ отправя още към фонд „Българско отечество“ и Академията на науките. Особено настоятелни стават опитите му след войните от началото на века да си осигури средства, за да обиколи „новите земи“. С верното си чувство на теренист той оценява важността на предлагания маршрут, чието реализиране би могло да компенсира невъзможния достъп на изследователя-етнограф до „землите вън от царството България“. За съжаление, многократните опити на Д. Маринов не се увенчават с особен успех. В Родопската област той така и не успява да отиде. Заради ангажиментите си към „Българско отечество“ е подпомогнат от фонда с 1500 лв., с които прави две експедиции — през 1898 г. в Северна България, а на следващата 1899 г. в Южна България.

Последните теренно-изследователски обиколки Д. Маринов осъществява, вече в напреднала възраст, благодарение на помощите, които му отпуска Министерството на народното просвещение[30]. През август 1911 г. събира материали в Пловдивско и Старозагорско, май 1912 г. — във Варненско и Силистренско, а през юни с. г. — в района на Станимака (дн. Асеновград) и Пещера. Есента на 1914 г. обикаля „някои краища на Стара България“, за да допълни събраното до този момент по темите за жилище, покъщнина, облекло, храна и пр. Тогава събира данни за „народната порнография“ или „нападните думи“ по неговия израз. Редица факти и съпоставки правят най-вероятно предположението, че материалите от тези пътувания са свързани с работата по фонд „Българско отечество“[31], а отчасти и с многократно споменаваните от него тематично (а не регионално) структурирани трудове, които пише в края на активната си дейност. Последните обиколки Д. Маринов си осигурява след упорити настоявания и не могат да се обвържат със строго следван план.

Така завършва продължилата повече от 35 години събирателска дейност на известния наш етнограф и фолклорист. Настоятелността, с която тя се провежда, нейният обем и резултати са тол-

---

[30] Министър тогава е Ст. С. Бобчев, едновременно и председател на Редакционния комитет на фонд „Българско отечество“. По повод на получените командировки Маринов пише на Ив. Д. Шишманов: „Намерих подобен на Вас министр, макар и не в такава степен, който ми даде магаренце, за да правя моите мили етнографически проучвания“. (НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 915, л. 7—8).

[31] В Архива на „Българско отечество“ е запазена разписка за 500 лв. от 8 юли 1912 г., подписана от Д. Маринов. В текста изрично е упоменато, че сумата се дава „помощ от Комитета за събиране материали по монографията „Дом и покъщнина“. (НА-БАН, ф. 2 к, а. е. 78, л. 71)

кова впечатляващи, щото само те са достатъчни, за да говорим за неговите заслуги към българската етнография и фолклористика.

Основните методи при събирането на материалите са същите, използвани и от днешните етнолози — непосредственото наблюдение и беседата. Тях авторът най-често прилага комбинирано и това му осигурява достоверна и пълна информация. Получените веднъж сведения при личното наблюдение той подлага на проверка чрез беседа с различни информатори. Така стига до крайния вид на своите записи с всички варианти и специфични особености, които е успял да улови. Оттук идва богатството на сбирките, споменавано всеки път, щом се заговори за тях. Усетът му на теренист го ориентира да държи под око спецификата на всяко изследвано явление. Той знае какво търси и как да го намери. За методическите си похвати е писал отчасти в предговорите на отделните книги от „Жива старина". Вижданията му по този важен въпрос са най-пълно изразени в една официална Записка от 5 януари 1904 г., която изпраща до тогавашния министър на народното просвещение Ив. Д. Шишманов[32]. Написана по повод предстоящите експедиции на новоназначения етнограф за закупуване на материали за музея, тя съдържа пространно изложение за „начина и способа как могат те да бъдат събрани." Всъщност тук Д. Маринов разкрива методическите похвати, които са му подсказани от работата на терена и които прилага през дългогодишните си обиколки из страната. Той знае, че само личното наблюдение на автентично протичащия празник или обичай позволява да се вникне в тяхното съдържание и атмосфера, да бъдат описани възможно най-точно с характерните им обредни предмети, песни, игри и пр. Що се отнася до обектите главно от сферата на материалния бит, според него времето за изследването им може да се избира свободно, „да става всякога". Методически тези два подхода са издържани и за онова време напълно приложими.

Съществен момент в работата му е подборът на информатори. Той винаги търси такива изявени носители на местната традиция, способни да я предадат, да я възпроизведат или разкажат за нея. „Материалът... е събиран непосредствено от устата на народа, слушан от мъже и жени, за които ми се казало, че знаят било песни и приказки, било обреди и обичаи, останали от старинье" — пише в предговора към третата книга на „Жива старина". В отговор на бележките на Ив. Д. Шишманов по ръкописа на същата книга, Мари-

[32] НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 912, л. 43—46.

нов му пише, че в предговора ѝ ще посочи имената и селата на своите информатори. И допълва: „Тия лица са ми разказвали туй, което са знаяли те и което знаят и останалите селяни в тоя край. Ето защо аз съм казал: *според народа*, защото тук съм разбирал тия жени и мъже. Тамо дето показанията на някоя баба не се съгласяваха или се различаваха в нещо от показанията на другите бабички, аз съм тогава показвал името на бабата, т. е. за туй нещо еди коя си баба тъй казва.“[33]

Д. Маринов е проникнат от дълбоко уважение към тези вещи в народния живот хора и сериозно се осланя на всичко, показано и разказано му от тях. За него народът е творец и носител на културните ценности, които събира и изследва през целия си живот. Думите, с които Д. Маринов говори за своите информатори, не оставят никакво съмнение за отношението му към тях. И това е лесно обяснимо. Твърде близка е връзката му с тези хора и техния бит, той просто е част от тях. На много места и по различни поводи припомня най-ранните си детски години и вълненията в семейството при празничните честания, родниите си на село, близките свои и бащини приятели от околните ломски села. Роден в този край, той владее местния говор и това, от една страна, го сближава с хората, а от друга — улеснява неговите усилия. Тук ще си послужа с изключително точната оценка, която му дава проф. Шишманов през 1911 г. в рецензията за труда „Народна вяра и религиозни народни обичаи“: „Той познава простия народ, умее да влиза в сношение с него, да си усвои неговия своеобразен мироглед, да оцени неговата материална и духовна култура и пр. А това не е всекиму подадене. Може човек да бъде дълбоко учен етнограф-фолклорист и да няма оная рядка дарба на интуиция, която притежават по-скромни изследвачи като Маринова, покойния Шапкарев, С. Н. Шишкова, благодарение на известни симпатии към простите маси. За да вникнеш в душата на народа, трябва горещо да го обичаш и дълбоко да се интересуваш за всичко, което му е близко. Маринов като Шапкарева, като С. Н. Шишкова, принадлежи именно към тия етнографи, които обичат народа и за това народът охотно им се открива.“[34]

В събирателската си работа Маринов проявява правилните си разбирания за значението на илюстративния материал, без който всяка етнографска сбирка би била непълна. В редица официални документи и частни писма той изтъква необходимостта от фото-

[33] НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 911, л. 22—24.
[34] НА-БАН, ф. 1 к, оп. 2, а. е. 295, л. 26.

графически апарат за заснемане на изследваните обекти, фонограф за записване на мелодиите на песните, споменава и кинематограф, с помощта на който да се запечатат дивните танци, хора̀ и игри. Още за втората книга на „Жива старина“ предвижда „около 40 снимки на типовете и костюмите от целия край“, както и снимки на отделни части от носии. След като не получава исканите от министерството пари, а направените чрез Ломския окръжен управител снимки се оказват некачествени, той изоставя идеята си за по-широко онагледяване на книгата. По повод на този случай Маринов предлага (ако Министерството на просвещението отпусне средства) да се сключат договори с фотографите в околийските центрове на Северозападна България и при определени условия те да направят необходимите снимки[35]. За пример Маринов посочва опита си с русенския фотограф Хр. Ташков, заснел редица обредни игри в окръга, част от които са отпечатани в някои от книгите. Явно тази идея остава неосъществена.

Самият Маринов не е имал възможността да работи с модерните за времето апарати, но ползва снимки, предоставени му за репродукция от Министерството на вътрешните дела (поместени в книга втора) или професионални фотографи и художници за подготвянето на илюстративния материал. Споменава за съвместна работа с Ив. Мърквичка, но никъде в трудовете си не използва рисунки на именития художник. През лятото на 1892 г. при обиколките си из Търновско разчита на фотографа О. Марколеско, но външни причини осуетяват уговорката им и Марколеско пътува с археолога К. Шкорпил. Въпреки многото трудности, авторът успява да илюстрира повечето си книги (най-вече трета, пета и седма) с рисунки, тушови скици, чертежи.

Материалите, събрани чрез специфичните за етнографията методи, допълва със статистически данни от анкети, сведения от писмени извори, отчасти исторически свидетелства. Така например при разглеждане организацията на еснафите използва данни от подробно водените търговски тефтери на баща си. Д. Маринов е един от първите в българската етнографска литература, който ползва много широко езикови и по-специално диалектоложки материали при осветляването на отделни етнографски проблеми.

Комбинирането на посочените методи характеризира похватите на събирача и е една от предпоставките за успеха на изследователската му работа.

От богатото градиво, натрупано през годините, Д. Маринов съставя своя уникален корпус „Жива старина“. В седемте книги ав-

[35] НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 911, л. 18—20.

торът е успял да обхване възможно най-пълно в тематично отношение всички сфери на народната култура. Първата книга, озаглавена „Вярванията или суеверията на народа", съдържа материали за народната космография, демонология и митология, както и празничния календар в Северозападна България. Чрез вярванията, представите и поверията, илюстрирани много сполучливо със записи на приказки, песни, пословици и предания, е разкрит мирогледът на населението от региона. Общественото устройство в патриархалното българско село е разгледано в книга втора — „Племената, влаките, задругите, семействата, имената и коровете в Западна България". Включени са детайлни описания на носиите (с приложение от 17 снимки), сведения за говора и отчасти за обществените отношения. Въз основа на тези данни, използвани като делитбени белези, авторът предлага първата в нашата етнографска литература класификация на населението от района по групи, отразена на приложената „Етнографическа карта на окръзите". Според неговата теза показаните групи са следи от старо племенно деление. Все в тази книга са представени и другите институти на социално-нормативната уредба — влаките, семействата и задругите. Към задружния начин на живот, мястото на всеки член от задругата в нея и т. н. Маринов проявява изключителен интерес, затова те са и по-подробно осветлени.

На семейния живот на народа (отново в Северозападна България) Маринов посвещава третата книга. Тук са включени материали за обичаите, които бележат основните моменти в жизнения цикъл на човека (раждане, сватба, погребение), както и празничните обичаи, устройвани в чест на светците — покровители на семейството, задругата, еснафа или цялото село, на отделни местности (служба, сбор, оброк). Представени са, макар и накратко, някои форми на взаимопомощ и типични прояви на обществените отношения сред селското население (тлака, седянка, хоро, натемия). Книгата съдържа рисунки на 51 обредни хляба, като един от пластическите елементи на разглежданата обредност.

Изключителното многообразие на народните правни обичаи, т. е. онези обичайно-правни норми и традиции, които са регулирали общинските, еснафските и семейно-брачните отношения на населението от северозападния край на страната, е поместено в две от книгите (четвърта и шеста) на „Жива старина". Авторът застъпва гражданското (семейно, вещно, договорно) и наказателното право чрез обилни сведения, които подкрепя с автентичните разкази на местни хора и многобройни конкретни примери за илюстрация. Синтезиран е многовековният исторически опит на българите от

региона за обичайно-правна регламентация на семейните и обществените отношения — области, в които почти не се е прилагало шериатското и османското светско право. Материалите, особено в книга шеста, правят съвсем осезателни същността и особеностите на нравствено-моралния кодекс на българското патриархално общество.

В „Градиво за веществената култура на Западна България" (книга пета) са застъпени основните дялове на традиционната материална култура в този регионален вариант — селище, жилище с вътрешната уредба, стопански постройки, храна, облекло, поминъци, селски занаяти. И тук е поднесена богата и интересна информация за селския бит, преплетена с народните представи и поверия за разглежданите етнографски обекти. „Градивото" е широко илюстрирано с над 200 скици и чертежи.

Авторът увенчава своята поредица с „Народна вяра и религиозни народни обичаи", седмата книга, смятана и от самия него за най-добрия му труд. Вече споменах, че той се различава от останалите книги. В тематично отношение повтаря първата книга за народните вярвания, но териториално надмогва по-тесните регионални граници на Северозападна България. Този труд покрива цялата българска етническа територия, доколкото са позволили събраните от автора материали и онези, привлечени от други публикации. Маринов използва главно излезлите до момента томове от Сборник за народни умотворения. В приложение е даден внушителен по обем снимков материал, сред който над 470 фоторепродукции по рисунки на обредни хлябове от цялата страна[36].

Съдържанието на „Жива старина" показва, че и при събирането на материалите, и когато пише книгите си, Д. Маринов подхожда с ясен възглед за изследователските зони, които трябва да бъдат обхванати. „Ний събираме песни, приказки, пословици, гатанки и др. и ги печатим, като мислим, че с туй ний сме изучили нашия народ. Не зная какво ще кажат другите, но мене ми се чини, че ний ще имаме същински етнографически сведения, ценни за науката и етнографията, само тогава, когато знаем при какви обреди, обичаи, случаи и обстоятелства нашият народ пее тия песни, приказва тия приказки и употребява тия пословици; когато видим: как се храни нашият селянин, в какво се облича, в какво вярва, как се ражда,

[36] Начинът за приготвянето и заснемането на обредните хлябове авторът е изложил в официална „Обяснителна записка" до проф. Ив. Д. Шишманов от 12 ноември 1913 г. по повод писмено изказано съмнение относно верността на възпроизведените обекти. (Вж. НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 915, л. 18—20).

жени, весели, цери и умира; когато видим и знаем нашата селянка вътре в колибата като: къщовница, съпруга, майка и работница и вън от нея; когато видим нашия селянин в задругата и семейството като къщовник, съпруг и баща, а в полето — като работник — с една дума, когато изучим всестранно живота и бита на нашия селянин." Тези думи, написани в предговора към книга първа на „Жива старина", са достатъчно красноречиви, за да бъдат коментирани. Това свое виждане Маринов не само декларира неколкократно[37], но и последователно го провежда.

Така създава регионалното етнографско изследване „Жива старина", посветено на всички дялове от традиционната култура на населението в Северозападна България[38]. Това твърдение за характера на поредицата не се опровергава от наличието на последната, седма книга, в чието съдържание присъстват плътно и материали от същата област[39]. И до днес „Жива старина" остава най-доброто и всестранно регионално проучване на българската народна култура. При това в рамките на региона много педантично са проследени и локалните особености, регистрирани в около 450 селища. По този начин е уплътнена общата културно-битова картина. Чрез авторовата поредица материалите от този район най-рано влизат в научно обръщение.

Често отбелязваната разностранност и пълнота на материалите в „Жива старина" налага известно уточнение. Д. Маринов всъщност представя пълно традиционната селска култура, най-масова за тогавашното българско общество. Той изследва главно села и махали. В градовете, които посещава, документира също селска по тип култура, която е характерна за преобладаващата част от техния жителски състав. Градската култура не е била предмет на неговия интерес и изследователска програма. Сведения за изучаване на градския бит и култура на българите се съдържат в други общоисторически трудове на автора, които ще разгледам по-нататък.

---

[37] Ясно и категорично то е изразено и в предговора към книга първа на подготвените от него „Известия на Етнографическия музей", излязла през 1907 г.

[38] Д. Маринов наистина изследва региона на Северозападна България, а не както той го определя „Западна България".

[39] За регионалния аспект в изследванията на Д. Маринов вж. В е л е в а, М. Етнографското проучване на Северозападна България от Димитър Маринов. — В: Димитър Маринов. Избрани произведения. Т. 2. С., 1984, 7—42; В а с и л е в а, М. Народната култура от Северозападна България в научното наследство на Димитър Маринов. — В: От Тимок до Искър. Регионални проучвания на българския фолклор. Т. 1. С., 1989, 22—28.

С културоложкото си проучване върху всички дялове на традиционната народна култура авторът не само гони равнището на съвременната нему наука, но отстоява амбицията си да го надмогне. Днес може да кажем, че с тематичния обхват на своите сбирки Д. Маринов отбелязва съществена преднина. Особена негова заслуга е изследването на народната материална култура, станала предмет специално на труда „Градиво за веществената култура на Западна България". Наследник на възрожденските традиции в българската народоука за събиране главно на образци от народното поетическо творчество, той е обърнат с лице и към изискванията на новото време. Няма съмнение, че призивите, отправени от страниците на Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, да се засили специално проучването на народната вещественa култура, стават допълнителен конкретен подтик, на който авторът откликва[40]. Те са в пълно съзвучие със собствените му виждания за изследване на цялостния народен живот, във всички негови сфери и форми. Освен в „Градивото", сведения за материалния бит се съдържат и в други книги от поредицата, а отчасти и в останалото книжовно творчество на автора. Погледнато в исторически план, тематично „Жива старина" покрива изцяло предметната област на българската етнография от тогавашния период в нейното развитие. В това се състои една от най-важните характеристики на поредицата и един от приносите на автора ѝ. Специално чрез „Народна вяра и религиозни народни обичаи" Д. Маринов отстоява своето разбиране за пълния териториален обхват на българската народна духовна и обществена култура, включен в нейните исторически етнически граници.

Като изследовател, който познава много добре района на Северозападна България, а по-късно и цялата страна, със силно изявените си способности на събирач, той вниква в сложните взаимовръзки на целокупния народен живот. Възгледът за системния характер на народната култура укрепва и става водещ в дългогодишната му дейност на етнограф и фолклорист. Това е предопредели-

---

[40] Д. Маринов познава известната статия на проф. Шишманов „Значението и задачите на нашата етнография" (СбНУ, 1, 1889), чийто програмен характер насочва и към енергично събирателство в областта на материалната култура. Още по-конкретен е призивът му от предговора на кн. 10 на същия сборник (1894), където се констатира: „Нашите етнографи заминават без интерес покрай материалната, икономическата страна на населението, неговата външност, местната физиономия на жителите, тяхната живеечка: жилището, покъщнината, храната, облеклото им, занятията им, оръдията им и пр. и пр. и рядко или никога не са бивали предмет у нас на научно занимание."

ло пълнотата на неговите сбирки и онази взаимообвързаност на материалите, която отразява адекватно пълнокръвния живот на народа. Всеки, който чете книгите от „Жива старина", сам може да се убеди в подхода на автора. Така например социалното устройство той разглежда чрез детайлни описания на местната носия, данни за груповите и локални говорни особености и патриархалните обществени отношения. Семейният живот на народа е показан не само с обичаите, спазвани в тясно семейна среда, но и с някои специфични прояви и форми на взаимопомощ и обществени отношения. Народните правни норми и традиции са поставени в контекста на материалния бит, мирогледа и нравствено-моралния кодекс на българското патриархално общество. Затова книгите, посветени на обичайното право, изобилстват с описания на конкретни материални обекти, фиксирани са представи и вярвания. В книгата за веществената култура пък изложението е обогатено със сведения за народните технологии, отчасти с някои вярвания и обичайно-обредни практики. Материалните обекти, но вече като предмет на народната вяра, се разглеждат в самостоятелен раздел на последната книга от поредицата. Така „Жива старина" се превръща в енциклопедия на традиционната култура на българското селско общество от края на XIX и началото на XX в. Нейно неоспоримо достойнство е широкото ѝ онагледяване със снимки, рисунки, чертежи и скици, които имат и свое самостойно значение. Не е за подценяване още и народната терминология, която авторът явно приема за съществен компонент от разглежданата култура. Затова прави странно впечатление, че първоначалните диалектни записи на песните, за които сам споменава, са заменени с литературни текстове[41].

През последната четвърт на XIX и първите десетилетия на XX в., когато Д. Маринов натрупва своите сбирки, народната култура е все още жизнена и активно битуваща система в българското общество. Това е много важно предимство в изследователската работа. То му дава възможност да наблюдава непосредствено нейното функциониране и да допълва информацията с неопровержимите разкази и описания на носителите, за които тя съставлява ежедневие и норма на взаимоотношения. Поради консервативността, присъща за много сфери от традиционната народна култура, събраните от етнографа материали отразяват отчасти едно по-

[41] Това се наблюдава особено в „Народна вяра и религиозни народни обичаи". Понякога той си позволява от два и дори повече лични или публикувани в други източници варианти на песен, коледарска благословия да направи един, и то на литературен език.

ранно състояние, което може да се свърже с целия XIX в. Наблюдателното око на изследователя улавя и непрекъснатите промени в хода на етнокултурния процес. Така той запечатва народната „старина", дошла от недрата на времето, запазила много реликтни елементи, но все още пълнокръвно действаща, все още „жива". И отново се убеждаваме, че наистина авторът избира най-подходящото название за своето етнографско-фолклорно списание.

Д. Маринов прокарва последователно тезата за системния характер и единството на българската народна култура, която се подхранва от наблюденията му и събрания обилен етнографски и фолклорен материал. Но конкретни научноизследователски задачи той не си поставя. Само в изолирани случаи прави опити за тълкуване и осмисляне на отделни явления. Както е видно, той е под влияние на широко известната в тогавашната европейска етнография и фолклористика митологична школа. В най-общ план познава духа на тази школа, но не може да се говори, че е усвоил нейните теоретични концепции. Доколкото в „Жива старина" и изобщо в етнографското му книжовно наследство се срещат научни интерпретации, то те са на елементарно равнище. Не би могло да бъде и другояче, тъй като му липсва специална научна подготовка, което и той самият признава. Наивно звучат например опитите за научнотеоретично тълкуване на някои от описаните обичаи. Неиздържано е и делението на населението в Северозападна България по групи, в които търси стари племенни различия. Всъщност това са по-скоро локални етнографски групи. Д. Маринов използва предимно два признака за подялба — носията и говора — но те не са достатъчни за аргументиране на подобна теза. Той не е взел предвид и други специфични белези на културата, които в целостта си характеризират етнографската група. Още повече, че и самите говорни особености не винаги са точно уловени и правилно записани. На тези слабости в критериите за подялба още на времето обръщат внимание видни учени, като В. Ягич, Н. Бобчев, Б. Цонев, Цв. Тодоров[42].

За чест на Д. Маринов, обаче, той се вслушва в съветите на Ив. Д. Шишманов, на чийто авторитет държи изключително, и ограничава усилията си в педантичното събиране и систематизация на материала. В това е и неговата сила.

---

[42] Б о б ч е в, Н. Нови сведения върху задругата в България. — ЮПр, 1, 1893, № 11, 501—508, 541—548; Жива старина. Етнографическо фолклорно списание. Книга втора и трета. От Д. Маринов. Прегледва В. Ягич. — БСб, 1, 1894, № 1, 76—78; Ц о н е в, Б. Увод в историята на българския език. — СбНУ, 18, 1901, с. 405; Т о д о р о в, Цв. Северозападните български говори. — СбНУ, 41, 1936, с. 23.

Прави впечатление, че Д. Маринов употребява доста свободно, като равнозначни, понятията „етнография“ и „фолклор“. Това може да се види дори и в самото название на поредицата, определена като „етнографско (фолклорно) списание“. Но ако проследим по-внимателно не само „Жива старина“, а и цялостното му творчество и кореспонденцията му, много осезателно се чувства голямото влияние на Ив. Д. Шишманов. Маринов възприема изцяло неговия възглед за изследователските области на етнографията и за фолклора като народно знание, т. е. наука *на* народа, това, което народът знае за себе си.

Интересно е да се проследи отношението на Ив. Д. Шишманов към възможностите на Д. Маринов — събирача и учения. В края на 1891 г., по повод на излязлата първа книга от „Жива старина“ той му пише: „Аз се чудя на Вашето трудолюбие, на Вашата прозорливост и особено на Вашата строга систематика! В последното отношение особено Вие седите по-високо от всички наши етнографи... Вий притежавате всички условия да станете сериозен изследовател и да влезете в реда на славянските учени етнографи, които минават и в областта на сравнителната наука.“[43] През 1892 г. Шишманов е съвсем конкретен в препоръките си: „Пазете се само от прибързани генерализации и забелязвайте за всеки факт де е видян или слушан. Общите разсъждения си имат своя прелест, но и своите опасни страни. По-добре картината да не представлява такива широки и очарователни перспективи, но да бъде фотографически вярна.“[44] Доста по-късно, през 1914 г. проф. Шишманов прави обобщената си оценка за етнографа Д. Маринов: „Ревностен любител на етнографията, опитен събирач, Маринов принадлежи още в много отношения към категорията на нашите по-стари народоуци, каквито бяха братя Миладинови, Раковски, Шапкарев, Цане Гинчев и др. Романтици, чувствителни за всичко национално, те високо ценят произведенията на простолюдната духовна и материална култура. Но тям липсва модерната научна критика, за да използват събраното за научни синтези. Там, гдето рискуват да преминат границите на добросъвестния събирач и външен систематик — те често грешат, като се впущат в остарели митологични тълкувания, изоставени отдавна от науката. Такъв един риск бе направил и Маринов в по-първите си работи. Благодарение обаче на приятелски съвети — той съзнава днес, че върши една по-полезна работа, като се ограничава в

[43] АЕИМ, № 218, л. 2.
[44] Пак там, л. 15.

констатирането и категоризацията на фактите, без да влиза в техния научен разбор."[45]

От една страна, позицията на Ив. Д. Шишманов по отношение на следваната от някои митологична школа е понятна, като се знае, че е привърженик главно на миграционната теория за развитието на културата. От друга страна, обаче, той е напълно обективен в оценката си за аналитичните качества на Д. Маринов. Тя съдържа авторитетното признание за изключителните възможности на етнографа да вникне в народната култура, да опише нейните материални и духовни форми на изява, да ги систематизира. Ив. Шишманов много добре знае цената на народоучните изследвания, които характеризират дълъг период от историята на българската етнография. Затова току-що цитираните му думи не може да се приемат като негативна оценка за Д. Маринов, а единствено като опит да се намери най-точно мястото му в науката. Подобно е мнението и на М. Арнаудов, изказано приблизително по същото време. Според него мястото на Маринов е между това на записвача и изследователя, т. е. той е надхвърлил чисто констативния похват на събирача-теренист, без да успее да достигне изцяло теоретично издържаното интерпретиране на научните факти.

Днес бих искала да кажа, че Д. Маринов „стъпва" на направеното преди него и следва традициите на българската етнография от онова време, които той добре познава. Ще повторя пак, че ентусиазираният народовед отива далеч по-напред. Той остави изключително по обем и обхват етнографско градиво, подчинено на сравнително по-строга и научно издържана систематизация. Ако според съвременните представи Маринов не може да се нарече учен, то в контекста на своето време и състоянието на етнографската наука той се нарежда между най-авторитетните и заслужили нейни представители. Дистанцирането му от опити за теоретични тълкувания в известен смисъл има и тази добра страна, че авторовите сбирки остават актуални и днес с автентичните си материали. А това не винаги може да се каже за едно теоретично изследване.

Дългото време, което ни дели от обнародването на „Жива старина", позволява да се вникне по-добре и да се осмислят както предначертанията на автора и обективните трудности за тяхното постигане, така и стойността на реалния резултат. По начало замисленото от Д. Маринов е твърде мащабно. То предполага усилията на много повече хора, подкрепени и със солидни финансови

[45] НА-БАН, ф. 2 к, а. е. 64, л. 90—91.

средства. За неговото реализиране не са достатъчни само огромния възрожденски ентусиазъм и пълното себеотрицание на събирача-етнограф. Казвам това не за да омаловажа делото на Д. Маринов. Редуцираният обем на сбирката, в сравнение с проектирания, не е основание да говорим за несполука. Подобен принос — и като съдържание, и като заглавие — в нашата научна книжнина от онзи период, а и по-късно, няма. Макар и сравняван понякога с К. А. Шапкарев, Ст. Н. Шишков и Ст. С. Бобчев[46], все пак етнографските трудове на Д. Маринов са много по-разностранни и по-пълни. Към бележития етнограф днес не би могло да се отправи и сянка от укор. Маринов постигна това, което нито преди него, нито по-късно друг успя да направи. „Жива старина" продължава да е между най-търсените заглавия в нашата наука.

ДРУГИ ЕТНОГРАФСКО-ФОЛКЛОРНИ ПРИНОСИ. Воден от желанието да осъществи плана си за поредицата, Д. Маринов публикува твърде малко неща извън нея. Междувременно той успява да реализира, макар и отчасти, една сполучлива идея, свързана и донякъде подсказана му пак от „Жива старина". В няколко поредни книги на Сборник за народни умотворения Д. Маринов обнародва лексикографски материали[47], които не са събирани специално с тази цел. Още в началото на 90-те години, когато вече е написал първите четири книги от поредицата, той започва „речник на всичките думи, които се срещат в „Жива старина". През януари 1893 г. е приготвил речника до буква „Ж" и се надява в най-скоро време да приключи и с останалите[48]. Тук не може да се подмине намесата на М. Дринов, който го подтиква час по-скоро да публикува приготвеното. Известният наш учен току-що е обнародвал в Русия обстойна рецензия върху издадения през 80-те години български речник на московския славист А. Л. Дювернуа[49]. Запознат с тази рецензия, а и със самия речник на Дювернуа, нашият етнограф ускорява работата си.

---

[46] В а с и л е в а, М. Димитър Маринов и неговото етнографско дело. — В: Д. Маринов, Избрани произведения. Т. 1. С., 1981, 7—32.

[47] М а р и н о в, Д. Думи и фрази из Западна България. — СбНУ, 10, 1894, 217—232; 11, 1894, 187—195; 12, 1895, 270—296; 13, 1896, 249—271.

[48] Това Маринов съобщава в писмото си от 3 януари 1893 г. до Ив. Д. Шишманов (Вж. НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 911, л. 51—53).

[49] По покана на Академията на науките в Петербург М. Дринов пише и обнародва през 1892 г. рецензия за речника, въз основа на която А. Л. Дювернуа е удостоен с премията на митрополит Макарий. Пълния превод на рецензията вж. Д р и н о в, М. За българския речник на А. Л. Дювернуа. — ПСп, 9, 1893, № 43, 49—96.

Маринов не успява да спази срока, който сам си е поставил. Вероятно след напускането на Русе през есента на 1893 г., честата смяна на новите длъжности в столицата и особено големите тревоги, които изживява през 1895—1896 г., го отклоняват от подготовката на речника. Въпреки известно забавяне, авторът публикува своя нов принос. Той знае цената на подобни издания, необходими за съставяне на пълен български речник. С това убеждение подхожда към своите материали, като се стреми да бъде възможно най-изчерпателен и точен.

Целта и принципите си за работа той изяснява, макар и накратко, в уводните думи към речника. Речниковата форма на лексикографските материали определя характера на тези публикации. Всяка дума е определена най-напред като част на речта, а след това с онези значения, с които е известна в народния говор на населението „между реките Тимок и Искър", т. е. отново в Северозападна България. Така Маринов разкрива представите и вярванията на народа, народната митология на българите от региона. Правят впечатление подробните описания на редица явления от материалния бит и духовната култура, например *ала (хала), белмъж, водсница* и много други. За повече информация авторът препраща към книгите на „Жива старина". При названията на растения и животни са дадени и латинските им имена. Думите, включени в речника на Дювернуа, тук са посочени със съответната препратка към него, без тълкувания. Такъв е случаят например с народните празници. Това не се отнася за онези думи, които у руския славист имат друго тълкуване или са посочени с друго свое значение. Така речникът на Д. Маринов е пряко обвързан и в известна степен допълва този на А. Л. Дювернуа, чийто авторитет нашият етнограф явно високо е ценял.

По първоначалния замисъл на автора отделни думи са били придружени със саморъчно направени рисунки, които да онагледят по-добре описанията на веществените предмети. За съжаление, те не са отпечатани. Вероятно причината е в лошото им качество, което и Маринов признава. Всяка дума е дадена и с ударението си. Речникът остава недовършен. Последната част (до буква „П", думата *Придебно място*) излиза в 1896 г.

Лексикографските материали, извлечени от „Жива старина", представят в концентриран вид и речникова форма богата информация за традиционната култура на селското население в Северозападна България, за която вече говорихме. Авторът използва книгите от поредицата като незаменими паметници на народния език, култура и душевност. Речникът има още и това достойнство, че е

адресиран пряко до по-широк професионален кръг — езиковеди и диалектолози, фолклористи, историци на културата и, разбира се, етнографи. С подготвянето на речника Маринов реализира новата си идея и така за пореден път демонстрира способността си да мисли в по-широк план. Това е характерна черта в творческия стил на плодовития автор и изобщо в цялостната му дейност на културен и обществен деец[50].

Воденатa от Д. Маринов преписка свидетелства, че през 20-те години той предава чрез проф. Б. Цонев в Речниковия отдел на Академията на науките материал за българско-български речник от около 15 000 думи. Този материал е откупен за 5 000 лв.[51] По-нататъшната му съдба не е известна.

Сред по-компактните авторови публикации е излезлият в 1894 г. „Басненик или сборник от народни басни" с включените в него 50 пословици. За пръв път фолклористът се среща с този специфичен дял от народната словесност през 1883 г. в с. Ярловица, Ломско и започва да ги записва. Заедно с пословиците той събира и басните, т. е. народните разкази, от които те са изведени, както и съдържащата се в тях поука (според разказвача). Така постепенно се оформя една сбирка от 120 басни, която поради липсата на парични средства не успява да издаде изцяло. Маринов подбира само 50 пословици за своя „Басненик"[52], с които озаглавява отделните разкази. При отпечатването изоставя записаните поуки, които според него поставяли басните в твърде тесни рамки. Повлиян от съвета на Ц. Гинчев, той се отказва от диалектните си записи и възприема литературния език, единствено с цел да ги направи достъпни за по-широки среди, и особено за учащата се младеж. Много интересен е предговорът на „Басненика" с разсъжденията на автора за произхода на пословиците, за разликата между пословица и узречица, която той прави, за ролята на пословиците в нравственото възпитание и пр.[53] С това издание Д. Маринов обогатява наследството в областта на народното знание за света и обществените нрави, за народната поетична мисъл и житейската философия на българите.

---

[50] Въпреки критичните бележки специално по фонетичните записи на Д. Маринов (Т о д о р о в, Цв. Северозападните български..., с. 466), публикуваните лексикографски материали са интересен авторов принос.

[51] НА-БАН, ф. 1 к, оп. 2, а. е. 522, л. 56; а. е. 552, л. 34.

[52] Д. Маринов подготвя и втора част на Басненика, останала в ръкопис. Три басни от нея публикува в Българска сбирка, 2, 1895, № 2, 160—162 — „От неиздадените басни на М. Маринов".

[53] М а р и н о в, Д. Басненик или сборник от народни басни. С., 1894, 5—19.

Към етнографските приноси на Д. Маринов се отнасят и няколко по-малки статии, отпечатани по страниците главно на научната периодика[54]. И като съдържание, и като изследователски подход те не внасят в творчеството му нищо по-различно от това, което вече се каза за „Жива старина".

ФОНДЪТ „БЪЛГАРСКО ОТЕЧЕСТВО". Книжовното наследство на Д. Маринов в областта на етнографията и фолклористиката е органично свързано с ръкописите, върху които работи и от които, за съжаление, са запазени само четири. Вече споменах, че от началото на нашия век, без да се отказва от поредицата, той се насочва към тематична обработка и систематизация на материалите. Това намира своето обяснение най-вече в новите научни ангажименти, които поема. В продължение на 15 години — от 1897 до 1912 — изследванията на етнографа до голяма степен са свързани с известния фонд „Българско отечество". На 18 януари 1895 г. княз Фердинанд учредява специален паричен фонд в чест на годишнината от рождението на престолонаследника Борис. Целта е с постъпленията във фонда да се подготви и издаде едно пространно съчинение под формата на списание, озаглавено също „Българско отечество". Организира се ръководен орган, наречен Редакционен комитет и оглавяван от министъра на просвещението (тогава К. Величков). Изработена е подробна план-програма на списанието, което трябва да представи в цялост българските земи и българския народ — с тяхната история, география, флора и фауна, минерални богатства, стопански живот, бит и култура, изкуство и т. н. Като автори на „монографии" за списанието са поканени най-известните тогава имена от съответните научни области. Едно от тях е и Д. Маринов, а това още веднъж потвърждава авторитета, който си е извоювал[55]. Последователно е натоварен с няколко монографии, предвидени като самостоятелни параграфи или части от параграфи в план-програмата на „Българско отечество". През 1897 г. след

---

[54] Имам предвид статиите: Ненаказуемостта на някои простъпки и извинителността на някои престъпления според народното обичайно право. — ЮПр, 1, 1893, № 8, 337—351; 3, 1895, № 10, 433—450; Едно предание. — ПСп, 18; Женитбата чрез грабене моми. — БСб, 12, 1905, № 4, 223—226; „Службата" в нашия народ. — Вести, Цариград, 12, 10 дек. 1901, № 5; Заорване. — Вести, 10 окт. 1902, № 89; Боенец; Патерица; Еня, Еньо, Яня или Еньова буля; Кукови или кукери. — ИЕМ, 1, 1907, 6—28.

[55] Още в първото изпратено му писмо четем: „Като има пред очи досегашните Ви трудове по този предмет, Комитетът се надее, че ще приемете неговата молба и ще съдействувате за успеха на общонародното дело. (НА-БАН, ф. 2 к, а. е. 64, л. 1-а).

предложение от страна на Редакционния комитет Маринов приема да напише монографиите „Народни вярвания", „Народни обичаи в Северна и Южна България"[56] и „Храна". След две години, в 1899 г. взема монографията „Детски фолклор", а в началото на 1908 г. — „Дом и покъщнина". При възлагането е определен и размера (в печатни коли) на бъдещите монографии, а авторът е подканен да представи плана, по който смята да работи[57].

Продължителната и доста оживена кореспонденция между автора и Редакционния комитет разкрива много детайли в работата[58]. Д. Маринов предявява някои изисквания към ръководството на фонда, които се отнасят до обема на възложените му монографии, сроковете за тяхното написване и осигуряването на финансови средства за наложителните, според него, допълнителни теренни експедиции. Предвидените до четири печатни коли по темата за народните вярвания и до три — за народните обичаи бъдещият автор смята недостатъчни. Той предлага да бъдат увеличени с по още две коли, за да включи обредните хлябове, „които са душата на народните вярвания", и друг илюстративен материал към обичаите. Предложението му официално е отхвърлено, но въпреки това авторът представя тези две работи (а и другите поръчани) в по-голям обем. Много настоятелен е Маринов в опитите си да получи финансова подкрепа от фонда. И наистина, няколко пъти са му отпуснати помощи — едни от самия фонд, а други от Министерството на народното просвещение, но за същата цел[59]. Не бива да забравяме, че тогавашният министър Ст. С. Бобчев е и председател на Редакционния комитет. В това си качество много добре знае както нуждите на авторите, така и финансовите възможности на фонда.

Научните ангажименти на Д. Маринов към „Българско отечество" се поразтеглят във времето. Причините за своето забавяне той излага подробно в писмо от 12 юли 1911 г. до председателя на Редакционния комитет[60]. Според Маринов обективно са му попречили трите години в Цариград като редактор на екзархийския вестник

---

[56] На К. А. Шапкарев е възложена частта за обичаите в Македония, а на Ст. Н. Шишков — в Родопите и Одринско.

[57] Текстът е на стандартна бланка, на която се прибавят имената на адресата и конкретните данни за възлаганата му тема.

[58] Вж. НА-БАН, ф. 2 к, а. е. 64, л. 1—а, 2; а. е. 74, л. 2, 4; а. е. 77, л. 1, 2; а. е. 78, л. 65, 132.

[59] Подробно за тези парични суми и направените с тях научни обиколки вж. тук, с. 47.

[60] НА-БАН, ф. 2 к, а. е. 64, л. 13—14.

„Вести“, грижите по организирането на Етнографския музей до 1906 г. и липсата на достатъчно парични средства. Доколко всяка от тези причини или всички заедно наистина могат да обяснят забавилото се написване на монографиите, не се наемам да съдя. Струва ми се, че петнайсетгодишният период, взет само като време, е бил достатъчен, въпреки другите служебни задължения на Маринов. Още повече за този автор, който в края на 90-те години, знаем, е разполагал с много материали. Може би по-сериозната причина се крие в ограничените финансови средства, поради които са осуетени част от необходимите експедиции за попълване на теренната информация. Не може да се отмине и очебийният факт, че етнографът не прави изключение от общото темпо на работа по темите, възложени от фонда. Общо взето нещата се придвижват доста бавно.

В средата на 1912 г. в Редакционния комитет постъпват първите две поръчани монографии — „Народни вярвания“ и „Религиозни народни обичаи“. През 1914 г. Маринов предава частите „Храна“ и „Дом“[61]. От петте поети теми всъщност авторът разработва четири, като последната е непълна. Пропусната е изцяло покъщнината, а написаното за типовете селища, жилището с начина на строеж, стопанските постройки и пр. авторът определя като първа част от възложената му цялостна монография за жилище и вътрешна уредба. Материалът „Детски фолклор“, за чието написване Д. Маринов търси съветите на Ив. Д. Шишманов и ги получава през август 1911 г.,[62] не е депозиран пред Редакционния комитет.

След предаването на монографиите става ясно, че авторът не е спазил докрай изискванията на Комитета. Освен надвишените обеми, налице са и други отклонения. Вероятно в желанието си да обхване по-пълно народната вяра, той включва в първия ръкопис много материали върху народна метеорология, флора и фауна, народна медицина. От методологическа гледна точка подобно разширяване на понятието „народни вярвания“ не е лишено от основание. В случая конфликтът идва от това, че монографичното изследване на споменатите области е възложено от фонда на други, известни наши учени — Ат. Илиев, Христович, Бъчваров и д-р Ва-

---

[61] За това свидетелства открита пощенска карта на Маринов до Ив. Д. Шишманов, датирана 30 септември 1914 г., Лом. Според текста в този ден изпраща монографията „Дом“ и уведомява, че материала за покъщнината ще изпрати по-късно. Моли Шишманов да му извести получаването на монографията за храната, за да унищожи разписката.

[62] НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 915, л. 7—8, 9—10.

тев. Като рецензент на ръкописа Ив. Д. Шишманов препоръчва да се изчака постъпването на всички монографии (или отказа на авторите им), за да се реши дали Маринов ще съкращава, или ще се използват някои от материалите му.

Монографията за обичаите се разминава с изискванията по отношение и на тематичния, и на териториалния си обхват. Неизвестно по каква причина Д. Маринов пропуска семейните обичаи, а с материала за календара и т. нар. от него непериодически празници и обичаи покрива не само Северна и Южна България, а цялата българска етнична територия. Обяснение за това навремето се търси в погрешното схващане от страна на автора за искането на Комитета. Оглеждайки структурата и съдържанието на двата ръкописа, мисълта ми се насочва към вече писаното от Д. Маринов. Взети заедно, те повтарят в съкратен вариант труда „Народна вяра и религиозни народни обичаи". Струва ми се, че в тази посока също би могло да се търси обяснението. Другите два ръкописа — за храната и жилището — са близки до „Градиво за веществената култура на Западна България".

Разбира се, тези уточнения ни най-малко не накърняват значението на монографиите. Напълно допустимо е авторът да ги подготви като кратки варианти на по-ранни свои трудове, използвайки богатите си сбирки и отчасти допълнително събраните материали. Иначе не би могло и да бъде, тъй като етнографското градиво, с което борави, в целостта си е едно и също. Впрочем, самият той много ясно изказва намерението си да разшири подготвените за фонда кратки монографии, като материала за жилището и покъщнината вижда в следваща осма книга на „Жива старина"[63]. В проектираното списание „Българско отечество" написаното от етнографа съставлява много важна част от това, което е посветено на народния материален бит и духовната култура. Днес може само да съжаляваме, че делото не е доведено докрай. По всяка вероятност войните от началото на нашия век също изиграват своята роля за прекратяване на работата. В Редакционния комитет остават всички постъпили ръкописи на поръчаните монографии[64].

За съдбата на останалите ръкописи, споменавани неколкократно от Д. Маринов по различни поводи, не може да се каже нищо определено. Според последните (поне засега) сведения от 1919 г.,

---

[63] Пак там, л. 28.

[64] През 1920 г. фонд „Българско отечество" е закрит и всички ръкописи заедно с официалната преписка на Редакционния комитет по тях са прехвърлени в Българската академия на науките, където се пазят и до днес.

той възнамерява да довърши през лятото темите „Дом и покъщнина", „Храна" и „Облекло". Предстоят му още „Детински игри", „Народна медицина", „Лексикон", „Сборник от песни и приказки" и втората част на издадения вече „Басненик". Тази внушителна като обем научна програма включва и редица други книжовни трудове, които излизат от етнографско-фолклористичната проблематика[65]. По това време Д. Маринов е твърде притеснен от напредналата си възраст и бърза да приключи работата по започнатите ръкописи. Той споделя с Ив. Д. Шишманов: „...защото, ако умра, от бележките ми никой нищо няма да разбере. След това, или успоредно ще гледам да напиша и своята автобиография, защото вече е наближило време, когато трябва да ми се изпрати покана за във Двора."[66]

За нас остава открит въпросът успява ли неуморният изследовател на народната култура да изпълни своите предначертания и къде са днес неговите ръкописи. Едно е сигурно — този разностранен емпиричен материал, който тематично покрива цялата културоведска зона от предметната област на етнографията, е бил събран от него. Дори и да не се открият тези ръкописи (което според мен е по-вероятно), на Маринов принадлежи заслугата за изключителната по обхват събирателска работа и почетното място сред най-изявените етнографи на своето време.

ЕТНОГРАФСКИЯТ МУЗЕЙ И НАУЧНООРГАНИЗАЦИОННАТА ДЕЙНОСТ. Мястото си в историята на българската етнография Д. Маринов защитава убедително и чрез конкретна научноорганизационна дейност по изследването и популяризирането на народната култура. Отличен познавач на нейното състояние в доиндустриалното българско общество, той има изключително верен поглед върху процесите и тенденциите в развитието ѝ. Това го подтиква още в началото на 90-те години на миналия век да предложи широко скроен план за глобално етнографско проучване на българските земи и за изграждането на специализиран етнографски музей. Официалното обявяване на тези проекти следва непосредствено идеята му да оформи „Жива старина" като етнографско-фолклорно списание от 20 поредни книги, с които да обхване цялото богатство на българската народна култура. Така още веднъж се разкрива

---

[65] Споменава се например трудът „Нашите дамаскини", замислен със самостоятелна първа част под заглавие „Нашата книжовна деятелност през XV, XVI, XVII столетия". (НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 915, л. 31—34). В 1920 г. представя написана тази първа част на Св. Синод и моли съдействие за отпечатването ѝ (ЦДИА, ф. 791, оп. 1, а. е. 31, л. 24).

[66] Пак там, л. 33.

способността му да мисли мащабно и да вижда нещата в по-далечна перспектива.

По време на експедицията си в Средна Северна България през август 1892 г. етнографът-събирач пише на Ив. Шишманов: „Обиколката ми ме убеди, че тези изучвания трябва да бъдат облечени в друга форма. Събиранията трябва да се вършат бързо, защото пропадват много работи. Много от некогашните инструменти на нашия селянин се заместват с нови, а старите се унищожават."[67] Своя „голям план" междувременно е изложил и пред министъра на народното просвещение и получил одобрението му. Само няколко дни по-късно Маринов развива идеята си за цялостно етнографско изследване и за конкретните организационно-институционални форми в пространно писмо пак до Ив. Шишманов: „За да можем да избавим фолклорът от безследно пропадване, ще трябва да се уреди едно положително, систематично и начъртано събиране и изучване. Туй ще се постигне само с помощта на Министерството на народното просвещение. По моето мнение Министерството би трябвало да предвиди в бюджета си една сума от 50—60 хиляди лева за фолклорно изучване и музеумът. Както за индустрията има индустриална комисия, тъй и за фолклорното изучване и за музеумът да се учреди етнографическо бюро или комисия. Туй бюро или комисия да се състои от няколко членове, от които един да бъде или живописец или фотограф, един артист да умее да нотира мелодиите и мотивите на всичките наши народни песни и хора̀, един археолог, един естественик и един филолог... Тая комисия да събира същевременно и всичко, с което народа си служи в своя живот... Тоя събран материал, като се обработи, да се доведе в едно такова обобщение, за да бъде едно цяло завършено. Тоя материал да се печата в особен журнал, който ще бъде орган на туй бюро."[68]

Това е първото документално свидетелство за виждания на Д. Маринов върху организацията на една всеобхватна събирателска дейност и особено за бъдещия етнографски музей. Най-впечатляващ е неговият правилен възглед за органичното единство и взаимообвързаност между теренните изследвания, музейно-експозиционната и печатната работа. В този момент представата му за структурата на музея е все още твърде обща. По-важното е, че той оценява значението на тази културна институция с нейните специфични функции да съхранява материални образци от изучаваната

[67] НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 911, л. 35—37.
[68] Пак там, л. 38—40.

народна култура и да ги популяризира. Мисълта за това зрее у него и в продължение на години добива все по-плътни очертания.

От самото начало, когато лансира идеята за етнографски музей, той търси начини за нейното реализиране. Подходът му е прагматичен и наложен от условията на конкретния момент. Народоведът моли Ив. Д. Шишманов да настоява пред министъра на просвещението за уреждането на такъв музей. Той много добре знае, че без съдействието на официалната власт и без средства подобно начинание е невъзможно. Успоредно с това мисли и за събирането на необходимите веществени материали. Видял различните костюми, оръдия на земеделския труд, модели на покъщнина и други битови предмети на Пловдивското изложение през 1892 г., той веднага съзира подходящия случай да бъдат закупени за музея. Затова съвсем обясними са радостта и вълнението му, когато научава за учредяването на Народния музей в София през септември 1892 г.

До организирането на специализиран и самостоятелен етнографски музей ще измине повече от десетилетие. Засега все още не са налице онези условия, които правят това възможно. Но Д. Маринов продължава да мисли по своята първоначална идея, да я конкретизира и доразвива. За всичко това той държи в течение Ив. Шишманов, в чието лице среща безрезервна подкрепа и разбиране.

В интерес на справедливата оценка се налага да разграничa малко нещата. Не мога да допусна, че Маринов не познава програмната статия на Ив. Шишманов за развитието на българската етнография, начертала пътищата за бъдеща научноизследователска и научноорганизационна дейност[69]. Известни са близките връзки между двамата от 1889 г. насетне, известно е голямото влияние на Ив. Шишманов над учителя и народоведа. Затова предполагам, че някои от сполучливите хрумвания на последния са подсказани донякъде от идеите на неговия „споспешник“[70]. Бих прибавила — и не само от тях. Характерна черта на бележития етнограф, книжовник и общественик е онази отвореност към света и по-точно към нуждите на науката, която го поставя в крак с времето, прави го съпричастен към всичко ново и активизира собствената му находчивост и инициативност. Дори и когато една идея е инспирирана от-

---

[69] Ш и ш м а н о в, Ив. Д. Значението и задачата на нашата етнография. — СбНУ, 1, 1889, № 1, 1—64.

[70] В архива на Ив. Д. Шишманов е запазена черновата от писмото, с което той отговаря на Д. Маринов през август 1892 г. Там много ясно адресантът излага своето виждане за организиране на частни фолклорни дружества или комисии „...със състав и програма, каквито и Вий предвиждате в писмото си“. (НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 914, л. 1—4).

вън, тя му дава началния тласък за дообмисляне и оформяне в конкретно разгърната програма за осъществяването ѝ. Това определя големия принос на Д. Маринов за научноорганизационното укрепване на българската етнография и особено за изграждането на самостоятелен етнографски музей. Не всички идеи и предложения, които той има, намират своята реализация. По-важното е, че изобщо са изказани, и то в специални документи, останали като неопровержими свидетелства за заслугите му в тази област.

Всяка мисъл, усвоена веднъж от Д. Маринов, занимава неговото съзнание дълго време, понякога и години. Бързият отказ, по каквито и да е причини, не му е присъщ. Желанието му за създаване на етнографско бюро (или комисия) и изграждане на специализиран етнографски музей, обявено още през 1892 г., не отслабва. Увереност за своята правота и своеобразен импулс той получава от съобщение в руската преса за организираното от княз В. Н. Тенишев в Петербург етнографско бюро[71]. В едно дълго писмо до Ив. Шишманов от 10 юни 1903 г. (Маринов е все още в Цариград) припомня собствената си идея за подобно бюро, което да обедини усилията на „всичките наши малцинка етнографи и други любители на народния бит", за да може то да организира етнографските проучвания и да се създаде етнографски музей[72]. В това писмо за първи път се говори по-конкретно за основата на бъдещия музей — „само 10-20 кукли с националните ни костюми" — според него е напълно достатъчно като начало.

Ив. Шишманов, по онова време министър на народното просвещение, познава Д. Маринов от дълго време и уважава неговите професионални качества. Допускам, че пристрастното отношение и готовността за музейна работа, проличали в споменатото писмо, подтикват министъра и през м. септември на същата 1903 г. го назначава за завеждащ етнографския отдел при Народния музей. Непълните пет години — от септември 1903 до март 1908 г. — през

---

[71] През 1898 г. едрият руски владелец и високообразован княз В. Н. Тенишев организира в Петербург частно Етнографско бюро, чиято цел била да се изследва населението на Централна Русия, като се почне от физическия му тип и се свърши с общинното земевладение и правните обичаи. Това бюро просъществува до 1901 г. С помощта на привлечените стотици сътрудници и чрез издадената от княза в 1897 г. специална програма е събран огромен материал. От него в следващите години са публикувани няколко много ценни сборника. (Т о к а р е в, С. А. История русской этнографии. М., 1966, 403—406).

[72] Предлага още бюрото да се постави под покровителството на Господаря, т. е. княз Фердинанд, който „има при сърдце народния ни фолклор". (НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 912, л. 39—40.)

които Маринов е музеен деятел, оставят ярка диря както в етнографското музейно дело и изобщо в етнографията, така и в цялостния ни културен живот. Те са свързани с няколко особено важни момента, които нито времето, нито някой друг може да заличи.

С встъпването на новата длъжност се изпълнява едно отколешно желание на етнографа-фолклорист да се посвети на онова, което той приема за свое призвание и дълг. Моралното удовлетворение в случая е голямо и това проличава в ентусиазма му. Още на 19 септември с. г. Маринов депозира до Министъра на народното просвещение пространен Рапорт, в който излага програмата си за събиране на материални образци и за начина на излагането им в музея. Фактът, че този документ е представен непосредствено след назначаването на неговия автор, говори за готовността му да поеме тази специфична работа. През изминалите години Маринов е имал възможността дълго да мисли за устройването на етнографски музей, за организационните и научни принципи, на които да бъде изграден. Затова не му е трудно да подготви толкова бързо своя Рапорт[73]. Авторът пристъпва към него с дълбокото убеждение за отдавна назрялата нужда от подобна научна и културна институция. И което е още по-важно — с правилното виждане за съдържателния обхват на събирателската работа и тематичната структура на етнографската музейна експозиция.

С първите думи в документа Маринов изразява своя възглед изобщо за изследователския предмет на етнографската наука, пречупен през призмата на конкретното етнографско музеезнание: „Да се събере и запази всичко, що е уцеляло от старинско време досега и което представлява националните чърти и особености на народния бит — ето основната задача на етнографията". При такава научна концепция авторът обособява 16 отдела, всеки от които чрез събраните за него предмети да покрие основните сфери на народната материална и духовна култура: облекло, тъкани, покъщнина, оръдия за домашните женски занятия и селското стопанство, лов и риболов, вяра, суеверие, поверие и исторически предания, музика и пение, игри и хора, детски играчки, училище, народна медицина, войнство, история, храна. В така формулираните *отдели* са обособени по-малки *групи* от предмети, снимки или живописни платна (съобразно спецификата на онагледяваните явления), чрез които да бъде разкрито цялото многообразие на българската народна култу-

[73] Както сам отбелязва в Рапорта, за неговото написване той използва изградения вече сканзен в Стокхолм и идеите на неговия създател, известния шведски етнограф д-р Артур Хазелиус.

ра. Така при облеклото авторът предвижда демографския разрез град/село, съсловните отличия, времевата характеристика („стари костюми и сегашни"), регионалните и локални варианти, схващани от него като „племенно разделение по околии". Тук за първи път се отбелязва делението белодрешковци/чернодрешковци, характерно за традиционното мъжко облекло. Отразено е интересното и вярно авторово наблюдение за облеклото и диалекта като едни от характерните белези на етнографската група. В програмата са посочени и някои села, чиито костюми трябва да намерят място в експозицията, за да сочат вътрешномиграционните потоци назад във времето. Специален отдел е посветен на обредното облекло, схванато в неразделна цялост с накитите и плетивата на женската коса, което да бъде представено по отделните етнографски райони. Селското стопанство, наречено още „селска индустрия", авторът разбира като по-широко понятие, включващо не само земеделието и скотовъдството, но и останалите поминъци и селски занаяти, които обслужват целия стопански живот на патриархалното българско общество. Твърде детайлна е вътрешната подялба на отдела за вярата, суеверията и преданията. След като изказва схващанията си за разликата между християнско-религиозното и митическо-религиозното в народната вяра и сложната взаимовръзка между тях, авторът вижда овещественото им представяне в три групи. Направените разграничения не във всички случаи са научно издържани. Например редица предмети, отнесени в програмата към групата на християнско-религиозното, онагледяват митологични по своята дълбинна същност явления. Неправомерно е отделянето на коледарите с обредните им предмети от калушарите, кукерите, Еньата и т. н. В отдела за детските играчки е предложен полово-възрастовия принцип на тяхното групиране. С две групи от характерни предмети е предвидено да се покажат двете степени в развитието на българското учебно дело — килията и взаимоучителното училище. В отдела за войнството са включени различните видове въоръжения у българите, а за историята — всички исторически местности и лица, обвързани хронологично със „старата и нова история".

Особено любопитен е последният раздел от програмата, наречен от автора „Етнографически сад". В него са включени реконструкции на всички регионални варианти на народната архитектура, традиционните стопански постройки и пр., поставени сред естествените за тях условия, т. е. заедно с флората и фауната (с народните названия и приложението им в живота на хората). Това е най-ранният проект за музей на открито. Макар и заимствана от чужди образци, идеята на автора е много сполучлива. По-късно през го-

дините тази идея неколкократно се възобновява от други лица и при други условия, но както по времето на Д. Маринов, така и до днес тя остава неосъществена (поне в столицата).

В цялостното съдържание на програмата са вплетени онези разбирания на Д. Маринов за обхвата на народната култура с нейните регионални и локални варианти, за богатството и системния ѝ характер, за които вече стана дума по повод на „Жива старина". Своя Рапорт той пише сравнително късно в кариерата си на изследовател-етнограф и естествено се осланя на дългогодишния си опит. Това му помага много да напише този изключително интересен и ценен документ. Новото в него е присъствието на градската култура, специално фиксирана чрез отделни елементи и предмети. Най-съществено, обаче, си остава характерът на разглеждания документ като своеобразен тематико-експозиционен план, който изиграва своята роля при организирането на самостоятелния етнографски музей.

Критичните бележки по програмата, които днес могат да се направят, погледнато в исторически план са напълно неуместни и излишни. Затова и ще ги спестя. Написана в началото на нашия век, при липсата на опит в областта на етнографското музееznание, тя характеризира един етап от развитието на музейното дело и е несъмнен принос в цялостната дейност на своя автор.

Този уникален за времето документ е посрещнат от Ив. Д. Шишманов с възхищение и оценка по достойнство. По повод на него авторитетният учен изказва пред Д. Маринов знаменателните си думи: „Ти искаше от мене магаре, ето аз ти давам ат. Иди и работи!"[74] И наистина от този момент започва усилената музееведческа работа на етнографа по събирането на материали, тяхното експониране и изобщо по цялостната организация на музея.

Като „обяснение" към Рапорта Д. Маринов изпраща на 5 януари 1904 г. до същия адресат разгледаната по-горе Записка[75]. Тя допълва в детайли програмата в онази нейна част, която засяга начините за събиране на материалите. Записката съдържа и своего рода график за системното изследване на страната в периода от 1904 до 1907 г. и конкретното разпределение по окръзи. Все в Записката

---

[74] През 90-те години, когато Ив. Д. Шишманов е началник на отделение в Министерството на народното просвещение, Д. Маринов му предсказва бъдещия министерски пост. Запитан от Шишманов какво ще поиска тогава от него, Маринов казва, че ще иска само магаре, с което да прави своите етнографски обиколки.

[75] Вж. тук, и бел. 32.

Д. Маринов предлага при събирателската работа да се направи пълна колекция от всички български типове с характерните им особености, важна за бъдещите историци и антрополози.

В Рапорта и приложената малко по-късно Записка отново се чувства перото на ентусиазирания етнограф, което следва неговите мащабни и модерни за времето идеи и виждания. Подкрепен морално и материално от проф. Шишманов и оглавяваното от него ведомство, Д. Маринов се заема твърде амбициозно с новата си работа. В продължение на три години — от 1904 до 1906 г. той осъществява редица научни пътувания из различни райони на страната. Извършеното през това време съставлява съдържанието на разгледания вече трети етап от неговата събирателска и изследователска дейност[76].

Името на нашия бележит етнограф ще остане свързано с устройването на самостоятелния етнографски музей. До неговото официално откриване в края на 1906 г. той успява да извърши твърде внушителна по обем работа за издирването и закупуването на материали; той слага началото на усилено събиране главно на носии, накити, образци от домашните женски занятия, обредни хлябове[77]. И до днес в Националния етнографски музей се съхраняват голяма част от материалите, донесени от Д. Маринов[78]. Известната сбирка от гипсови отливки на обредни хлябове, златарският инструментариум от Лом са все негово дело[79].

Всички грижи по осигуряването на бюджетни средства и помещение, неговото подготвяне, набавянето на куклите (фигурини), т. е. манекени за показ на костюмите и т. н. поема почти сам[80]. В

---

[76] По-подробно за тези обиколки и резултатите вж. тук, с. 46, както и у В а с и л е в а, М. Нови данни за етнографското дело на Димитър Маринов. — В: М а р и н о в, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. 2. фототипно изд. С., 1994, V—VI.

[77] Б о ж и к о в, Б. 50 години Народен етнографски музей в София. — ИПр, 12, 1956, № 6, с. 109.

[78] Срв. М а р и н о в, Д. Обекти в..., 11 с.

[79] В отчета на музея за 1910 г. новият директор Й. П. Георгиев прави твърде критична оценка за състоянието на завареното от него, наричайки го „музей-склад". Мисля, че тези думи са несправедливи по отношение на Д. Маринов. Същевременно Й. П. Георгиев специално отбелязва, че са уредени една златарска работилница и интериор на селска стая, за които е имало достатъчно събрани материали. (Вж. Годишен рапорт за 1910 г. — В: Архив на МНП, 2, 1910, № 4, с. 170.)

[80] Д. Маринов непрекъснато се оплаква пред Ив. Шишманов, че има за помощник само един разсилен (в някои писма — двама) и настоява да се назначи художник, за да помага в усилената работа.

многобройните запазени писма, с които Д. Маринов непрекъснато се допитва до Ив. Шишманов, търси неговите съвети и споделя притесненията си в работата, се чувства едно творческо напрежение, на моменти умора и припряност да се свърши час по-скоро и по-добре започнатото[81]. В тази посока трябва да се тълкува неговото голямо желание да посети някои чуждестранни музеи, за да избегне дилетантския подход в експозиционната работа. Отново чрез подкрепата на министър Шишманов той прави едномесечна командировка до музеите в Белград, Сараево, Загреб, Пеща, Дубровник, Задар, Любляна, Прага, Виена, Берлин, Лайпциг и Дрезден.

За мащабите на извършеното през тригодишния период и при тогавашните условия свидетелства една кратка бележка на музейния деятел от 1 септември 1906 г.: „Аз успях да облека тъкмо 177 кукли, от които 127 жени, 40 мъже и 10 деца. Има за обличане още 50. Сега пристъпвам да правя групите." Според него тяхното подреждане в естествената им връзка с други предмети от бита „ще съставляват истинската смисъл на етнографическия музей". Уредбата на музейните отдели остава непроменена и през следващите години. Както показва отчетът за дейността на музея през 1910 г., тя следва програмните начертания на Д. Маринов от Рапорта от 1903 г.[82]

В края на 1906 г. тогавашният етнографски отдел при Народния музей е утвърден като самостоятелен Народен етнографически музей със своя пръв директор Димитър Маринов. Малко повече от година той остава на тази длъжност, преди да се пенсионира. Но заслугите му по организирането на новата културна институция не се измерват с времето, през което я ръководи. Десетилетие той радее за нейното създаване и цели три години работи конкретно по набирането на нови материали и експонирането им. Д. Маринов става инициатор и за издаване на печатен орган на музея. Дълбоко убеден в значението на подобно издание, той полага много усилия, за да го реализира. Той организира, сам участва с няколко статии и редактира Известия на Етнографическия музей, чиято първа и останала единствена книжка излиза в 1907 г. През септември с. г., окуражен от направеното, замисля следващата книжка[83] и заявява: „С

[81] В писмата могат да се открият редица детайли и любопитни подробности за този организационен период. (Вж. НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 912, л. 55, 56; а. е. 913, л. 6, 7, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40—41.)

[82] Изложение за деятелността на Министерство на Народното Просвещение в Царство България. — Архив на МНП, 2, С., 1910, № 1, 347—349.

[83] В проектобюджета на музея за 1908 г. той предлага сумата от 6 000 лв. специално за изданието и за хонорар на сътрудниците.

това искам да съсредоточа в Етнографическия музей и неговите „Известия“ всичко, що се отнася до нашата етнография, като сгрупирам в тоя журнал всички наши писатели-етнографи — туй, що е сторено с Археологическия музей“.

И тук той проявява прозорливост за голямата роля, която е отредена на музея и неговото периодично печатно издание. Няма да бъде преувеличено, ако приемем, че след „Българска старина“ на Г. С. Раковски от 1865 г., останала също в една книжка, с Мариновите Известия в новото време се слага начало на етнографската периодика. Въпреки нейното прекъсване за около 15 години[84], първата книга от Известията проправя път напред. Тя бележи един важен етап от историята на етнографския музей и на етнографската наука, свързан по най-категоричен начин с името на Д. Маринов. Той слага началото на онова институционално ядро, около което в бъдеще се съсредоточава цялата научноизследователска и научнопопуляризаторска дейност в областта на етнографията и фолклористиката. Новосъздаденият самостоятелен етнографски музей се развива като център за изследване, съхраняване и популяризиране на българската народна култура. В него през следващите години работят и израстват едни от най-известните наши учени-етнографи и фолклористи.

Разбирането си за музея като важно научно учреждение Маринов въплътява и в специална Програма-упътване за организиране на околийски етнографски музей[85]. Този документ, който представлява кратък вариант на програмата в Рапорта от 1903 г., се отличава с един специално подчертан момент. Авторът е акцентирал върху регионалните отлики в народната култура и предвижда те да намерят място в бъдещите околийски музеи. Според документа, отразил позицията на автора, тези музеи имат своето естествено място към главните училища в околийските центрове. Д. Маринов оценява голямото значение, което народната култура може да изиграе в общообразователния процес. Той е убеден, че в българските училища трябва да се въведе специален учебен предмет етнография, който да се преподава заедно с география[86]. Днес може да се преце-

---

[84] От 1921 г. се подновява издаването на Известия на Народния етнографски музей, от които излиза серия от 14 книги.

[85] НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 912, л. 60—62.

[86] Пред Ив. Д. Шишманов той заявява готовността си да напише упътване за преподаване на етнография. Няма данни съставил ли е Маринов подобен документ или не. Предполагам, че поради липсата на условия за въвеждане на такъв учебен предмет упътването не е подготвено.

ни, че в онези години това е било невъзможно. Но заслугата на Д. Маринов е, че с прозорливостта си и тук изпреварва времето.

Радетел за всестранното изучаване на народния живот, видният етнограф и фолклорист остава убеден привърженик на схващането за комплексния характер на тази специфична дейност. И не само афишира вижданията си, но и прави всичко, което е по силите му, за да станат те реалност. След ранното предложение от началото на 90-те години за създаването на специално етнографско бюро (комисия), Д. Маринов не престава да мисли за неговото организиране. Вероятно под влияние на Ив. Шишманов постепенно се оформя конкретната мисъл за етнографско дружество, чиито задачи по същество се покриват с онези на етнографското бюро. Без да твърдя, че това е оригинална идея на Д. Маринов, по-важното е, че той я въплътява в конкретен текст за устройството, целите и ритмичното функциониране на тази организация. През 1905 г. изработва проект за устав на бъдещото етнографско дружество[87]. При неговото написване авторът вероятно ползва публикувания вече устав на Археологическото дружество и това му помага да бъде максимално конкретен и подробен. В устава (с шест отдела и общо 26 члена към тях) е показана структурата на дружеството, правата и задълженията на различните категории членове, управленческите му органи (настоятелство и редакционен комитет), статута на Общото събрание и финансовите условия в работата на дружеството. Най-съществената част на документа се съдържа в първите два члена, които фиксират целта на дружеството и начините за нейното постигане. Тук именно авторът на проекта отразява твърдото си убеждение за необходимостта да се изследва цялостно народната култура във всички нейни многообразни форми, да се съхранява в музейни условия чрез материални образци и да се популяризира чрез ежемесечен печатен орган на музея и други специализирани издания. И всичко това е видяно като задача на дружеството, която то би могло да изпълни с помощта на организирани и ръководени от него клонове в цялата страна. С проекта за устав Д. Маринов обвързва етнографските изследвания в България с изграждането на такава институционално-организационна структура, която да включва профилиран етнографски музей със свой печатен орган и етнографско дружество с клонове в страната за координиране на дейността по системното проучване на народната култура. В този издържан и детайлно изложен подход се крие един от големите приноси на

[87] Оригиналният текст се съхранява в архива на Ив. Д. Шишманов. Вж. НА-БАН, ф.11 к, оп. 3, а. е. 913, л. 16—23.

Д. Маринов за научното организиране на етнографската изследователска и популяризаторска дейност.

Известно е, че през онези години не е създадено Етнографско дружество. В 1912 г. Маринов пише на Ив. Шишманов за належащата нужда от него, като се мотивира с факта, че Археологическото дружество „е изключило съвършено от програмата си етнографията". Няколко години по-късно, в 1919 г. този въпрос продължава да го занимава и отново адресира до проф. Шишманов своя апел: „Настойте да се основе Етнографическо дружество. Много въпроси очакват своя тласък и разработка. Г-да Арнаудов, Костов, Шишков, Стоилов, Иширков и други млади са доста внушителна сила за такова дружество."[88] Така мечтаното от Д. Маринов Етнографско дружество се създава през 1925 г.[89] Допускам, че изработеният през 1905 г. проект, който се съхранява в архива на Ив. Шишманов, след неговата смърт в 1923 г., остава неизвестен за организаторите на дружеството. Днес той представлява писмен документ за широтата на възгледите на Д. Маринов и за големите му практически усилия да ги осъществи.

* * *

Събраното от Д. Маринов изключително градиво, публикувано главно в „Жива старина", както и заслугите му за организирането на самостоятелен етнографски музей определят най-характерното и най-значимото в неговия творчески портрет. Така той си извоюва достойно място между бележитите български етнографи и фолклористи. Бих казала и нещо повече. С предложените идеи за научноорганизационно уреждане на етнографските изследвания, макар и някои останали неосъществени, той изпреварва своите съвременници, а понякога и самото време. Затова няма да бъде преувеличено, ако кажа, че направеното от този плодовит автор съставлява етап от историята на българската етнография и фолклористика и на етнографското музейно дело. Неизменната проверка на времето потвърждава това без всякакви уговорки. Всяко ново поколение изследователи на народната старина започват с написаното от Д. Маринов и непрекъснато се връщат към него. Печатните му трудове са сред най-ползваните настолни книги за етнолога, бил той наш или чуждестранен. Така ще бъде и занапред, защото годините, изминали от времето на Д. Маринов, многократно увеличават стойността на неговото дело.

---

[88] НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 915, л. 13—14, 31—34.

[89] К о с т о в, Ст. Л. Вест за Българското етнографско общество. — ИНЕМ, 5, 1925, № 1—4, с. 135.

ПРОСВЕТНА, КНИЖОВНА И ОБЩЕСТВЕНА ДЕЯТЕЛНОСТ

БЛАГОСЛОВЕНОТО УЧИТЕЛСТВО. Своята активна общественополезна дейност Д. Маринов започва на учителското поприще. Това едва ли може да се смята за чиста случайност. По време на ученето му в Белград, където живее в близък контакт с много наши революционни дейци, се избистря отношението му към националноосвободителните борби на българите. За него просветната дейност е най-добрият път за пробуждане и „свестяване" на поробения български народ. Така се поражда намерението му да се отдаде на педагогическа работа, за да бъде полезен на сънародниците си. Не бива да се пренебрегват и връзките му с известните педагози Кр. Пишурка, Н. Първанов и Н. Рилски, чийто пример и авторитет оказват силно влияние върху неговите ценностни ориентации и професионален избор. Твърде е възможно, като се има предвид характерът на Д. Маринов, младият човек да се е ласкаел от ролята на наследник на бележитите си предходници даскал Пишурка и Н. Първанов.

Покрай другите причини за преждевременното му завръщане в Лом е и настоятелната молба от страна на негови съграждани да поеме учителските задължения в града. Всъщност по това време младежът не само по образование, но и психологически е подготвен за тази работа и приема предложението. От учебната 1875—1876 г. Маринов започва педагогическата си дейност, продължила с по-дълги или по-кратки прекъсвания около 13 години.

Още с първите си стъпки на главен учител в Ломското класно училище той има вътрешната мотивация за необходимостта и значението на този високоблагороден труд, както и за своето призвание към него. Оттук произтичат и проявите, с които е белязано неговото учителстване[1]. Въпреки липсата на подробни данни, все пак може да се направи една по-обща оценка на педагогическата дейност на изявения обществен деец[2].

Заедно с учителя Никола Ненов, възпитаник на чешките гимназии, те подготвят програма за два класа в Ломското училище. За образец им служат програмите на сръбските и чешките прогимна-

---

[1] Вж. в „Спомени из моя живот или моята биография" и „Юбилейна книга на Русенската народна мъжка гимназия „Княз Борис". Русе, 1935, 88—90.

[2] За педагогическата му дейност вж. у В а с и л е в а, М. Димитър Маринов. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 511—519.

зии, като правят само незначителни промени. По предложение на Маринов е въведен нов учебен предмет — гимнастика, преподаван от самия него. Много скоро, обаче, се наложило той да бъде изоставен по настояване на местната турска власт. Гимнастическите упражнения в клас били схванати като военни, предназначени да подготвят младежта за бъдещи революционни действия. Маринов преподава и анатомия.

Повече сведения има като че ли за русенския период от учителстването му, продължил цели пет години. Освен директор на Русенската държавна мъжка гимназия, той преподава българска литература, българска църковна история, българска гражданска история, анатомия. Сред своите колеги и възпитаници оставя спомена за строг човек, който държи извънредно много на реда и дисциплината в училище. От него се страхуват не само учениците, но и техните родители.

Най-големият принос на Д. Маринов в педагогическата работа е съставеният учебник „История на българската литература“[3]. Като учител в Лом през 1883—1887 г., той среща големи трудности в преподаването заради оскъдната тогава учебна книжнина. Подтикнат от известния наш книгоиздател Хр. Г. Данов, ломският учител се заема с написването на този учебник. Косвен импулс вероятно стават и думите на неговия високоуважаван учител отец Н. Рилски: „За да се въведе ученето порядъчно и в нашето отечество, и да бъде основателно, ... трябва да се съчиняват, превеждат и печатат учебници... Дека се е видяло училище без училищните в него книги.“[4]

Направеният от Д. Маринов опит трябва да се оценява сам по себе си като факт, а не толкова по конкретното съдържание на учебника. Авторът съзнава своята неподготвеност и години по-късно изказва неодобрение от написаното. Но заслугата му е, че разбира нуждата от този учебник (и изобщо от педагогическа литература) и има куража да се заеме с неговото подготвяне. Друг преди него не се е захващал с това. Нему принадлежи първенството и то определя приноса му.

Колкото и да са оскъдни сведенията за учителските години на Д. Маринов, едва ли може да се съмняваме в неговите разбирания и поведение. Той съзнава както трудностите на учителската професия, така и голямата отговорност на българския учител за образованието и възпитанието на подрастващата младеж. Своето виждане той излага в най-синтезиран вид в поздравлението, което изпра-

[3] Маринов, Д. История на българската литература. Пловдив, 1887, 324 с.
[4] Рилски, Н. Българска граматика сега първо съчинена. Крагуевац, 1835, с. III.

ща до директора на Русенската мъжка гимназия за честването на 50-годишния ѝ юбилей през 1935 г.: „Вам и на учителския персонал пожелавам здраве и твърдост в носене тежкия учителски кръст. Продължете с любов и преданност възпитанието на скъпата младеж, надеждата на нова, по-щастлива България."[5]

Отношението на Маринов към учителската професия не се променя. Показателно е, че изпитаните огорчения от работата в други ведомства го връщат неизменно към „благословеното учителство". Единствено голямата му всеотдайност към етнографско-фолклорните изследвания се оказва по-силна и го привързва трайно към тях.

Д. Маринов се проявява и като историограф на българското учебно дело. Подтиците за това са напълно разбираеми. Той изхожда от неизменните си възгледи за значението на просветната дейност, от дълбокото уважение към своите учители и от желанието да остави за историята онова, което знае, което е видял и запомнил.

През 90-те години на миналия век по страниците на периодиката помества няколко материала, посветени на учебното дело и отделни изявени педагози. Особено интересна е статията му за учебното дело в Ломско[6], която съдържа много свежи данни за взаимоучителната метода, въведена в Ломското училище около средата на века. В други свои публикации разглежда историята на училището в Ломско през по-ранния период от неговото развитие[7]. Още по-подробни и много колоритни са описанията по същите теми, направени в ръкописния му труд „История на града Лом и Ломска околия" и в автобиографията му, на които ще се спра по-нататък. Специален биографичен очерк посвещава на своя учител, известния педагог и обществен деец Н. Първанов[8]; пише също така за първия си учител Кр. Пишурка и други ломски учители[9]. Тези трудове се нареждат между източниците, послужили за написване на историята на българското образование.

Педагогът Маринов не престава да се вълнува за състоянието на нашето училище, за възпитанието на учащата се младеж. Дори и когато не е учител, тези въпроси го занимават все така живо. Това

---

[5] Юбилейна книга..., с. 36.

[6] М а р и н о в, Д. Из историята на учебното дело в България. Учебното дело в Ломско от 1848 до 1863 г. — УПр, 1, 1896, № 3, 264—278; № 4, 367—380.

[7] М а р и н о в, Д. Учебното дело в Ломско. — БПр, 1, 1894, № 9, 10, 106—113; Из историята на учебното дело в Ломско. — Илюстрация Светлина, 4, 1894, № 8.

[8] М а р и н о в, Д. Никола Първанов. — БСб, 1, 1894, № 10, 763—777.

[9] М а р и н о в, Д. Читалището в гр. Лом преди Освобождението. — В: Юбилеен сборник на Ломското гражданско читалище „Постоянство". Лом, 1927, 5—30.

се потвърждава от многото публикации в периодичния печат, които той непрекъснато прави. Негови материали от подобен характер изобилстват например в екзархийския вестник „Вести", „Църковен вестник" и др.[10]

В общото книжовно наследство на Д. Маринов историографските му трудове върху учебното дело съставляват само една малка част. Но заедно с педагогическата му дейност оформят представата ни за него като просветен деец — последователен в убежденията си, активен и с онази възрожденска всеотдайност, която носи за цял живот.

КНИЖОВНОТО ТВОРЧЕСТВО. Ръкописният труд, известен под заглавието „История на град Лом", е най-пространното изследване на Д. Маринов. Всъщност точното му наименование е „История на града Лом и Ломска околия", поставено от автора непосредствено след първото[11]. То именно отговаря адекватно на общото съдържание. След завършването на труда през 1908 г. общинският съвет в града отпуска 8 000 лв. за отпечатването му, но последвалите войни в началото на века осуетяват намерението. На 5 март 1928 г. свещеноиконом Маринов отново представя ръкописа на Ломската градска община[12]. До публикуването му така и не се стига, както и след опитите от края на 80-те години на нашия век[13].

Трудът е плод на многогодишните издирвания на автора, започнали, по собствените му твърдения, от 1867 г. Основните му източници са „стари сведущи лица" — училищни и черковни епитропи, еснафски първомайстори и майстори, свещеници, кнезове, селски първенци и други обществени дейци, от които черпи сведения. В тази събирателска работа той ползва предимството на съвременник и дори участник в много от разглежданите събития, а това обогатява изворовата информация с неговите лични спомени и емоционално отношение. Без преувеличение може да се каже, че „История на града Лом и Ломска околия" представлява широка панора-

[10] Още като ученик в Цариград публикува статията „Нещо за народните ни училища" (Турция, 6, 19 дек. 1870, № 44). На следващата 1871 г. отпечатва в няколко броя на в. „Македония" статията „Нещо за нравственото ни състояние и за народните ни училища". Чрез сп. „Читалище" популяризира Дворската граматика на Фонвизин и възпитанието на момичетата в Америка.

[11] М а р и н о в, Д. История на града Лом и Ломска околия. Ръкопис в три части, 660 нестандартни машинописни страници. Съхранява се в Ломския градски музей.

[12] С протокол № 67 от 16 ноември 1928 г. общината взема решение да откупи труда.

[13] Ръкописът бе подготвен за издаване от проф. Мария Велева, вече покойница, но поради финансови причини това не се осъществи.

ма на цялостния стопански, политически и културен живот на града и прилежащия му административен район. В познатия вече стил на автора той показва амбицията да осветли подробно географското положение, историческото развитие на края от древността до Освобождението, икономическото и културно развитие, народния живот в неговите многообразни форми, както и новите социалнополитически движения от късното Възраждане. Той застъпва правилното становище, че не може да се изучи икономическата, политическата и културната история на града откъснато от тази на Ломския край.

Авторът структурира изложението в осем глави, съобразно със застъпените теми. Навсякъде се чувства наблюдателното око на народоведа и онова близко отношение към народния живот, което се формира у него още в най-ранните години. Дори когато пише за географията на района (глава първа), той използва чисто народни определения и названия, „узречици" при пояснява̀не на отделни климатични явления и пр. Доста подробна е втората глава, посветена на историята. Тук е отделено специално място за град Лом с неговото заселване и застрояване, махали, кафенета, кръчми, дюкяни, чешми и пр. Изнесени са данни (главно от 1890 г.) за жителския състав на повече от 50 села в Ломската каза, предания за тях и названията им, разместване на населението и т. н. В кратката по обем трета глава (Управление) наред с органите на официалната власт от времето на Възраждането са показани чисто народните институти, представени от кнез, старейшина, селска община и църковноучилищна община. Текстът е изпъстрен с описания на интересни случки и данни за отделни личности. Четвъртата глава (Стопанство и поминък) съдържа подробно изложение за ломските чаршии с дюкяните им през различни периоди, споменати са 30-ина еснафа с исторически бележки за всеки занаят, патронните им празници и по-известни майстори. Тук се срещат отделни сведения от сферата на ежедневния бит — кой може да носи брада, да пуши, как се прави и поднася кафе, докога се е пекло хляб в подница и т. н. В самостоятелен дял на същата глава е представена търговията в града и района. Дадени са интересни сведения за началото на Дунавското параходство и превръщането на Лом във втория търговски център (след Свищов) със солидно търговско съсловие. Изобилстват данните за талигаджиите като основна съобщителна и превозна сила, използвана за връзка с Видин, Оряхово, Враца, Белоградчик, Ниш, Пирот и София; за различните вносни и износни стоки, с които се е търгувало. В глава пета (Етнография) са включени материали за жилището, покъщнината, храната и облеклото главно на градско-

то ломско население. Специално внимание авторът отделя на тенденциите в осъвременяването и урбанизацията на бита. На народното здраве е посветена малката шеста глава, която е написана в тезисен вид и не съдържа почти никакви конкретни материали. Най-обемна (с над 200 с.) е седма глава — Черковноучилищно дело. Авторът изнася подробни данни за чиновете в духовната йерархия, литургията, църковната утвар и одежди, за каноничните треби и тайнства; проследява църквите и манастирите в Лом и Ломско. Специално се спира на черковната община като „много важен институт в нашето минало". Доста страници са отделени на черковните борби в Лом за български владика; на унията и протестантството в Ломско. Интерес предизвиква прегледът на запазени ръкописни молитвеници (по-специално на т. нар. Чипоровски молитвеник от 1798 г.), в чиито текстове той вижда следи от богомилското учение. Според него то почива върху народната вяра и обичаи, затова тези молитви напомнят баянията на врачки и баячки, чрез които пъдят различни болести и церят болните. Тези молитвеници се вмъкнали неусетно в православната вяра. Училищното дело е разделено на мъжко и женско образование, като са проследени етапите, през които преминава училището в Лом и Ломско от манастирите, селските зъвници, килиите, взаимните училища и се стигне до основните и класните училища, разграничени чрез най-характерните им особености в начина на устрояване и използвани методи на обучение. Също така подробна е и последната, осма глава, посветена на политическите събития в Западна България. Читателят може да се запознае с въпроса за селското въстание в този край от 1850 г., преселването на селяните от Ломска каза през 1860—1862 г. в Русия, чийто трагизъм е отразен и в приведените публикации на в. „Дунавски лебед". Пространно място Маринов отделя на революционното съзаклятие в Лом от 1867—1868 г., отреждайки за себе си ролята на активен участник. Също така подробно са разказани събитията след Априлското въстание и до Освобождението, пречупени отново през погледа му на непосредствено ангажиран в тях. В тази глава се срещат имената на мнозина местни дейци, „правили" историята на Ломско и останали живи за следващите поколения.

Спрях се по-подробно върху съдържанието на труда, тъй като тук авторът обобщава богатия материал, натрупан в продължение на много години. Затова е съвсем естествена връзката между този труд и редица публикувани преди това авторови приноси. Тази връзка е отбелязана на много места в ръкописа, като Маринов се стреми да не повтаря вече изнесените сведения в други свои поранни съчинения. Материалът от областта на народната култура,

обхванат главно в отпечатаната вече поредица „Жива старина“, тук е ограничен съзнателно до тези негови страни, които са останали неразгледани. Например в дела за етнографията разглежда най-вече градската къща с покъщнината, храната и облеклото, а при стопанството се спира накратко върху еснафите и повече върху многобройните занаяти в Лом и околията. От богатата си фактологична сбирка, преди да я оформи в ръкопис, Маринов черпи материал и за други свои публикации — за политическите движения в Северозападна България[14], за историята на град Лом[15], както и за споменатите вече историографски очерци върху учебното и читалищното дело в Ломско и неговите най-изявени представители, обнародвани през 90-те години на миналия век.

С написването на труда „История на града Лом и Ломска околия“ Маринов излага в едно цяло събраните сведения и собствените си наблюдения над съвременния нему исторически и етнокултурен процес. Ако трябва да определим характера на труда, то той представлява обемно краеведческо изследване, написано явно с претенциите за всеобхватност и изчерпателност. В него са намерили място и исторически, и стопански, и културноложки теми.

Трудът за Лом и Ломско не е лишен от недостатъци. Най-сериозните от тях са липсата на достатъчен документален материал (що се отнася до чисто историческите събития), ненужна разтегнатост на изложението на места, а понякога непрецизирано, противоречиво и с някои неточности описание. От гледна точка на съвременните ни представи за историко-етнографско изследване, трудът на Д. Маринов може да се приеме с известни уговорки. Но не бива да забравяме времето, когато е писан и състоянието на историческата и етнографската наука тогава. Във всеки случай този труд е бил и остава незаменим извор за изследователската работа на историци, етнолози, народоведи, психолози, културолози.

Изследването на Маринов в някои свои части носи белезите на мемоара. Този литературен жанр се среща сравнително често в книжовното творчество на бележития етнограф. Предпочитанията му към него се дължат преди всичко на споменаваната вече неколкократно тънка наблюдателност, с която авторът се отличава още от детските си години и запазва за цял живот. Не по-малко важно е и онова подчертано чувство за стойността на историческия процес, което той притежава и което движи до голяма степен неговите из-

[14] Маринов, Д. Политически движения и въстания в Западна България. — СбНУ, 2, 1890, 61—114.

[15] Маринов, Д. Из историята на град Лом. — СбНУ, 11, 1894, 251—258.

следователски импулси. Маринов разбира ролята и значението на историческите събития в общия народен живот. И не само това, но той умее да изрази чутото и видяното, да го предаде на другите. Езикът на мемоариста приляга твърде добре на неговото творческо перо.

Между 1921 и 1930 г. престарелият вече Маринов в битността си на свещенослужител написва своите „Спомени из моя живот или моята биография", бързайки да изпревари времето, което му остава да живее. Голяма част от това съчинение се припокрива като съдържание с написаното в онези глави от „История на града Лом и Ломска околия", посветени на съвременните му събития, в които той е непосредствен участник или поне наблюдател. Автобиографията е колкото увлекателен разказ за личната съдба на Д. Маринов, толкова и широко платно на тогавашното българско общество. Почти зрими застават пред читателя образите на десетките личности, с които Маринов се среща по своя житейски път — просветители, революционери, видни културни и обществени дейци, строители на следосвобожденска България. В тази редица са Кр. Пишурка и Н. Първанов, Н. Рилски и Екзарх Йосиф, П. Хитов и войводата дядо Ильо, П. Каравелов и Ст. Стамболов и много още други. Не са спестени краските за лицата, заслужили по една или друга причина неговото негативно отношение, например кап. П. Н. Нечаев и К. Селджобалиев. Маринов ясно изказва политическите си предпочитания и изобщо мнението си за политическия живот в новоосвободената държава. Написано напълно откровено, цялото произведение е пропито от атмосферата на тогавашното време с характерните привички, нрави и традиции в обществото. „Спомените" на Д. Маринов се нареждат между най-добрите му съчинения, издържани в стила на мемоарната литература. Тяхната богата фактология и живо слово могат да се почувстват и обгърнат само при непосредствено запознаване с тях. Авторовата изповед е колкото исторически извор, толкова и твърде приятно и поучително четиво.

Към мемоарните трудове на книжовника Маринов се отнася и книгата му „Стефан Стамболов и новейшата ни история", публикувана в 1909 г.[16] Още заглавието подсказва нейното съдържание, посветено на един от видните държавни мъже в новата ни история. Този труд, написан изключително върху наблюденията и личните спомени на автора, има предимството да предложи първия портрет

[16] М а р и н о в, Д. Стефан Стамболов и новейшата ни история (Летописни спомени и очерки). С., 1909. Второ издание на книгата бе направено през 1992 г. под редакцията на проф. А. Пантев.

на забележителния български държавник[17]. От запознанството си със Ст. Стамболов по време на Учредителното събрание в 1879 г. и до смъртта си, Маринов остава верен последовател на неговите идеи и политика. Нищо не е в състояние да го отклони от примера му. Благодарение на близките си контакти с него и в качеството на активен участник в държавнотворческите процеси след Освобождението, Маринов успява да вникне в сложния характер на Стамболов и да го представи в контекста на обществено-политическите събития в България през три десетилетия. За дълго време книгата остава единствена в нашата историография. Но дори и по-късно, както и днес, последвана от други трудове по темата, тя не губи своята стойност. Цената ѝ се определя от неподправените виждания на автора, който не робува на никакви правила и канони. Той следва единствено своите убеждения и представите си за добро и зло.

За да завърша с мемоарните по характер приноси на книжовника, ще отбележа още няколко статии, излезли изпод перото му. В 1906 г. Маринов публикува спомените си за отец Н. Рилски[18]. Покрай съвсем кратките бележки за собствения си живот преди идването в Рилския манастир и за организацията на манастирското братство, авторът описва живота и навиците на даскал Неофит. В памет на своя учител и духовен наставник той излага схващанията му за призванието на инока, за науката, за църковната музика и песнопение, за постите и богатството. В мемоарен стил са издържани очерците, посветени на Н. Първанов, Кр. Пишурка и други ломски учители. Усещането за значимостта на събития и личности, до които се е докоснал, много често става подтик в книжовната му дейност. В писано слово той излага спомените си за времето, прекарано в Цариград[19]; събраните легенди и спомени за светлата възрожденска личност на отец Паисий[20]. Маринов не пропуска да отбележи пренасянето на тленните останки на известния сръбски фолкло-

---

[17] В труда Маринов включва поредицата от статии (около 60 на брой), озаглавени „Стамболов и Народнолиберална партия през смутните времена (спомени)", които излизат във в. „Свобода" от август 1908 до средата на 1909 г. Подготовката на книгата върви успоредно с публикациите във вестника. (Свобода, 14, 25 окт. 1908, № 40). В писмо до либералския деец Ив. Андонов съобщава за усилията си да намери пари за издаването на книгата. (ЦДИА, ф. 1599, оп. 1, а. е. 1483, л. 2).

[18] М а р и н о в, Д. Спомен от послушничеството ми при отца Неофита Рилски. — УПр, 1906, № 1, 138—149.

[19] М а р и н о в, Д. Из спомените ми. Цариград (1868—1871). — БСб.3, 1896, № 3, 259—263.

[20] Спомени и легенди за отца Паисия, запазени в Света Гора. — Б-ка, „Прил. църк.", 2, 1912, № 21, 133—138.

рист и лексикограф В. Караджич, на което лично присъства[21]. Конкретният повод му дава възможността да подчертае заслугите на В. Караджич за българската етнография, за нашето възраждане и новата ни книжнина, както и да спомене идеята си за бъдеща южнославянска държава. Не е подминат и спора за Македония, който го вълнува изключително много. Към тази поредица се отнасят и мемоарните бележки, които Маринов пише сам за себе си[22].

Изобщо специфичният за мемоарите дух се чувства в много от трудовете на автора. Заради това може да се каже, че мемоарният похват съставлява една от характеристиките на цялостното му книжовно творчество. В него се оглежда ясно изразеното лично отношение към значими исторически събития, движени от по-малко или повече изявени личности.

Сред печатното книжовно наследство на Д. Маринов се нареждат изследванията, свързани с въпроси из областта на политическата и културната история на българите. Техният брой потвърждава ангажираността му като изследовател. Що се отнася до съдържанието и научната им стойност, нещата трябва да бъдат разграничени. Част от трудовете са написани доста повърхностно и имат по-скоро популяризаторски, отколкото научноизследователски характер. Такива са например публикациите, посветени на последния български патриарх Евтимий, на книжовниците от XV—XVI в. Йоаким Осоговски и Димитрий Кантакузин, дамаскинаря от XVIII в. Йосиф Брадати[23]. Касаещи историята на средновековната българска литература, те са написани по една и съща структура. След кратките биографични данни са поместени текстовете на техни известни съчинения, например житието на св. Иван Рилски в редакцията му на Д. Кантакузин. От сборника на Йосиф Брадати дава отделни откъси, които според него са интересни, тъй като са лично творчество на дамаскинаря, а не преводен текст, какъвто е ха-

---

[21] М а р и н о в, Д. Тържественото пренасяне костите на Вука Караджича. С., 1897, 21 с. (Препечатано от Религиозни разкази, № 9—10, 1897).

[22] Такъв характер имат двата му ръкописа, съхранявани в Народописния архив на ЕИМ: Моят юбилей. Петдесетгодишнината на моята обществена, политическа и книжовна деятелност. 26 окт. 1867 — 26 окт. 1917 (Или преглед на моите писмени трудове). — АЕИМ, № 216, 22 с.; Кратки биографически бележки за свещеноиконом Димитър (Митко) Маринов. — АЕИМ, № 219, 4 с.

[23] М а р и н о в, Д. Евтимий патриарх Търновски — живот и духовно-обществена дейност. Русе, 1900; Служба преподобного отца нашего Йоакима Осоговского. С., 1900, 59 с.; Димитри Кантакузин. — СбНУ, 18, 1901, 74—98; Йеромонах Йосиф Брадати. — СбНУ, 18, 1901, 99—131. Службата на св. Йоаким Осоговски се издава с материалната подкрепа на Св. Синод. (ЦДИА, ф. 791, оп. 1, а. е. 6, л. 6; а. е. 9, л. 336-а).

рактерът на сборника в цялост[24]. Избора си авторът мотивира и с това, че споменатите текстове разкриват положението на българското общество по онова робско време.

По-различна е оценката за онези авторови приноси, които съдържат повече фактологичен материал. Това ги превръща в ценни източници за изследването на редица исторически и културоложки въпроси. И до днес се търсят изучаванията му върху политическите движения сред българите в Северозападна България, за отделни селища и дейци от същия регион[25], за католичеството у нас[26] и пр. За някои от тях вече стана дума малко по-горе. Макар че се налага да бъдат внимателно използвани и на места коригирани чрез други, по-нови изследвания, те са интересни с непосредствено събрания материал и авторовите наблюдения, върху които главно са написани.

В книжовното наследство на тази така разностранно проявяваща се личност прави впечатление една тема, към която Маринов се връща многократно. От ученическите си години в Белград той възроптава срещу надигащия се великосръбски шовинизъм. Макар и млад, по най-категоричен начин изразява своята позиция дори в сръбския печат, заради което е отстранен от Богословската школа. Тогавашните му виждания не са плод на младежко увлечение, породено само от голямото му родолюбие, а дълбоко осъзнато отношение, което почива върху знанията му за историческата реалност. Неговите убеждения не се променят през годините и всеки възникнал повод е последван от ясната му реакция. По страниците на тогавашния периодичен печат той публикува остри статии в духа на своите правилни разбирания[27]. Не става дума за журналистически материали с чисто декларативен характер, а за остро полемична публицистика, подплатена със сериозни доказателствени сведения и аргументи. Маринов използва известните му разнородни данни,

---

[24] Текстовете Д. Маринов преписва от съхранявания в Белград сборник, като средства за пътуването му отпуска д-р К. Стоилов, тогава министър-председател.

[25] М а р и н о в, Д. Чипоровци или Кипровец. — СбНУ, 11, 1894, 135—144; Димитраки Х. Тошев. — БСб, 1, 1894, № 6, 432—447.

[26] М а р и н о в, Д. Католическата мисия у нас и нашите българи католици. — БСб, 2, 1895, № 3, 263—269.

[27] Сърбия и Македония. — Свобода, 4, 14 апр. 1890, № 354; Д. М. Спалайкович като представител на сръбската държавна мисъл. — Политика, 1, 14 ноем. 1914, № 359; Патриотарите от Народния комитет и патриотите от опозицията. — Политика, 1, 15 ноем. 1914, № 360; Сръбските претенции за Трънския окръг. — Родолюбец, 2, 21 ноем. 1897, № 62, 63.

за да воюва срещу безпочвените претенции на застъпниците на великосръбската идея. Част от статиите подписва с псевдонима „Правдолюбов", чрез който явно иска да подчертае позицията си на защитник на правдата.

В 1897 г., когато се чества 110-годишнината от рождението на В. Караджич и костите му са тържествено пренесени от Виена в Белград, Д. Маринов посвещава специален материал на бележития сръбски етнограф и филолог[28]. Като му отрежда достойно място в новобългарската литература, тук авторът публикува изцяло известния „Додатак" на Караджич от 1822 г.[29], за да го направи достояние на по-широк кръг български читатели. Показана е заслугата на авторитетния учен, който представя за пръв път образци от българския език и българската народна песен пред тогавашната европейска наука. Чрез тях е утвърдено самостоятелното място на българския език като отделен славянски език, сроден с останалите славянски езици, в това число и със сръбския. Много дебело Маринов подчертава това, че събраните и публикувани в „Додатака" песни от Македония Караджич нарича български. „Колко много можеха да послужат за отрезвение на сърбските патриоти, ако речеха да земат тия песни и думите Вукови за примери!" — възкликва Маринов. И веднага изказва съжаление, че сръбският учен не е посетил Струга, Преспа, Охрид, Прилеп, Велес, Скопие и други места в Македония, за да събере още етнографски материали и да прогласи пред целия свят българския народностен характер на тази област.

Д. Маринов никога не приема, че Македония и други източни краища (Зайчар, Гургусевац, Алексинац, Ниш, Пирот, Враня), останали в политическите граници на Сърбия, са населени със сърби. Най-сериозните аргументи по този важен проблем, подкрепени с исторически, езикови и етнографски материали, излага в брошурата „Македония сърбска или е българска страна?"[30] При срещите си в Белград по време на тържествата, съпроводили пренасянето на тленните останки на В. Караджич, той за пореден път се сблъсква с настроенията в сръбското общество, породени от идеята за македонизма, възникнала след 1860 г. и проповядвана от Ст. Новакович, М. Милоевич, П. Сретkович. Макар и оспорена още навремето от

---

[28] М а р и н о в, Д. Вук Караджич в новобългарската книжнина. С., 1897, 83 с. (Отд. отпечатък от „Религиозни разкази", 1897, № 9—10, 11—12).

[29] К а р а д ж и ч, В. Додатак к Санктпетербургским сравнительним рјечницима свију језика и нарјечја, с особитим огледима Бугарского језика. У Бечу, 1822.

[30] М а р и н о в, Д. Македония сърбска или е българска страна? Братска разправия. С., 1898, 60 с.

видни сръбски политически и научни дейци, тази идея се оказва твърде устойчива. Според Маринов нейните последователи в Сърбия са три категории: едните съзнават несъстоятелността ѝ, но я следват по политически причини; другите също знаят истината, но страхът ги държи здраво; третите, заблудени от първите две групи, искрено вярват в пропагандата за сръбския характер на Македония и земите на запад от р. Българска Морава. Последните са най-многобройната група — търговци, учители, свещеници, чиновници, учаща се младеж. На тях именно авторът посвещава своята книга, предлагайки много доказателствен материал, за да обори проповедниците на великосръбския шовинизъм. Маринов прави сравнително обстоен преглед на историческите свидетелства, които потвърждават, че българи са населявали Македония през вековете. Още по-компетентен е подходът на автора с етнографските материали, взети съзнателно само от сръбски и български източници — сборниците на В. Караджич, Ст. Веркович, братя Д. и К. Миладинови, както и от публикации в Сборник за народни умотворения. Чрез многобройните цитирани откъси от песни и приказки авторът доказва, че техните носители са българи и говорят български език. Македонското население, поведено от цяла редица книжовни дейци, първо проявява своето българско национално чувство. Македония става огнище на Българското възраждане; оттук тръгва националното свестяване на целокупния български народ. Маринов е категоричен и за населението във Видинско, Софийско, Пиротско, Зайчарско и др. места отсам Българска Морава, за което още старата сръбска книжнина признава, че е българско.

Цялото изложение в книгата е пропито с една нескрита авторова болка и желание за взаимно разбирателство между двата съседни братски народа. Д. Маринов отдавна ратува за сръбско-българско единство в рамките на една федеративна държава. С тази идея се срещаме и тук.

В други свои съчинения, при всеки подходящ повод Д. Маринов брани също така категорично виждането за българския народностен състав на областта Македония[31].

Когато се вглеждаме в книжовното творчество на автора, веднага правят впечатление твърде разнообразните теми, които застъпва. Маринов пише за отминали исторически събития, но остава съпричастен и на съвременната действителност. На фона на общо-

[31] М а р и н о в, Д. От София до Скопие. Пътни бележки. — БПр, 3, 1896, № 7—8, 187—200; № 9—10, 165—176; Как е създадена Българската екзархия. С., 1898, 79 с. (Препечатано от „Религиозни разкази", 1898, № 3—4 .)

историческия процес поставя възникването и характера на важни институции, дейността на известни личности, развитието на просветното дело и литературата, целокупния живот на българите. Той следи и остро реагира на животрептущите национални проблеми. Д. Маринов не притежава необходимата подготовка за компетентно разработване на всички споменати теми. Но той има ясна представа за тяхната значимост и дързостта да изкаже своите виждания и оценки. Дори днес, от съвременни позиции да оспорим някои от трудовете му, негова заслуга остава активната му ангажираност на книжовното поле. Той твори според силите си и написаното не може да бъде подминато с лека ръка.

ЖУРНАЛИСТЪТ И ПУБЛИЦИСТЪТ. Тази разностранност на интересите се проявява като че ли още по-ясно в журналистическата дейност на Д. Маринов. Отделям я специално от книжовната, тъй като тя е твърде обемна, много ярка, а носи и белезите на жанра. През целия си активен живот той пише по исторически, езикови и етнографски въпроси; откликва с остри публицистични материали на редица злободневни обществено-политически проблеми. В излязлото изпод перото му журналистическо наследство се оглеждат много страни от живота на съвременна нему България.

Началото на тази специфична дейност трябва да се търси още в ученическите години в Цариград. Току-що публикувал първата си статия във в. „Турция", ентусиазираният младеж организира издаването на ръкописния в. „Балкан"[32]. Няма съмнение, че той е свързан с тайното ученическо дружество „Напредък" във Военномедицинското училище и служи като трибуна за неговите членове. Замислен като седмичен вестник, „Балкан" започва да излиза от 25 декември 1870 г. Участието на самия Маринов е повече от сигурно[33]. Освен подписаната с неговите инициали М. М. уводна статия в бр. 5, както и съдържанието на други материали, за това говори и почеркът, който не може да бъде сбъркан с ничий друг. Маринов е редактор на вестника и негов активен уредник. Прави впечатление, че наред с многообразието на материалите, които постепенно се увеличават във всеки следващ брой, вестникът придобива известна политическа насоченост. Освен публикуваната част от истори-

[32] Три броя от вестника (2, 3 и 5) по-късно Маринов прилага към своята автобиография, които не достигат до нас. По тях е написана статията на Б о р ш у к о в, Г. „Балкан". Неизвестен ръкописен вестник от Възраждането. С., 1947, 8 с. (Отпечатък от Годишник на Библиографския институт.)

[33] Г. Боршуков допуска, че Ст. С. Бобчев е между инициаторите на вестника, тъй като в 1866 г. редактира ръкописния в. „Утро" в Елена и вече има опит за подобен род издания.

ческа пиеса с патриотично съдържание, появяват се и други материали, в които присъства идеята за национално освобождение на българите. Революционни нотки се усещат в стихотворението „Жални мисли": Ах! бащино място!/Прекрасно си ти /Но си в жално робство/ Теглиш, пъшкаш ти..."[34]

„Балкан" е един от десетте ръкописни вестника, излизали през Възраждането (от 1864 до 1878 г.). Докато останалите девет имат повече локален характер и хумористично-сатирично съдържание, в. „Балкан" е списван на по-широка основа. Едва ли може да се съмняваме, че в него са отразени тогавашните схващания на Маринов изобщо за живота, както и поривите му за освобождение на поробеното отечество. Още от юношеската си възраст той проявява ясна обществена ангажираност. Това е едно от същностните му качества.

Първите скромни опити за правенето на вестник тръгват от „Балкан", за да прераснат по-късно в твърде широка по размери и значимост журналистическа изява. В продължение на 35 г. Маринов сътрудничи в редица вестници и списания, като на някои е и редактор или член на редакционния екип. Ориентацията към едно или друго периодично издание следва собствените му възгледи, политически позиции и пристрастия. Почти осезателно се чувства нуждата, която е изпитвал да реагира на определено събитие или обществено значим проблем.

Останал без работа в средата на 90-те години, Д. Маринов започва да издава сп. „Религиозни разкази", определено като преводна черковна библиотека и редактирано от него. Ежемесечно списание, то излиза непрекъснато в продължение на три години — 1896—1898 г. Спирането му явно е свързано с напускането на Маринов, който заминава за Цариград в редакцията на в. „Вести"[35]. Списанието публикува жития на български и чужди светии, разкази с черковно-религиозно съдържание, описания на нашите манастири и църкви, вести за Вселенската православна църква, книгопис и др. материали все из областта на религията и църковния живот. С този си специализиран профил „Религиозни разкази" намират много добър прием в средите на българското свещеничество, което участва активно в списването им. Маринов е един от авторите на списанието. Тук са поместени трудовете му „Вук Караджич в новобългар-

[34] Балкан, Цариград, 23 ян. 1871, № 5.

[35] Редакционно съобщение на „Вести" (год. 10, № 94, 3 окт. 1900 г.) уведомява интересуващите се свещеници, че материалите за четвъртата годишнина на „Религиозни разкази" могат да се изпращат за отпечатване във вестника.

ската книжнина", „Тържественото пренасяне костите на Вука Караджича", „Как е създадена Българската екзархия", излезли и в отделни отпечатъци. Негови са и други материали, главно жития на светии и описания на посетени манастири.

Църковно-религиозна тематика имат и многобройните статии, с които Маринов сътрудничи на органа на Светия Синод „Църковен вестник" през 1904—1905 г.[36] Той е едновременно и негов редактор. Тук обаче въпросите за църквата и свещенослужителите в много случаи са поставени от гледна точка на религиозното обучение и нравственото възпитание в нашите училища. Маринов продължава да се интересува каква литература чете учащата се младеж, пише за ролята на театъра при нейното възпитание, за благотворното влияние на публичните сказки, за висшето девическо образование. В редица статии разглежда ролята на народните учители, които според него са два типа — „с богоборни идеи" и „благочестиви". Той се обявява против първите, представени от учителите-социалисти, които държи отговорни за откъсването на младежта от църквата. Маринов е убеден във високото призвание на българската православна църква и нейните служители; той воюва за запазване на техния авторитет, за благочинието в нашите храмове. Отделни материали посвещава на свещеническите братства и женските дружества с техните християнски и човеколюбиви задачи. Неизменни остават позициите му в защита на българското православие срещу католическата пропаганда у нас, която разглежда и в исторически ракурс, и от собствените си наблюдения от обиколките си из страната. Маринов се опитва да предпази духовенството от всякакви връзки с политически партии, което ги поставя в неблагоприятна позиция и светлина в очите на вярващия народ. На Светата църква той възлага отговорната мисия да бди за литературния български език и правописанието. Според него тя трябва да пази езика, „основан на древната книжнина и с вътък от живата народна реч", както и старата ортография. Макар че тук стига и до крайности, Маринов е прав в общата постановка, че „етническия образ" на един народ може да бъде запазен чрез нравите, обичаите и обредите, облеклото и диалекта, т. е. езика.

Все от страниците на „Църковен вестник" се стреми да напътства към високо нравствено и духовно-църковно поведение. Той

[36] Негови материали в „Църковен вестник" се печатат с инициалите „Д. М." от 9 юли 1904 г., № 28 до 25 ноември 1905 г., № 47, общо около 40 на брой. В следващите години, макар и не така активно, Маринов продължава да сътрудничи на вестника.

призовава за борба с предразсъдъците и суеверията на народа, каквито се ширят по нашите села.

Както се вижда, сътрудничеството му във вестника е много активно и плодотворно. Своите материали той пише главно в областта на богословието и просвещението, за които наистина е подготвен. На това се дължи в значителна степен редовното му участие в това издание. Макар и по-ограничено, той сътрудничи и на други периодични издания с подобна насоченост[37].

Сред журналистическите прояви на Д. Маринов се откроява участието му в списването на в. „Вести" (именуван „Новини" до 1899 г.), издание на Българската екзархия в Цариград. Фактът, че става дума за печатния орган на тази авторитетна и национално значима институция, говори вече сам по себе си. „Вести" се утвърждава между най-сериозните и търсени по онова време вестници. Чест е била поканата, отправена към Д. Маринов да поеме главното редакторство. Когато постъпва, „Вести" има зад гърба си цяло десетилетие, през което наистина е станал „политически, обществен, научно-литературен и духовен вестник", както сам се определя. Занапред целта е ясна: „Нека просвещението и религията стоят на всички ни близко до сърцето"[38]. Така редакцията вижда облика на изданието и се стреми да го запази. Новопостъпилият редактор подкрепя усилията да се постигне тази основна цел, която вестникът гони — просвещението и духовното извисяване на българите.

Д. Маринов остава главен редактор в продължение на три години — от септември 1900 до септември 1903 г. Началото на пребиваването му в Цариград от посочената година (а не от 1899 г., както се среща някъде) се потвърждава от автобиографията му, от Юбилейния сборник на Софийската мъжка гимназия[39], както и от кореспонденцията му с Редакционния комитет на „Българско отечество". Освен това статии и информации във вестника, подписани с инициалите Д. М. или само Д., се срещат от м. октомври 1900 г. нататък. Тяхното съдържание, както и онова на редица неподписани материали, насочва към неговото авторство.

---

[37] Д. Маринов публикува в източноправославното илюстровано списание „Роден страж" (излизало от 1919 до 1943 г.), в издаваното от свещеническите братства в България месечно популярно-религиозно списание „Съветник" (1924—1950), в популярното списание „Духовна култура", издание на Синода на Българската православна църква (излизащо от 1920 г. до днес).

[38] Вести, Цариград, 11, 27 окт. 1900, № 1.

[39] Тук в азбучния списък на гимназиалните учители под № 211 четем името на Д. Маринов, назначен на 1 септември 1896 г. и уволнен на 20 септември 1900 г. (Юбилеен сборник на 1-та Софийска държавна мъжка гимназия. С., 1904, с. 47.)

Освен като редактор, тук Д. Маринов се изявява много активно и като автор. Той пише главно по въпросите на българската православна църква и укрепването на вярата; за притчите в свещеното писание; за черковната книжнина и нейното значение за религиозно-нравственото възпитание на народа и особено на младежта. Той популяризира излезли в чужбина книги върху възпитанието на децата и учебното дело в Европа. Видно е, че Маринов следи чуждестранния печат и публикува някои преводни материали от него, които представляват интерес за читателите на вестника. Тези материали потвърждават и подхранват собствените му амбиции на учен-изследовател.

При списването на „Вести", съобразно с профила на изданието, Д. Маринов прибавя към чисто православно-литургическите теми и народоведчески, които са му не по-малко близки. Негови са неподписаните статии за обичая „служба" („светец", „курбан") у българите, за заораването като обредно-магическа практика за предпазване от чума, за Сурваки, народната медицина, съвременните салонни танци и народните хора, за охтиката (туберкулозата)[40]. И съдържанието, и стилът на статиите не оставят никакво съмнение в неговото авторство. С инициала „Д." излиза материалът „Колекция на великденски яйца", в който покрай обичаите с червеното великденско яйце споделя мнението за обредните хлябове и великденските яйца като „първобитни праобразци и опити от народното художество: живописно и скулптурно"[41].

Перото на народоведа се чувства също така ясно в други две неподписани статии — „Народния фолклор" и „Духовния мир със своите тайнствени явления и народния фолклор"[42]. Тук се срещаме с виждането на автора за обхвата и съдържанието на понятието „фолклор" (означен с неправилния израз „народен фолклор") като народно знание, т. е. знание *на* народа, това, което народът знае за себе си. Той се опитва да определи и разграничи понятията „народно поверие" и „народно суеверие", при което за илюстрация се спира на широко известното у българите поверие за т. нар. *„лоши", „самодивски", „отврътни места"*. Схващанията на Маринов не са съвсем издържани, но не може да му се отрече, макар и скромния, теоретичен опит. Двете статии са интересни и с апела, отправен чрез тях към учители и свещеници да събират и изпращат за обна-

[40] Вести, Цариград, № 11, 28 ноем. 1900; № 10; 29 дек. 1900; № 14; 7 септ. 1901; № 78; 12, 10 дек. 1901; № 5; 10 окт. 1902, № 89; 13, 13 май 1903, № 48.
[41] Пак там, 13, 25 апр. 1903, № 43.
[42] Пак там, 12, 7 март 1902, № 29; 13, 18 март 1903, № 33.

родване във вестника материали из областта на народното знание. В първата статия дори са поместени кратки упътвания за събирателската работа, формулирани в девет точки.

Едва ли може да се съмняваме, че материалите в рубриката „Научен отдел" се осигуряват от него. Още повече, че под някои стоят споменатите вече инициали. Тук са поместени информации за Руския археологически институт в Цариград, за известния тълковен речник на В. И. Дал, отчет на Руското императорско географско дружество за 1900 г., а в два поредни броя — обширният материал „Двата народни музея в Стокхолм", подготвен по чужди печатни описания[43]. В него представя заслугите на шведския етнограф А. Хазелиус за организиране на Скандинавския музей в 1872 г. и сканзена от 1891 г. Същината на тази информация му послужва да напише споменатия вече Рапорт от 1903 г. за изграждането на самостоятелен етнографски музей в София.

Почеркът на Д. Маринов се вижда и във въведената нова рубрика „Етнографически отдел" (започнала в бр. 35 от 10 апр. 1901 г.), поддържана само в отделни броеве главно с преводни материали — за митологията на галите, култа към дърветата, за открития музей върху историята на будизма в Петербург и пр.

Не по-малко богати и ярки са публицистичните му статии, отпечатани в други известни по онова време вестници. Под влияние на идеите, застъпвани от сръбската радикална партия на Адам Богосавлевич и неговия приемник Светозар Маркович, през 70-те години в Белград Маринов се ориентира към радикализма. В органа на партията в. „Освобождение" отпечатва три материала, насочени остро срещу зародилата се вече великосръбска идея. Знаем резултата от тези публикации — изгонването му от Духовната семинария, но това не е в състояние да разколебае чувството му за правота. Все по това време той ратува България и Сърбия да образуват двудържавно обединение с републиканска форма на управление. Тогавашните му идейни позиции го насочват след връщането му в България към в. „Работник", издаван в Русе през първата половина на 1881 г. Смята се, че заедно със З. Стоянов, Т. Кърджиев и Г. Кърджиев, Д. Маринов е един от редакторите, докато той се нарича скромно „сътрудник" на вестника.

Чрез статията „Нашата програма" от първия брой вестникът обявява своята платформа, в чийто дух ще бъде списван. Тя включва няколко основни идеи — за балканска федерация, за солидарност

[43] Пак там, 11, 2 ноем. 1901, № 94; 6 ноем. 1901, № 95.

между славянските народи, за обединение на българския народ и осъществяване на Санстефанска България, за запазване демократичните завоевания на народа, отразени в Търновската конституция и основаните на нея закони. Общата насока на вестника, дала повод на консерваторите да обявят редакторите и привържениците на „Работник" за „нихилисти, комунисти и социалисти", се оказва близка до вижданията и стремленията на Д. Маринов и с това го привлича. Без да коментирам специално политическия облик на вестника, ще кажа само това, че в онези години младият просветен и обществен деец намира подходящо поле за изява на неговите страници.

В публицистичната си дейност Маринов всъщност е един от най-горещите и трайни привърженици на либерализма, Либералната (по-късно Народнолиберална) партия и нейния водач Стефан Стамболов. От такива позиции сътрудничи на партийните вестници „Целокупна България"[44], „Свобода"[45], възобновения през 1908 г. в. „Свобода", орган на стамболовисткото крило на разцепилата се Народнолиберална партия[46], както и на редица още други[47]. Д. Маринов печата и в непартийни издания, които обаче не са чужди на ясно изразени политически пристрастия, например „Политика"[48] и правения от самия него русенски вестник „Борба"[49]. Участието на Маринов в тогавашната преса се развива на импулси. През 80—90-те години на миналия век той пише редовно, за да стигне до известно отдръпване, започнало със заминаването му за Цариград през 1900 г. След пенсионирането си в 1908 г., съвпаднало по вре-

---

[44] „Целокупна България" е първият печатен орган на Либералната партия, започнал да излиза на 20 юни 1879 г. и списван в продължение на една година.

[45] „Свобода" е голям политически вестник, започнал да излиза с държавни средства през 1886 г. По-късно става орган на Народнолиберална партия на Ст. Стамболов. Застъпва подчертана патриотична линия, против руското влияние в България. През февруари 1899 г. е прекъснат и заменен с в. „Нов век".

[46] На 7 юни 1908 г. излиза първият брой на възстановения от Т. Гатев в. „Свобода", който продължава номерацията на едноименния вестник от 1886—1899 г. Орган на отцепилото се от Народнолиберална партия стамболовистко крило.

[47] Например вестниците „Нов век", воденият от С. Радев „Воля" (1911), органът на Народняшката партия „Мир".

[48] „Политика" е обществено-политически ежедневник, излизал от октомври 1913 до януари 1915 г. През това време променя отчасти облика си, като става вестник и за търговска политика и информация, а от брой 343 има ново название — „Народна политика". Трайно запазва подкрепата си за либерално правителство и поддържа настроенията срещу коалиционния кабинет на Ив. Ев. Гешов — Ст. Данев, който смята отговорен за националната катастрофа от 1913 г.

[49] В. „Борба" под редакторството на Д. Маринов излиза в Русе от 29 декември 1914 до 11 юли 1915 г.

ме с разцеплението на Народнолибералната партия в резултат от дългата вътрешнопартийна криза, противно на очакванията се впуска в журналистическа дейност, главно по страниците на новия в. „Свобода". През 10-те години на нашия век го виждаме увлечен в партийни борби по страниците на печата, за да премине няколко години по-късно към сътрудничество в споменатите непартийни издания.

Няколко са основните теми, по които Д. Маринов пише в публицистичните си материали. На славянските народи посвещава голямата статия „Славянството и България"[50], обявявайки българите за „отци на славянството", подарили му славянската азбука, книжнина и литургия, които носят изцяло български образ. Тук подчертава великата роля на славянството във всесветската култура.

Наред с идеята за единство между славянските народи, Маринов високо прокламира своя възглед за отстояване на националните интереси. Тази тема може да се проследи във всички издания, в които той публикува, но особено във вестниците „Политика" и „Борба". И което е най-важно, тя присъства в неговите материали не просто сама за себе си, като гола прокламация, а пречупена през конкретните вътрешно- и външнополитически реалности. Още в програмната статия на русенския ежедневник, като редактор той обявява главната му цел: „... да работи за всичко, което може да послужи за организирването и създаването на силна българска мощ, способна да защити България и в даден момент да способствува за реализирането на народните ни идеали и против всекиго, който пречи на тази наша цел"[51].

В името на тези идеали през октомври 1914 г. се създава надпартийният Български народен комитет под председателството на ген. Ив. Фичев, един от учредителите на който е Д. Маринов. Вестниците „Политика"[52] и „Борба" стават глашатаи на комитета в този исторически момент между първата национална катастрофа от 1913 г. и започналата Европейска война. Публицистът Маринов пише страстни материали, с които зове за сплотяване, за надмогване на теснопартийните интереси, наложили „политически партизански терор над мислещото българско гражданство". Той воюва срещу „грозната картина на нашето партизанство" и „окованата политическа мисъл". Задачата на Народния комитет Маринов виж-

[50] Политика, 1, 31 окт. 1914, № 345.
[51] Борба, 29 дек. 1914, № 1.
[52] В „Политика" изрично е посочено, че вестникът „служи и като орган на Народния комитет".

да в това „да съкруши партийните окови, да премахне китайската стена между партийните цветове", за да групира около себе си българската младеж, интелигенцията и цялата българска национална мисъл. Затова кани най-известните професори, чиновниците, учителите, свещениците, търговците и запасните офицери, на чието участие възлага големи надежди[53]. Повечето от статиите са написани в типичния за Маринов колоритен тон, съчетан с ясно изказаните позиции на автора. Той не крие собствените си партийни пристрастия, но е убеден, че в конкретните условия те не са най-важното. Твърде много асоциации будят статиите му, например озаглавената „Съвещанията и шумът на парламентарната опозиция и народът", в която се обявява против шефовете на политическите партии и опозиционните парламентарни групи. Маринов разказва как попът и старейшината в с. Вълчедръма, Ломско направили свинаря дядо Цоло селски пъдар, а той си наметнал кожухчето на едното рамо и взел голям кривак, за да покаже своето големство и власт. Когато не се справил с работата и сложили друг на неговото място, дядо Цоло продължил да вика, че той е селският пъдар. С дядо Цоло са оприличени тогавашните парламентаристи: „... благодарение на щурата пропорционална избирателна система, която едни щури управници узакониха, а други по-щури приложиха и което приложение доказа най-силно, че ние сме един щур народ, или поне че тоя народ се ръководи от щури водачи, които сеят брашно с месеци, а пак за народа няма ни едно тургюле — казвам благодарение на тая щура система те от нищо станаха нещо — пъдари."[54] Така Маринов осъжда строго политическите дейци, които в съдбоносното за страната време гледат само личното си благо, а не това на народа.

Своите апели публицистът обвързва с актуалния въпрос за обединение на всички български земи, останали извън политическите ни граници — Добруджа, Източна Тракия, Поморавието и Македония. Знаем, че темата за Македония никога не е излизала от полезрението на Д. Маринов. Не прави изключение и публицистичната му дейност[55]. Още в 1890 г. поставя риторичния въпрос „Чия е Македония" и отговаря: „На тамошното население етнографически, а на Турция и на Султана политически". В отвореното си писмо

---

[53] М а р и н о в, Д. Народният комитет и опозицията. — Борба, 1, 29 дек. 1914, № 1.
[54] Борба, 1, 11 март 1915, № 58.
[55] Сърбите и Македония. — Свобода, 4, 14 апр. 1890, № 354; Отворено писмо до Господина Никола Пашич. — Политика, 1, 16 ноем. 1914, № 361; Македония и Сърбия. — Борба, 1, 5 апр. 1915, № 75.

до сръбския министър-председател Никола Пашич, писано през 1914 г., казва: „Помнете добре, че Скопие, Дебър, Охрид и Струга, дето никога не е угасвала звездата на българското име, на българската култура, и от дето огрея зорницата на българското национално възраждане никога, никога, никога няма да бъдат сръбски земи". Той е категоричен: „Въпросът за Македония е въпрос за нашето обединение, за нашата култура, за нашето бъдеще."[56] По негова идея Народният комитет подготвя специален мемоар до външните министри на великите сили, който „иска обединението на Македония и на всички български земи в една държава и под един скиптър"[57]. По този въпрос Маринов не престава да пише, но не единствено с призиви и декларации, а с исторически данни и доводи. Много интересни са неподписаните четири материала във в. „Борба" под рубриката „Апетита на нашите съседи"[58], в които прозира неговото перо. В тях последователно се спира на претенциите на съседните държави и ги оборва с неопровержими исторически доказателства.

Постигането на националните идеали е поставено в пряка връзка с външната политика на България. И тук Маринов е непреклонен в убеждението, че правителствата трябва да проявяват повече самостоятелност при защитата на българските интереси. Той не спестява укорите срещу русофилски настроените партии и изобщо срещу русофилството в обществото. Тази тема присъства най-широко във в. „Борба", макар че се оформя много по-рано. Известно е неговото критично отношение към Русия и по-точно към руското самодържавие и руската дипломация, в чиито ходове той вижда само собствените им интереси. В тази посока бият много от статиите му, написани все така ярко и дори патетично. Той мечтае за „кристализирано национално съзнание с национална политика, с национални интереси", което ще позволи на другите да ни забележат и да се съобразяват с нашите желания[59]. Много остро Маринов напада Ив. Ев. Гешов, Ст. Данев и Т. Тодоров от предишния правителствен кабинет за тяхното поведение спрямо Русия и изявленията, че интересите на Русия са наши интереси. Той ги съветва да сложат ръка на „българското си сърце" и да кажат: „... Нека, български граждани, запазим признателността си към руския на-

[56] Политика, 1, 15 ноем. 1914, № 360.
[57] Борба, 1, 15 май 1915, № 105.
[58] Пак там, 1 март 1915, № 50; 3 март 1915, № 51; 4 март 1915, № 52; 5 март 1915, № 53.
[59] М а р и н о в, Д. Леонид Андреев и нашата интелигенция. — Борба, 1, 3 ян. 1915, № 3.

род и неговия тогавашен Император, нашия цар Освободител, но нека си запазим нашите интереси, които не са съвместими с техните". Тогава, смята той, „Всички ще видят, ще разберат, че в България няма тълпа, няма тесто, а има една българска нация със своя история и исторически идеали, за които идеали тя се би и днеска е готова като един човек да се бие". Накрая ги подканва: „Елате уважаеми господа, кажете тия думи, за да бъдете благословени от потомството и грядущите поколения"[60].

Материали в същия дух се срещат много често по страниците на печата[61]. В тях Маринов заостря вниманието към историческите аспекти на проблема и в унисон с настроението си срещу русофилството бие тревога за нашите външнополитически връзки. В пространна статия, отпечетана във в. „Свобода" под заглавие „Трите разделения на Полша"[62], той отново прокарва мнението си за агресивната политика на руското самодържавие, която пречи на обединението на славянските народи.

Негативното отношение на Д. Маринов към руската администрация и бюрократизъм датира от първите години след Освобождението, когато в Лом се сблъсква с руския окръжен началник капитан П. Д. Нечаев и търпи неговите произволи[63]. По-късно то се засилва и подхранва журналистическите му изяви. Не може да отминем това, че на моменти неговата позиция към Русия стига до крайност. Той отрича дори жестовете на признателност от българска страна за реално получената с руска помощ свобода. Въпреки това в интерес на истината трябва да се каже, че той винаги ясно разграничава политиката на руското самодържавие от руския народ и напредничавата руска интелигенция, за които запазва своята братска привързаност и адмирации.

В публицистиката на Д. Маринов присъства и темата за сближение между славянските и балканските народи. Известна е неговата толерантност към чуждите и особено добрите му братски чувства спрямо сърбите, в чиято среда минава част от младостта му.

---

[60] Маринов, Д. Към Гешев, Данев и Тод. Тодоров. — Борба, 1, 6 ян. 1915, № 5.

[61] Исторический съвет. — Свобода, 1, 11 март 1887, № 36; Интересите на Русия и интересите на България. — Борба, 1, 4 ян. 1915, № 4; България в опастност. — Борба, 1, 9 ян. 1915, № 7; Кой трябва да победи. — Борба, 1, 10 ян. 1915, № 8.

[62] Свобода, 1, 25 апр. 1887, № 50; 29 апр. 1887, № 51; 6 май 1887, № 53. Същият материал по-късно преиздава в самостоятелна брошура под заглавие: Разделването на Полша между Русия, Австрия и Германия. Кратък исторически очерк. Кюстендил, 1903.

[63] Маринов, Д. Спомени из моя живот или моята биография. С., 1992, 225—239; Панчов, Мл. Статии и спомени. С., 1929, 34—38.

Верен на маниера да откликва на всички животрептущи обществени въпроси, той пише статията „Балканската федерация и нашите социалисти“[64]. Поводът е състоялото се на 22 февруари 1915 г. в София събрание на социалисти от Сърбия, Гърция, Румъния и България, което разисква този важен въпрос. В своя материал Маринов застава на научно издържана позиция, която и днес не може да бъде оборена. Той се съмнява във възможността да се създаде балканска федерация, тъй като пречките за това са исторически, т. е. мъчно отстраними. Много точно и вярно звучат думите му: „Федерация или споразумение и сближение между балканските народи може да бъде само на принципа на националността и на широка толерантност на тая националност, т. е. след като се ограничат отделните *балкански държави* в тяхната *етническа граница*, да бъде позволено на всяка от тия четири нации да се развива по своята национална култура и вън от пределите на своята държава. Българинът да има свое училище и своя църква, както в Атина, тъй и в Белград и Букурещ; гъркът също, сърбинът също и ромънът също“. Едва ли има нужда да коментирам тези думи или да прибавя нещо към тях. С дълбока убеденост публицистът и общественикът Маринов афишира своето виждане, което е обвързано с неизменните му партийни позиции.

Чисто политически и някои вътрешнопартийни въпроси на Народнолибералната партия съставляват друга тема в публицистиката на Д. Маринов. По страниците главно на вестниците „Борба“ и „Свобода“ (от 1908 г.), използвайки в последния псевдонима „Беловласий“, отпечатва цяла редица от материали[65]. Той пише интересни статии за политическия живот в следосвобожденска България; за разцеплението в своята Народнолиберална партия, опитвайки се да намери породилите го причини. Серия от статии излизат във в. „Свобода“, посветени на двамата партийни лидери Стефан Стамболов и д-р Никола Генадиев. Макар че не може да се отърси от личното си отношение към единия и другия, което варира от величаенето до откритата неприязън, все пак в оценките си за тях той има предимството на съвременника, който изхожда от непосредствените си наблюдения. Във в. „Борба“ Маринов яростно напада д-р Н. Генадиев, наричайки го „политически акробат“, който според него не е достоен „не само шеф да е в Народнолиберал-

[64] Борба, 1, 27 февр. 1915, № 48.

[65] Борба, 1, 22 февр. 1915, № 44; 26 февр. 1915, № 47; 24 май 1915, № 113; Свобода, 14, 11 юни 1908, № 2; 14 юни 1908, № 3; 5 юли 1908, № 9; 9 юли 1908, № 10; 16 юли 1908, № 12.

ната партия, но и последен разсилен в кабинета ѝ“[66]. Той открито изказва опасението, че с поведението и думите си Генадиев „закопава“ русофобството като един от основните принципи на Народнолиберална партия още от нейното създаване, в резултат на което ще провали „великата национална партия“.

Тук е мястото да отбележа, че само негова е заслугата в. „Борба“ да надскочи характера на тяснорегионално издание и да се превърне в по-широко търсен от читателите вестник[67]. В „Борба“ са най-сполучливо съчетани редакторските умения и добрите журналистически попадения на Д. Маринов със застъпваните от него виждания върху интересите на България и пътищата, по които те могат да бъдат осъществени.

Както в другите си журналистически изяви, така и в партийно ориентираните Д. Маринов използва колоритни, а на места и доста резки изрази. Едно нещо обаче не може да му се отрече — дълбоко убеден във всичко, което пише, той го излага пределно ясно, без увъртания и полутонове. Това е също един детайл в неговата публицистика, а и изобщо в книжовното му наследство, който произтича от прямия му характер. Днес уверено може да кажем, че Д. Маринов е талантлив публицист, оставил богато творчество, в което се оглежда не само личния му портрет, но и много страни от тогавашния обществен живот. И като сътрудник на много вестници и списания[68], и като редактор на някои от тях той отстоява своята гражданска позиция и отговорност.

В ОБЩЕСТВЕНИЯ И ПАРТИЙНИЯ ВОДОВЪРТЕЖ. От младежките си години Д. Маринов показва едно силно изострено чувство към събитията на деня, което запазва до дълбока старост. То не му дава спокойствие, не му позволява да остане безучастен към обществения живот. А и времената са твърде бурни и динамични, нужни са силите на всички родолюбиви, интелигентни и образовани хора. Маринов е сред тях и активно се включва в живота на обществото. Прямотата и откровеността като качества на характера му слагат отпечатък и върху тази му дейност.

Сред най-ранните обществено-политически прояви се нарежда участието му в т. нар. „Ломско революционно съзаклятие“ от

---

[66] Борба, 1, 22 февр. 1915, № 44.

[67] Николова, В. Русенският вестник „Борба“ и неговият редактор. — БЖ, 33, 1991, № 8, 38—39.

[68] Д. Маринов публикува в списанията „Юридически преглед“, „Българска сбирка“, „Училищен преглед“, известното като „професорско“ списание „Български преглед“, което се издава от дружество „Общ труд“, чийто член в началото е и той. Покрай научните материали излизат и популярно написани.

1867—1868 г., което е малка брънка от националноосвободителните борби на българите през 60-те години на миналия век. Това е времето на новите политически движения в Европейския Югоизток, когато се активизират всички балкански народи. Съзаклятието е пряко повлияно от Тайния централен български комитет, организиран в Букурещ през май 1866 г.[69] Известен като изразител на настроенията на по-младата генерация от българската буржоазно-либерална емиграция, той проявява непоследователност и политически конформизъм. Комитетът се люшка в избора си между революционните действия и политическите компромиси, между идеята за Влахо-българска държава („Свещена коалиция") и дуалистична турско-българска монархия.

По-важното за нас е, че ТЦБК става вдъхновител на Ломското съзаклятие. Душата на това революционно дело са ломчанинът Димитър Ангелов и свещеник Димитър Иванов от с. Василовци, Ломско. Като търговец на колониални стоки Д. Ангелов непрекъснато пътува до Браила, Букурещ, Галац, Белград и това му дава възможност да установи контакти с нашата революционна емиграция и ТЦБК. Под тяхно влияние той започва да работи за организиране на местен комитет в Лом, който да разпространява революционна агитация и да подготви въоръжен отряд за борба с османския поробител. Първоначално търси съдействието на Кр. Пишурка, Н. Първанов и Ил. Щърбанов[70], но, верни на своите просветителски възгледи, те не откликват на поканата. Тогава Д. Ангелов намира поддръжници в лицето на своите връстници Д. Маринов и Ал. Попангелов, както и измежду подобните нему търговци и занаятчии от средна ръка. По спомени на съвременници, заедно с внасяните стоки (или вместо тях) Д. Ангелов прекарва неголямо количество оръжие, барут, дори няколко бунтовнически униформи. Част от тях скрива в дюкяна си, а с друга въоръжава десетина от посветените. Но главното му внимание е съсредоточено върху агитацията сред местното население. Знае се, че Д. Ангелов внася различни печатни агитационни материали — поемата на Г. С. Раковски „Горски пътник", Мемоара до султан Абдул Азис за дуалистичната монархия и др. Най-добър в агитационната дейност се оказва младият и енергичен поп Димитър, който с материалите обикаля ломските, кутловските и берковските села и зове селяните за борба. По неговите твърдения успява да запише стотина влиятелни

[69] За ТЦБК вж. История на България. Т. 6. С., 1987, 234—240.

[70] Илия Ц. Щърбанов — учител в Лом през 60-те години, културен и обществен деец.

селяни за проектирания Ломски комитет. По доноса на берковския владика Доротей поп Димитър е арестуван от турската власт, изземи са намерените у него книжа и започва следствие. В резултат от признанията му е арестуван Д. Ангелов. Следват нови арести, които засягат и Д. Маринов. В крайна сметка осъдени са само Д. Ангелов и поп Димитър и изпратени на заточение в Диарбекир, а останалите заподозрени са пуснати на свобода поради липсата на доказателства.

По хронологията и детайлите на съзаклятието, изложени в различни източници[71], съществуват много несъответствия и различия. Не правят изключение и пространните описания, които е оставил Д. Маринов[72]. Наличната информация не позволява да се говори с категоричност за подробностите, но фактът за направения опит за революционно организиране на населението в този край не подлежи на никакво съмнение. Колкото до участието на Д. Маринов, изследователската коректност налага да приемем собствените му твърдения с известни резерви. Единствен той говори за изграден революционен комитет с архива, като описва дори и печата му. Ако това е вярно, едва ли би било подминато например от Петър Берковски, съвременник на тези събития и близък приятел на Д. Ангелов. Той не споменава нищо и за възванието, на което Д. Маринов отделя много място в по-късните си бележки. Според последния той преработва донесено от Д. Ангелов възвание, като общите революционни призиви в него свързва с примери за произволите на местната турска администрация, за да подсили въздействието му сред населението. На 26 октомври (Димитровден) 1867 г. се събрали тримата именници — Д. Ангелов, поп Димитър и Д. Маринов в неговия дом, за да видят отпечатаното вече в Браила преработено възвание. Д. Маринов приема, че това е първият му книжовен труд, а денят — начало на неговата обществена, политическа и книжовна дейност. Всички тези подробности липсват у П. Берковски и други съвременници, дори и у Д. Ангелов. Разминавания има още между писаното от Д. Маринов и Д. Ангелов. Когато в края на живота си Д. Ангелов пише своите спомени, под влияние на изживените огор-

---

[71] Подробностите около Ломското съзаклятие вж.: Берковски, П. Ив. Из въспоминанията ми. Лом, 1894, 68—79; Димитров, Г. Княжество България. Ч. 2. Пловдив, 1896, 336—338; Заимов, Ст. Васил Левски Дяконът. С., 1895, 54—55; Попов, Д. Н. Град Лом и околията му. Лом, 1927, 120—123; Панчов, Мл. Спомени и статии. С., 1928, 3—31; Каракостов, Ст. Диарбекирски заточеници. С., 1946, 45—53.

[72] Маринов, Д. Политически движения..., с. 113; История на града Лом и Ломска околия. Ръкопис. 1908, 577—595; Моят юбилей..., 7—17.

чения той изобщо не споменава съмишленика от младежките си години[73].

Мисля, че истината е някъде по средата. Като резултат от дейността на съзаклятниците в Лом и Ломския край наистина се развива силно политическо движение сред българите, насочено към създаване на революционен комитет. До неговото формално съставяне, обаче, не се стига. Сред най-близките единомишленици на Д. Ангелов е и Митко Маринов. Той вероятно преработва известното възвание на ТЦБК, озаглавено „България към синовете си". Допускам, че и при този случай М. Маринов с късна дата преувеличава собствената си роля[74]. Само така могат да се обяснят несъвпадащите сведения, съдържащи се в различните източници.

Както казва П. Берковски, по-късно Д. Маринов напълно оправдава надеждите и доверието на Д. Ангелов. През 1875 г., вече като учител в Лом, даскал Митко е в центъра на патриотичната младеж, от чиито среди се създава един по-тесен кръг съмишленици на революционното дело. Според някои данни между тях и Врачанския революционен комитет са установени връзки[75], без да се стигне до създаване на такъв комитет в Лом. Но общото напрежение в навечерието на Априлското въстание се чувства и тук твърде осезателно. В тази обстановка през 1876 г. името на Д. Маринов се преплита със събитията около разгрома на Ботевата чета. Двама от изостаналите четници — Иваница Данчев и Кирил Ботев (брат на Хр. Ботев) успяват да се доберат до Лом и потърсват дома на даскал Митко[76]. Той не само ги укрива, нахранва, преоблича и преобува, но с помощта на Петраки Тодоров, служител в параходната агенция, им осигурява фалшиви документи, за да напуснат града и преминат на другия бряг на Дунава. По нежелано стечение на обстоятелствата обаче четниците закъсняват за парахода и на следващия ден са арестувани. Техните признания стават причина за задържането и на М. Маринов. След дълги разтакавания по затворите на Лом, Видин и Русе, описани много подробно в спомените му, той е осъден на 3-годишен затвор, който не доизлежава благодарение на освобождението от турско робство.

Несъмнените заслуги на Д. Маринов към освободителното дело на родния му край, макар и отчасти преувеличавани, както и

---

[73] БИА-НБКМ, II А, п. 62 — 8535.

[74] До този извод стига преди години и друг изследовател. Вж. Д а м я н о в, С. Ломският край през Възраждането. С., 1967, 257—274.

[75] Спомени на Мито Анков за размирните години (1872—1878). С., 1936, с. 33.

[76] Ботевите четници разказват. Съст. Н. Ферманджиев. С., 1975, 52—54, 285, 377, 588.

доброто му образование го изтласкват напред в редиците на строителите на нова България. Веднага след Освобождението, заел длъжността председател на Ломския съдебен съвет, той е избран за представител на окръга в състава на комисията, която трябва да поднесе благодарствен адрес на Главнокомандващия Негово Императорско Височество княз Николай Николаевич, брат на Царя Освободител. Маринов е един от четиримата представители от Видинска губерния, поели пътя през София, Ихтиман и Пазарджик до Одрин. Заедно с избраните от другите окръзи, комисията начело с Негово Блаженство Екзарха подписва благодарствения адрес и го отнася в Сан Стефано край Цариград. Тук на тържествена аудиенция Н. Блаженство произнася подобаваща за случая реч, прочита адреса и го връчва. Присъствието на младия ломски първенец в състава на комисията, избран при това единодушно от събранието на градския, окръжния и съдебния съвет при участието на всички селски кметове и видни ломски граждани, само по себе си говори за неговия авторитет в родния му край.

Д. Маринов е представител и в Учредителното народно събрание през 1879 г., в чиято работа участва като член по звание, т. е. според правото му на длъжностно лице и без избор[77].

Месеците, прекарани в Търново по време на Учредителното събрание, са интересен период от живота на ломския общественик. Той попада в една по-специфична среда, съставена измежду най-известните представители на българската възрожденска интелигенция и призвана да решава високоотговорни задачи[78]. Маринов също принадлежи към тази среда, носи нейните черти и духа ѝ и това му позволява да намери бързо своето място между останалите депутати. От самото начало той се ориентира към онова политическо течение в Събранието, което изразява интересите на селячеството, занаятчиите, демократичната интелигенция, т. е. на основната част от българския народ. Маринов застава в групата на „младите", наречени впоследствие либерали, в центъра на която са Петко Каравелов, Петко Р. Славейков, Драган Цанков и др. С неговия глас, един от 229-те общо в Събранието, е приета Търновската конституция[79]. Това е основният закон на Княжество България, който

---

[77] Списък на членовете на Търновското Учредително Народно Събрание. — Гражданин, 1, 1904, № 5—6, с. 528.

[78] За състава на Учредителното събрание вж. М а р к о в а, З., Ел. С т а т е л о в а. Учредителното събрание в Търново. — ИПр, 1979, № 3, 41—61.

[79] Д. Маринов подписва под № 61 новоприетата Конституция. (Вж. Имената на представителите, които са подписали Конституцията на 16 април 1879 г. — Гражданин..., с. 535.)

носи ярко изразен демократичен характер и съдейства за утвърждаване на нови капиталистически отношения в страната. Чрез нейното приемане е извършен един от най-важните актове за възстановяване на загубената преди векове българска държавност. Към тези толкова важни дни Д. Маринов се връща след години, припомняйки хода на Събранието, участието на отделни депутати, общия дух на заседанията и редица важни детайли[80]. Пред нас оживяват нарисуваните с умението на портретист образи на мнозина български учредители — П. Р. Славейков, П. Каравелов, Др. Цанков, Гр. Начевич, Екзарх Антим I и др. Своите спомени той пише като отговор на една анкета на сп. „Гражданин", свързана с 25-годишнината от подписването на Търновската конституция и конституционния живот в страната. От поканените за участие живи депутати се отзовават само 15 души и един от тях е Д. Маринов. Публикуваните в анкетата спомени потвърждават непроменените му възгледи върху принципите на конституционното управление. Той е поддръжник за създаването на Сенат и двукамерна система, за независимост на законодателната и изпълнителната власт. Убеден е, че заради пренебрегването на чл. 152 от Конституцията, който регламентира това именно разделение на властите, „ние бяхме зрители на скръбни и прескръбни явления". И след изминалите 25 години старият обществен деец остава твърд поклонник на всички узаконени от Конституцията положения, тъй като в това вижда гаранциите за законност и ред в страната. В по-късните си спомени от 20-те години той реагира още по-остро срещу този тип парламентаризъм, развил се у нас, който допуска смесването на двете власти[81].

Д. Маринов участва и в работата на Великото народно събрание през април 1879 г. в Търново, избрало първия български княз Александър Батенберг. В отношението си и към двата форума той има ясното съзнание за историческата задача, която им е отредена при устройването и укрепването на току-що освободената българска държава.

В Търново Д. Маринов не остава чужд на започналия процес за формиране на политическите партии. Той е в онова ядро от представители на либералното течение в Учредителното събрание, ко-

---

[80] М а р и н о в, Д. Спомените ми от Учредителното събрание. — Гражданин..., 382—388.

[81] „... имало ли е, има ли и ще има ли за възпитанието политическо и гражданско за нашия народ по-голямо зло от тия партии и туй партизанство, плод не на нашата Конституция, а на парламентаризма, който кара да ламти всека отделна партия и нейните членове и водители не за благото на Отечеството, а за власт". (Вж. Спомени из моя живот..., с. 251.)

ето слага началото на Либералната партия[82]. По неговите думи веднага след разпускането на събранието, заедно с Др. Цанков, П. Р. Славейков, Ст. Стамболов[83] и още неколцина души той е в дома на П. Каравелов, където се взема решение за издаването на в. „Целокупна България". Парламентаристът свързва тази сбирка с основаването на Либералната партия и нейния печатен орган[84].

От това време датира запознанството му със Ст. Стамболов. Както на Либералната партия с нейните първоначални идеи и принципи, така и на водача ѝ Ст. Стамболов Маринов остава горещ привърженик до края на живота си. Той поддържа с него близки отношения, на него посвещава специален труд. След убийството на Ст. Стамболов Маринов запазва връзките си с вдовицата му Поликсени Стамболова. Двамата полагат много усилия за издаването на в. „Свобода", който радее за обединяване на всички стамболовисти, недоволни от Н. Генадиев, заместил Ст. Стамболов на лидерския пост.

По всичко личи, че младият и ентусиазиран член на новосформираната партия е имал присърце нейните задачи и е работел за тях според силите си. Той споделя неотклонно основната цел на партията, прокламирана още в уводната статия на първия брой от в. „Целокупна България" — да работи за икономическото и политическо укрепване на Княжеството, за обединението на всички български земи и създаването на единна българска държава, като не допуска намесата на която и да е външна сила[85]. Ако се доверим на думите му, като административен служител през 80-те години на миналия век той превръща Ломския окръг в крепост на Либералната партия. Това пък става причина по искане на консерваторите в Лом (когато на власт е консервативно правителство) да бъде преместен в Силистра. Малко по-късно, вече председател на Русенския окръжен съд, Маринов участва в съвещание на либерални дейци, провело се на 2 юли 1881 г. в дома на русенския кмет Симеон Златев. Тук са Др. Цанков, Ст. Стамболов, П. Р. Славейков, офицери и предста-

---

[82] Повече за възникването на партията, нейната програма и цели вж. у: С т о я н о в, Ив. Либералната партия в Княжество България 1879—1886. С., 1989; Програми, програмни документи и устави на буржоазните партии в България. Съст. В. Николова и Д. Саздов. С., 1992, 17—43.

[83] Ст. Стамболов е присъствал в Учредителното събрание само като слушател.

[84] Според Д. Маринов сбирката се е състояла на 27 юни 1879 г. По-точен е Ив. Стоянов в своето изследване, който сочи м. април с. г. за време на събирането, а 20 юни — датата, когато излиза първият брой на партийния орган в. „Целокупна България". (С т о я н о в, Ив. Либералната партия..., 14—15.)

[85] Програмата ни. — Целокупна България, 20 юни 1879, № 1.

вители на русенското гражданство. Разисква се извънредно важният въпрос за действията на Либералната партия след суспендирането на Търновската конституция. Мнението за незабавни революционни действия е отхвърлено по настояване на Ст. Стамболов, тъй като се очаква Князът сам да възстанови Конституцията.

Не е моя задача да следя хода на историческите събития и партийната политика от онова време. Те са известни. Целта ми е да покажа мястото на Д. Маринов в твърде бурния и променлив политически водовъртеж. Макар че е сред учредителите на Либералната партия, че работи за нейното утвърждаване и се движи в кръга на най-ярките ѝ представители — Ст. Стамболов, П. Каравелов и др. — Д. Маринов не може да се разглежда като партиен функционер в истинския смисъл на думата. Той не заема постове в нейните ръководни органи. По-скоро би могло да се каже, че е идейно ангажиран със своята партия и изразява това главно чрез публицистичната си дейност. Възгледите си за принципните позиции на партията, за дисциплината в нея, за нейните водачи заклетият либерал излага многократно в партийни и непартийни издания при всеки повод или подходящ случай. Той просто воюва чрез острото и темпераментно слово, на което е майстор.

Когато през 1886—1887 г. от Либералната партия се отделя крилото на Ст. Стамболов и образува новата Народнолиберална партия, естествено е, че Д. Маринов преминава в нейния състав[86]. В 1908 г. избухва дълго тлеещата криза в Народнолибералната партия, тя се разцепва и се създават две групи с две централни бюра. Едното се оглавява от д-р Н. Генадиев, а другото — от Т. Гатев и Ив. Андонов. Д. Маринов без колебание се определя на страната на Гатев. И отново с перото си по страниците на в. „Свобода", възстановеният от Т. Гатев орган на второто партийно крило, отпечатва много материали, посветени именно на острите вътрешнопартийни проблеми. Показателна за позициите му от това време е преписката, която води с единия от партийните водачи, стария либерал-ски деец Ив. Андонов[87]. В писмото си от 1 май 1909 г. му съобщава за водения с П. Стамболова разговор за положението на партията и духовете в двете ѝ фракции. Той ратува за нов партиен конгрес и отмяна на шефския институт. Според него няма достоен за мястото на Ст. Стамболов.

---

[86] За новосформираната Народнолиберална партия вж.: Програми, програмни документи..., 77—113; П о п о в, Ж. Народнолибералната (стамболовистка) партия в България 1903—1920 г. С., 1986.

[87] ЦДИА, ф. 1599, оп. 1, а. е. 1483, л. 1—10.

След конгреса на Народнолибералната партия през юли 1911 г., когато е приета нова програма и са направени промени в устава, но Н. Генадиев отново е избран за шеф на партията, Маринов помества във в. „Софийски новини“ няколко материала[88]. В един от тях, озаглавен „За единството и дисциплината на партията“, освен нападките срещу Н. Генадиев, Маринов обявява начина за борба с него. Предлага да се съставят селски и околийски бюра на партията, които да организират нов конгрес. Към това той призовава всички стари и млади стамболовисти. В края на август с. г. от Карлово, където е за етнографски проучвания, Д. Маринов съобщава на Ив. Д. Шишманов, че след завръщането си ще поведе борба[89]. Вероятно има предвид усилията по свикването на нов конгрес. И не пропуска да отбележи, че това ще го отвлече от „моите мили и скъпи занятия“, т. е. от изследователските му дирения на етнографското поле.

Няма съмнение, че винаги и над всичко тази многостранно изявена личност поставя заниманията в областта на народната култура. Нито за момент той не се отклонява от тях, намирайки начин да ги съчетава и с друга дейност, когато разбиранията му налагат това.

Междувременно Д. Маринов е обявен за изключен от партията. Това не му пречи да публикува в официалните партийни органи „Нов век“ и „Воля“, както и в издавания от Т. Гатев в. „Борба“[90]. Годините са 1911—1912. Явно по принуда той сътрудничи на издания, чиито политически възгледи не споделя. Това не е трудно да се обясни, като се знае неговият маниер да търси начини и да откликва на актуалните обществени и политически проблеми. Същото разбиране го поставя сред учредителите на Българския народен комитет през 1914 г., за който вече говорих. Времето на 1914—1915 г. е един от активните периоди в публицистичната му дейност, разгърната по страниците на в. „Политика“ и организирания от него в Русе в. „Борба“. Тук той отстоява и отношението си към парливите обществено-политически въпроси на историческия момент, и възгледите си за призванието и устройството на Народнолибералната партия, например за т. нар. шефски институт, за обе-

[88] Софийски новини, 6, 10 авг. 1911, № 22; 18 авг. 1911, № 24; 9 окт. 1911, № 29; 16 окт. 1911, № 31.

[89] НА-БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 915, л. 9—10.

[90] В. „Борба“ е орган на отцепилите се от Народнолибералната партия след нейния конгрес през 1911 г., които са недоволни от избирането на д-р Н. Генадиев за шеф на партията. Вестникът излиза в 42 броя от 22 август 1911 г. до 2 септември 1912 г.

динението на партията, за лидера ѝ Н. Генадиев и пр. Някои от материалите в „Борба“ носят подписа „Един стар стамболовист“ като свидетелство явно за неизменната му партийнополитическа позиция.

Годината 1915 слага край на продължителната обществено-политическа и публицистична дейност на стария ветеран. Като не броим двете години окръжно управителство в Македония (1917—1918), той постепенно се оттегля от ангажиментите си. През юли 1915 г. излиза последният брой на русенския в. „Борба“. Под натиска на разочарованията, които го спохождат заради развилите се събития, а и от тежестта на напредналите години той преустановява дотогавашния темп на работа. Силите си посвещава на занимания по натрупаните през годините етнографско-фолклорни записи, а в периода от 1921 до 1929 г. изпълнява задълженията, наложени му от приетия духовен сан.

* * *

Тази многолика дейност, която известният етнограф развива през годините, допълва цялостния му творчески портрет. Д. Маринов върви в крак с времето, в което живее. Той се вълнува от събитията, има своята оценка за тях и не само я изказва гласно, но прави усилия да им влияе. Не може да се каже, че тази дейност е основна в неговия живот. Но движен от възрожденската нагласа, която носи в себе си, той ѝ отделя много сили и време. Затова чрез нея оставя диря в просветния, културния и обществено-политическия живот на страната от Освобождението до 20-те години на нашия век.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Погледът върху извървяния от Димитър Маринов дълъг житейски път и оставеното в наследство творчество по безспорен начин разкриват образа му на активна, целеустремена и продуктивна личност. В продължение на шест десетилетия, и то в твърде динамично време от развитието на България, той се изявява в различни сфери на обществения, научния и културния живот.

Още като ученик в Лом през 60-те години на миналия век Д. Маринов се включва във всички инициативи на будната и патриотично настроена младеж в града. Нещо повече, често пъти е между първите. В този ранен период от живота му като най-характерен личностен белег се проявява голямата му жажда за знания, подхранвана от силна амбиция. Това го води към търсенето на най-подходящи училища и по-високо образование, за да измине пътя от Лом през Цариград до Белград. Възпитаник на Белградската класическа гимназия и Великата школа, Д. Маринов се завръща в България с твърдото намерение да се посвети на учителската професия, за да работи за пробуждането на своя народ и подготвянето му за така очакваната свобода. На високо престижното в онези години „благословено учителство" отдава повече от десетилетие с присъщата му ревност към работата.

Нуждите на държавното изграждане след Освобождението стават причина за преминаването му на различни административни служби. Д. Маринов оглавява научно-културни и просветни учреждения. Не остава чужд и на бурния политически живот в следосвобожденска България, започнал с Учредителното събрание в Търново през 1879 г. и формирането на политическите партии. Като депутат в Събранието той има историческия шанс да работи за подготвянето и приемането на демократичната по дух Търновска конституция, в чието строго спазване вижда най-сигурната гаранция за ред и законност в страната. Все по това време Д. Маринов се озовава сред учредителите на Либералната партия. На нейните идеи и програмни цели, както и на лидера ѝ Ст. Стамболов остава верен през всичките последвали години на вътрешнопартийни борби и разцепления.

Също така последователен е и в присъщата му потребност за изява на книжовното поле. Автор е на исторически изследвания, на литературно-публицистични трудове и мемоарни съчинения. Много активно сътрудничи на редица научни периодични издания и на тогавашната политическа преса. Той оставя темпераментна по

стил публицистика, с която защитава своите възгледи по актуални национални проблеми. Дълги години е редактор на вестници и списания, като допринася за оформянето на техния облик и насоченост. В много от книжовните му трудове личи почеркът на психограф, чиято тънка наблюдателност му позволява да пресъздаде ярките образи на изявени свои съвременници, да покаже редица черти от българския национален характер. Тази страна от неговото книжовно творчество е твърде специфична и тя го прави търсено и ценено до днес.

Разностранната дейност на Д. Маринов като книжовник, общественик и политически деец се отличава с откритост на позициите и убежденията, които споделя и защитава. На висок глас и без страх той брани своите възгледи. Веднъж възприел дадено мнение или линия на поведение, рядко прави отстъпление от тях. Макар не винаги конструктивно, общо взето това постоянство като черта на творческата му природа има и своите добри страни. То дава плодове най-вече в дейността му на изследовател на народната култура.

На това поприще Д. Маринов се изявява най-дълго и най-ярко. Направеното тук дава облика на цялостния му творчески портрет. Още негови съвременници от 90-те години на миналия век го наричат „известният етнограф и фолклорист". Така той е познат в обществото от онова време чак до наши дни. Нищо не е в състояние да го отклони от народоучните дирения. Дори и прекъсвани за известно време по независещи от него причини, той постоянно се връща към тях. Целият си активен живот посвещава на етнографско-фолклорни изследвания, в резултат на които подготвя уникалната в нашата етнографска книжнина поредица „Жива старина". Д. Маринов е един от най-ярките представители на събирателското направление в следосвобожденската ни етнография, което създаде фундаменталното градиво върху българската народна култура, използвано непрекъснато от всяка следваща генерация изследователи.

Той започва народоучните си издирвания през 70-те години на XIX в., т. е. на границата между две исторически епохи в нашето национално развитие. Наред с образованието, което получава в годините преди Освобождението от турско владичество, Д. Маринов наследява възрожденските традиции на българската народоука и забележителната ревност на своите предходници към изследването на народната култура. Тази възрожденска нагласа му остава дълбоко присъща и тя е един от особено важните подтици в дългогодишната дейност. Тя движи неговите непрекъснати търсения и му пома-

га да преодолее многобройните пречки по пътя на събирателството. Наред с това при новите, вече променени условия в развитието на българската етнография, Д. Маринов подчинява своята събирателска работа на актуалния възглед за ускореното проучване на отмиращата традиционна културна система. Проникнат е от съзнанието за нейната висока научна стойност като съществен дял от целокупното ни наследство, чрез който се изгражда специфичния облик на националната ни култура. Трудовете на Ив. Д. Шишманов, Д. Матов, М. Драгоманов и др. му подсказват значението на българската културно-битова традиция в контекста на общоевропейските сравнителни изследвания.

Творческият подход на етнографа е тясно обвързан с отношението му към народната култура. Той познава изключителното ѝ богатство и високо цени многообразните ѝ прояви в живота на народа. В нея съзира нашите народностни корени, основите на цялата стопанска дейност, духовния свят и психологическите стереотипи на българите. Оттук произтича дълбокото му убеждение, че тя трябва да бъде изучавана и съхранявана за поколенията. Това той наистина успява да осъществи убедително чрез богатите си етнографски сбирки. В тях като на широко платно е представена картината на народния живот, характерен главно за селското население на Северозападна България, отчасти и за останалите българи. Подготвяна и „рисувана" в продължение на години, тя отразява състоянието на народната култура в един по-дълъг период, който обхваща приблизително времето от средата на XIX до началото на XX в.

В своите многогодишни наблюдения Д. Маринов улавя процеса на неизбежните културно-битови промени в българското общество и точно затова припряно бърза да изследва и запише все още „живата старина". Опитите му да осмисли и обясни причините за накърняването ѝ са твърде скромни. Но безспорна е заслугата му за нейното бързо проучване, както и за научноорганизационното устройство на етнографската наука, което се извършва в първите десетилетия след Освобождението. Повлиян от идеите на проф. Шишманов, той предлага широк план за цялостно и системно етнографско изследване на българските земи чрез специално изградени институционални форми — етнографско бюро (или комисия), етнографско дружество, етнографски музей. Амбициозните начертания на Д. Маринов не се осъществяват в предложения вид, тъй като липсват някои обективни предпоставки и условия. Това обаче не омаловажава неговите усилия и най-вече делът му в създаването на самостоятелен етнографски музей със свой печатен орган. Като пръв директор на открития през 1906 г. Етнографски музей в

София той работи за изграждането на този единствен у нас профилиран център за етнографски изследвания, който изиграва съществена роля в развитието на науката. Дори само това е достатъчно да говорим за научноорганизационния принос на Д. Маринов в утвърждаването на българската етнография.

По щастливо стечение на обстоятелствата през всички години на активната си дейност Д. Маринов среща разбирането и безрезервната подкрепа на Ив. Д. Шишманов. Като високо ерудиран учен, работил и по етнографски и фолклористични проблеми, Ив. Д. Шишманов вижда в лицето на още начеващия етнограф един от перспективните изследователи на българската народна култура. Той следи неговото развитие, напътства го в работата и го окуражава. В качеството си на министър на просвещението и с усета на изявен организатор му доверява устройването и ръководството на новоучредения Етнографски музей, убеден в подходящия избор. Д. Маринов е изцяло под влиянието на Ив. Д. Шишманов, чийто научен и обществен авторитет високо цени. Редовната им кореспонденция красноречиво потвърждава техните взаимоотношения. По своя дълъг път Д. Маринов се среща с много други изявени личности, учи се от тях и се ползва от подкрепата им. Но връзката му с Ив. Д. Шишманов е нещо по-специално. Тя е и научно, и емоционално мотивирана. Чрез нея до голяма степен се формира неговият професионален стил на етнограф-изследовател, заел едно от първите места сред представителите на събирателското направление в българската етнография от следосвобожденския период. Този контакт подпомага енергичните му научноорганизационни изяви.

Неуморният творчески труд на Д. Маринов в полето на етнографията впечатлява и с непоклатимото авторово убеждение за голямото му значение. От първите народоведски записи и през всичките следващи години той знае цената на трупаното градиво, а оттук — и на своето дело. Нито за момент не е спохождан и от най-малкото съмнение или колебание по поетия път. Той познава душата на народа, умее да общува с него, разбира и обича културата му. Затова етнографията е и дълг, и негово призвание.

Ако през 90-те години на миналия век думите му, че ще обезсмърти името си в областта на етнографията може да звучат донякъде провокативно, то днес (а и от доста години насам) се убеждаваме в тяхната правота. Времето като безпристрастен съдник потвърждава прозорливостта на амбициозния етнограф. То не изпраща неговите книги по прашните лавици, а отново и отново ни отправя към тях. Изминалото време не просто съхранява изследова-

телските му резултати, а дори повишава стойността им и интереса към тях. В събраната и записана от Д. Маринов „жива старина“ съвременният българин може да усети своите корени и национална идентичност, да почерпи сили от душевността и моралните добродетели на предците си.

Делото на Д. Маринов му отрежда достойно място в обществено-политическия и културния живот на младата българска държава след Освобождението. Верен на своите демократични разбирания и възрожденски пориви, той крачи редом със строителите на съвременна България и скромно изпълнява дълга си. Д. Маринов е най-вече един от известните и плодотворни български етнографи на своето време, което надживява със забележителната поредица „Жива старина“.

ПРИЛОЖЕНИЕ

1

Писмо на Никола Първанов от Цариград до Димитър Маринов в Лом за намерението на последния да продаде имотите си с цел да си осигури средства за по-нататъшно образование

29. VI. 1871 г.

Драги Митко,

Писмото ти от 19 юния приех. Видях с жалост, че си принуден да си продаваш мюлковците[1] да събереш пари за наука. Това е последното средство и ти си и него предприел. Наистина при такава ревност бог ще благослови желанията ти и ти ще си у свое време достоен син на Отечеството си.

Приказах на дедо Антима[2] молбите ти и той ми каза, че с голямо благодарение ще изплъни желанията ти. Гледай да се осигуриш поне с най-малката сума, която съразмерно с успехът в науките ти, се ще придава. И аз в днешното си положение секога ще ти помогна, колкото мога повече, стига само да дойде ден, да бъда свободен от разноските около изучваньето на брата ми.

Латински и немски (ако мислиш да идеш в Белград) требва да учиш. Учи добре „склоненията и спряженията", че това е най-нужно. Книга латинска, ако не можеш намери в мойта библиотека, земи от Гьорги Йончев. Георги (Петров и Таки)[3] нека се такожде стараят да учат. Техната грижа нека е преговор от сичко, што са учили, зашто от сичко ще ги питат. Немски тъй също нека залегат; трима заедно учете и по нужда не срамвайте се да питате, кой знае.

За работите на католикът поп обичам да ми пишеш по тънко, пощо поиспиташ работите.

Здравей

Н. Първанов

БИА—НБКМ, ф. 195, II В — 10029.

---

[1] Имотите.

[2] Видинският владика Антим, по-късно български екзарх Антим I.

[3] Ломски младежи, връстници на Д. Маринов.

2

Писмо на Никола Първанов от Цариград до Димитър Маринов в Лом с пожелания за успех в учението и с убеденост в неговото родолюбие

10. VIII. 1871 г.

Драги Митко!

Кога приемнеш това писмо сичко, вервам, ще ти е готово за път. С особено задоволство се научих, че Н. Преосвещенство улеснило този път. Радвам се и честитам ти. Пътувай със здраве. Обичам пътят ти бог да благослови, а от тебе желая, когато вече похождаш вън от пределите на Отечеството и царството, да се завещаеш на земята, която те роди, че сичко си готов да загубиш само не името и езика си.

Добър път и много здраве си носи гдето и да си.

Н. Първанов

БИА—НБКМ, ф. 195, II В — 10032.

3

Из писмо на Димитър Маринов от Белград до Алекси Попангелов[1], в което му съобщава за дейността на наскоро учредената българска ученическа дружина „Добра надежда“ в Белградската гимназия

1. IV. 1872 г.

...

Но при това ти и сега казвам дойди в Белград в Семинарията. Помоли се Г-ну Антиму нека те препоручи.

От тука новини нема други, освен да ти кажа, а може би и понапред да си известен, че ния тукашни български ученици си съставихме дружина под название „Добра надежда“ и отива твърде добре, а и от ден на ден се све повече и повече усилва. Сякоя неделя се събираме и тука говориме беседи, критикуваме и си даваме мненията за различни неща; с една дума тукашните българчета са

пошле в такъв правец, който, ако продължат и по-нататък, ще ги доведе до тамо, гдето те желаят.

Друго пошто няма да ти пиша. Оставам твой брат и приятел

М. Маринов

БИА—НБКМ, ф. 512, а. е. 65, л. 1.

[1] Съученик, близък приятел и по-късно кум на Д. Маринов.

4

Из писмо на Димитър Маринов от Лом до Цани Гинчев с възторжен отзив за научната стойност на сп. „Труд" и молба да изрази в списанието мнение за току-що издадения учебник „История на българската литература"

7. V. 1887 г.

Любезний ми бай Цани,

Писмото ти от 12 марта приех, на което сега чак отговарям. Прося извинение за това забавяние. Щях по-рано да ти пиша, но исках да ми испрати г-н Данов[1] „Историята", та с нея заедно да ти пиша.

Майка, Витка, Стефан и всички домашни дълбоко скърбят за нещастието, което Ви постигнало с[ъс] смъртта на любимата Ви дъщеря; те ме натовариха да изразя тяхната скръб и тяхното състрадание за тая загуба пред тебе и пред Г-жата.

...

Съдържанието на „Труд" четох внимателно. Недейте го зима за ласкателство, ако Ви кажа, че с тоя Ваш труд Вий (разбирам всичките сътрудници) ще увековечите името си. Той е корона в нашата периодическа литература научна. Дерзайте, не спирайте се пред нищо, и „Труд" ще стане оная колосална двигателна сила, която ще повлече младото поколение след себе. Вярвайте ме, „Труд" ще направи епоха в нашата периодическа журналистика. Вместявайте повече материал от народния живот, от нашата география, флора, фауна, минералогия и пр. Нека „Труд" бъде магазин, в когото бъдещето поколение ще намери изобилен материал

по изучаването на нашето отечество, нашия народ, нашата метеорология, фауна и пр.

Аз се обещавам да испращам по нещо в „Труд". Сега готвя две статии по нашата отечествена история, именно: възстанието в Берковско на 1840 г. и възстанието в[ъв] Видинско, Белоградчишко и Ломско в 1850 г.

Историята вече излезна. Сега остава на приятелите, да ми спомогнат морално. Както и сам ще видиш, в нея има много недостатъци, непълноти и неточности. Но и аз съзнавам това. Нещастието е в това, че аз съм първ тръгнал из поле, което до днес не е никак дирнато. Само сериозна, но допълняюща критика ще ми съдействува, та второто издание да бъде по-пълно и точно. Шлоссеровата история в 1-то си издание и сегашно 15-то доказва такава огромна разница, като че са двама авторите ѝ. Също и Веберовата. Аз те моля да ми искажеш твоето мнение върху историята и недей да ме лишиш от препоръка в „Труд". Знаеш, за всякое нещо може да се каже и много добро и много лошо.

С обикновените поздравления съм
Ваш
Д. Маринов

БИА—НБКМ, ф. 173, а. е. 3, л. 128—129.

[1] Христо Г. Данов, известният български книгоиздател, по чието настояване Д. Маринов подготвя учебника „История на българската литература", отпечатан в Пловдив през 1887 г.

5

Из писмо на Димитър Маринов от Русе до Българското книжовно дружество, с което съобщава за намерението си да изпрати за печат в „Периодическо списание" етнографски материали от Северозападна България

15. XI. 1889 г.

...

Имам богат материал по битът на българите в Западна България (Видинско, Ломско, Кулско, Белоградчишко, Берковско, Оряховско и Вратчанско), част и то много малка (само за политически-

те движения) се печата в „Сборникът“ на М-вото на Народното Просвещение. Тия дни мисля да изпратя в Редакцията на Период[ическо] списание друга една пак малка част, именно от отдел осмий част III: „Животът на народа“, разделена тъй: 1. Анатемѝя или проклетѝя; 2. Служба: а) Домашна, б) Еснафска, в) Черковна. 3. Сбор; 4. Обрòк; 5. Ражданье; 6. Женидба; 7. Умиранье; 8. Тлака и 9. Седѐнкьа. Тая част ще се вмести в 6—7 печатни коли, ако не и повече. Предварително обаче бих желал да зная какво възнаграждение ще получа на кола, разумява се ако се одобри за печатанье. Ако почитаемата Редакция не намира за трудно, умолява се да ме уведоми.

Същий

НА—БАН, ф. 1 к, оп. 2, а. е. 75, л. 5.

6

Из писмо на Димитър Маринов от Русе до Иван Д. Шишманов, в което изказва благодарност за положителната му оценка на първата книга от „Жива старина“

26. XII. 1891 г.

Многоуважаеми Г. Шишманов,

Писмото Ви от 18 того получих и с особено удоволствие прочетох лестните за мене редове. Благодаря Ви за исказаните от Вас съждения върху мойт скромен етнографический материал. Тия Ваши съждения са скъпи за мене; те печелят още по-голяма ценност пред мене, защото дойдоха тъкмо в туй време, когато, по причина на мълчанието, с което се премина моята книга в журналистиката и в критическата наша литература, аз почнах да се съмнявам в полезността на събрания от мене фолклор.

Повторно Ви благодаря.

Материалът, който съдържа третата книга, е вече почти готов. Той ще закъснее, може би до крайт на януари, защото утре тръгвам по Русен[ски] окръг вследствие командировката.

Благодаря Ви за особената благосклонност, която сте показали към мене, като ми съобщавате някои подробности, касающи се

до помощьта, която намерява Почит [аемото] М-во да ми отпусне. Скъпи са за мене тия Ваши симпатии, и аз ще умея да ги опазя.

Напълно споделям Вашите съжаления към мене, дето нямам възможност да следя по-отблизо за развитието на научния фолклор. Тия чувства зимам като нов знак на Вашата симпатия към мене. Колко бих бил честит, ако можех да отида в София, та тамо по-близо до библиотеката и до такива искрени приятели да стана онуй, което тъй симпатично ми желаете. Надея се, че тоя, който ми исказва такива искрени чувства ще умее да ми помогне и тука. Преди да заключа писмото си, ще ми позволите да Ви помоля да употребите своята дума в полза на шурека ми Стефан Кр. Пишурка, студент по правото в Лайпциг.

...

Поздравлявам Ви с празниците и Новата година.

С Високо почитание Ваш *Д. Маринов*

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 911, л. 8—9.

7

Писмо на Димитър Маринов от Русе до Иван Д. Шишманов за трудностите по отпечатването на книга втора от „Жива старина“

29. XII. 1891 г.

Многоуважаеми г. Шишманов,

Първата стъпка за отпечатването на книгата направих. Тя трябва да бъде напечатана тъй, както бе проектирана, т. е. с фотографически снимки на типове и костумете от целия край, гравирани на цинк и картата. Тия фотографически снимки ще бъдат около 40; аз смятам от всякое племе най-малко по 4, а от някое и пет.

Ходих при разните тук книгопечати, имах разговор с[ъс] средните лица и от Русе и от другаде: Крауз от Вена, Гулабчев, Алкалай, [...][1] от които, едните книгопечати тук, а други книжари, но са и комисионери и могат да земат картата и фотографическите снимки за отпечатване в[ъв] Вена, Пеща или Лайпциг.

Сметката, която се установява, като окончателна и уж като най-умерена ме уплаши. Ето я:

а) За картата		450 лв.
б) За типовете 40 сн. по 16 лв.		640
в) Печат на 14 коли по 45 лв.		630
г) За подвързия и за корички	5	70
		1790

Хиляда и осъмстотин лъвое!

Ако се притурят и разноските около препращание картата, типовете, аниото на парите, защото горе трябва да се плаща в злато и друго — то възлиза на 2000. И тъй аз ще трябва от своята заплата да отделя 800 лева. Невъзможно, абсолутно невъзможно. Трябва да взема под лихва.

Туй пиша Вам само, за да знаете как стои въпросът, а на М-вото остава да намери способът, книгата да бъде издадена непременно с типовете, защото само тогава ще има по-голяма ценност за етнографията ни.

Аз бях споменал, освен тия типове, да се вместят и фотографическите снимки на разните видове дрехи отделно като: риза, беневрещи, димии, патуре, гащи, дорамче, глухче, долатанка, дреха, елек, гунья, опанджак, тканица, опас, кожух, сукман, престилка, завеска, калпака и пр., така щото още по-добре да се представят костумете, но пред тая сметка отстъпвам.

Материалът от третата книга е почти на свършванье. И в нея ще има 50 картини, които ще ни представляват различните форми на обрядните хлябове в различните племена.

По първото и по туй ми писмо, аз бих Ви молил най-покорно да пишете поне няколко реда.

С високо почитание
Ваш
Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 911, л. 10—11.

[1] Повреден текст.

8

Из писмо на Димитър Маринов от Русе до Иван Д. Шишманов, в което изказва искрено признание за получените насърчения в етнографската събирателска дейност

13. I. 1892 г.

Многоуважаемий ми Г-н Шишманов,
Писмото Ви от 8 того получих, на което бързам да отговоря.
...

С[ъс] своите Ви редове Вий вливате в душата ми такава воля, такава енергия, които са достатъчни да ме подкрепят, не само да довърша вече събрания материал в Западна България, но още и да събера нов от другите части на България — да стана български етнограф в пълната смисъл на тая дума. Благодаря Ви за ценните за мене насърдчения. Няма да го крия, не ме е срам да се призная, че имам посредствени познания; почнатото дело е скроено от мене, систематизирано от мене и сега даже аз си мислех, че трудът ми едва ли ще принесе каква-годе ползица за науката. Първата искрица, много слаба искрица бе от г. Басанович, който с въсхищение чете отломци от огромния ми материал; втората искрица е от Г-на Живкова, но тя беше повече от голяма към [мене] благосклонност, отколкото от едно твърдо уверение в ценността на събрания материал. Вий сте г. Шишманов третата голяма искра, която стопли моите сили. Вашето насърдчение и оценка за досегашния ми материал са дотолкова ценни, защото Вий сте ги видели и имахте може би право да се произнесете другояче. Моят несполучлив труд „История на българската литература" ме правеше да гледам и на този си, ако и компилативен, труд с голямо отчаяние. Вий сте млад, и ако бяха били тъй дошли обстоятелствата, може би, че щях бил да Ви бъда някога и учител, но днес, утре Вий сте призвани с[ъс] свойт труд, с[ъс] своето знание, да бъдете български Ягич. И Вий ще бъдете. Помнете ми. Ето защо на Вашите редове аз гледам като на вече ост...[1] на критика, която ми простира клонче на кураж. Мнозина от европейските списатели са имали в своята литературна и поетическа деятелност някого за учител, за огледало, за образец. Недейте го зима за преувеличение — Вий сте мойт учител, моят образец. Доста толкова. Моля Ви само туй: искрено указвайте на тия редове, дето аз негде ща погреша.

Да, Г-не Шишманов, сещам се за Вашите съвети да печатам събрания си материал в „Сборника“[2], и туй щеше от всяка точка, и от материална, и нравственна, да бъде за мене по-добро; ако го не сторих, туй направих не от някаква зла мисъл, а просто и просто от туй, че 130—150 печатни коли, от колкото ще се състои само до сега събрания в мене етнографический материал, в Сборника ще излезне едва в течение на 3 години, а пак исках да излезне по-скоро. Тия са причините, дето бях по-наклонен да се напечата на отделни книги. Действително се излъгах, но що да сторя. Ето от първата книга 800 екз. стоят в сандък. За сто не съм получил парите още, а едва сто съм расправил и то за тях дадох по 1 на 10 и по 35 ст. на поща-та. Смятайте сега, какъв приход, когато в Сборника щях да зема най-малко 1200 лева. Но, де какво да правя. Минало.

Испратих от първата книга на Дринова, Ягича, Иречека и до всичките руски журнали. Не зная до кого още трябва да испратя.

Материалът за третата книга вече е близо към крайт; позакъс-ня малко, защото ме сбърка инфлуенцата малко: цели три дни имах силен главобол и бе ми запретено да ловя перото. Наскоро обаче ще бъде свършен. И за него още треперя; ще бъда спокоен когато го видите и ми пишете.

Ще Ви се изповядам още за едно свое — мое чувствувание. Желал бих да бъда вече в София, близо до *тебе,* близо до тия, до които ще мога да се *допитвам* (съветвам) за много неща. Имайте туй ми желание пред вид, доколкото, разбира се, Ви позволяват об-стоятелствата, без да зимате на себе си задължения, без да Ви ста-нат неприятности.

С отлично почитание към Вас от Вам дълбоко преданний

Д. Маринов

П. П. Моля тайно ми съобщете защо и поради какво командиро-вката ми с препис № 1103, съобщено мене с телеграма № 11879 остана без отговор, макар че телеграфирах два пъти. И до днес не сме излезнали, а няма вече и да излезнем...

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 911, л. 12—14.

[1] Повреден текст.

[2] Има предвид Сборник за народни умотворения.

9

Из писмо на Димитър Маринов от Русе до Иван Д. Шишманов за несгодите му по заснимането на етнографски обекти в Русенско

13. II. 1892 г.

Многоуважаемий Г-н Шишманов,

Тъкмо що се завърнах от командировката по Русенский окръг и получих писмото Ви от 10 того...

Днес получих фотографическите снимки и от Ломския Окръжен управител; обаче те толко са несгодни и неверни, щото аз се реших да не ги вмествам никак в книгата си. Туй последното обстоятелство ме утвърждава в убеждението, че без нова свястна и разбрана снимка, нищо не може се разбра от днешните снимки. Много съжалявам, дето почитаемото М-во не е направило една малка жертва за една толкова скъпа и целна колекция на костумете и типовете в тоя толко малко познат край. Сумата не щеше мисля да възлезе повече от 2—3000 лева; но тука разбирам и такива фотографически снимки на разни игри, обредни и разни обредни сцени из живота на народа, каквито се направиха в Русенски окръг. В [ъв] Видин, Лом, Берковица, Вратца и Оряхово има фотографи и снимките можеха да станат в центровете на околиите, като се свикат селените и селенките от указаните села. Може и по друг начин: да се направи условие с едного от фотографите, който на свои разноски да направи снимки на костумете, обредните игри и сцени из живота в цяла България, като се ангажира М-вото да купи от него едно известно число снимки, като се помолят общините да му пренасят багажът и машината безплатно от община до община, както туй стана в Русен[ски] окръг. В[ъв] всякой случай аз моля върху тоя въпрос вторично да се повърнете. Аз съм на разположението на М-вото и през Великденските ваканции можем с тукашния фотограф г. Хр. Ташков (снимките на когото ще видите) да преминем цяло Видинско, Ломско, Вратчанско, Плевненско и Свищовско и да снемем хем много евтини, хем ценни снимки. Ако ми се позволи, аз мога да влезна в споразумение с Ташкова и условията, както и сумата, нужна за тая цел, да Ви я представя.

Втората книга още не съм гудил под печат, защото: 1. Не зная що е решено относително помощта, която има намерение М-вото да ми отпусне, а 2. Въпросът с[ъс] снимките не е такожде положително изучен, защото нямам всичките снимки. С[ъс] снимките разноските, както Ви писах ще възлезнат на около 1800 лв., а пак не зная где съм. Ето защо печатанието съм отложил.

Ще Ви моля да направите тоя труд и да питате речений ксилограф в Прага, като колко ще земе за едно клише. Аз съм писал в Виена, Пеща и Лайпциг, но отвред ми показват голяма цена; на едно клише по 14—15 марки и то предплата 1/4 в злато.

За резултата на обиколката ми в Русенско аз съм намерен да дам едно по-обстоятелствено изложение на снимките и инструментите, така щото можете го печата в „Сборника". Туй ми изложение ще бъде придружено и с мелодиите на разните песни и игри. Цялото изложение ще изнесе около 2—3 печатни коли, ако не и повече. Снимките, които аз направих мимо администрацията, са: 1. Хорà на Великден; 2. Хорà пред кръстника; 3. Хорà на свахите, които вървят пред колата на сватбата; 4. Хорà в понделник след венчаването „на радостта"; 5. Хорà на момите, които водят „ладата" на бунара, за да донесе вода за засевките; 6. Хорà на същите, за да донесат вода, с която ще преръси булката сватбата; 7. Играта ръченици; 8. Играта на *„кукувите"* (кукерите) с маските им; 9. Играта на *„бръзàята"* маскирано животно, което играе на бъдни вечер; 10. Играта на *„Еньата"*, когато обикалят селото на Еньовден и 12. Играта на „Боеникът" — лазаруването. Всичките тия игри ще бъдат описани и мелодията им изложена.

Ще видите много интересни неща, само ако фотографът приготви снимките пò-бързо, защото без снимките изложението не може да се пише. Ако в Сборникът, освен текстът на изложението бъдат приложени и снимките, то ще бъде необикновено интересно.

С голямо нетърпение Ви очаквам в Русе, дето ще поговорим действително за моя труд и за бъдещите ми планове.

С отлично към Вас почитание
Вам преданний
Д. Маринов

П. П. Поздрав г. г. Ангелову, Неделкову, и Гудеву и А. Илиеву. Благодаря му за изпратения ми Сборник, изпращам му и аз „Жива Старина".

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 911, л. 18—20.

10

Писмо на Димитър Маринов от Русе до Иван Д. Шишманов за мнение по материалите от книга трета и молба за разпространението на книга първа от „Жива старина“ в училищните библиотеки

19. III. 1892 г.

Многоуважаемий г-н Шишманов,

Преди няколко дни испратих материалът, който ще бъде вместен в третата книга от „Жива старина“. Вярвам, че е получен в М-вото, и Вий сте го видели вече. Очаквам мнението Ви за тоя материал, което мнение за мене е много скъпо.

Преди бях Ви писал и по изложението, което изпратих за командировката ми по Русен[ски] окръг. И за туй изложение, както и за снетите снимки аз очаквам Вашето мнение, и като как М-вото е погледнало на тях.

Втората книга се вече печата и до 15 април ще излезне от печат. Дали М-вото ще бъде наклонно да препоръча „Жива старина“ на окръж[ните] училищни инспектори, за да я те препоръчат на училищните настоятелства за в училищните библиотеки. Туй ще бъде за мене не само една голяма морална подържка от страна на М-вото, но ще бъде и материална.

Клишетата и картата поръчах в Лайпциг.

Щели скоро да се видим в Русе. Аз Ви очаквам с нетърпение, защото тогава ще поговорим по напространно за моите планове за в бъдеще, до колко те ще бъдат испълними.

С дълбоко уважение
Ваш
Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 911, л. 21.

11

Писмо на Димитър Маринов от Русе до Иван Д. Шишманов, в което му благодари за научните насоки по събирателската работа и излага цялостния си план за поредицата „Жива старина“

8. IV. 1892 г.

Многоуважаеми ми г. Шишманов,

Писмото Ви от 28 мин. месец приех. Благодаря Ви за съчувствието, което показвате към мойт скромен труд. Тези съчувствия са за мене скъпи, защото те ме насърдчават в трудния ми и неприятен път и ми дават надежда,че ще бъда щастлив да стигна до крайт, да дойда до предначъртания си край и белѐга. Без тия съчувствия аз едва ли ще бъда в положение да успея. Пак Ви благодаря.

Бележките Ви прочетох с благодарност. Спеша да Ви уведомя, че именно аз съм се пазил много строго от всякаква генерализация и гледал съм да отбележа всякога името на бабата, мъжът, жената или момата, от които съм слушал някоя песен, пословица или узречица, както и селото и мястото (кръчма, община, воденица, нива или друго). Исключения правят само ония узречици и разговори, които съм слушал от лица, имената на които не бе възможно да узная. В предговора си ще изброя имената и селото на 21 бабички и 29 старци-мъже, от които съм събрал моя етнографичен материал. Тия лица са ми расказвали туй, което са знаяли те и което знаят и останалите селени в тоя край. Ето защо аз съм казал: *според народа*, защото тук съм разбирал тия жени и мъже. Тамо дето показанията на някоя баба не се съгласяваха или се различаваха в нещо от показанията на другите бабички, аз съм тогава показвал името на бабата, т. е. за туй нещо еди-коя си баба тъй казва.

С всичко туй аз не искам да утвърдя, че мойт труд не се лишава от недостатъци. Боже пази! Само онзи, който е събирал етнографичен материал непосредственно от устата на жените, мъжете и момите, знае какъв *неисчърпим* склад от думи, названия, песни и понятия представляват тия скромни, прашни и почърнели субиекти. Пишете, пишете и мислите, че сте всичко описали; мръднете пет стъпки, срещнете друга бабичка, и пред вас се открива нов склад, не бутнат. Ето защо не само мойт труд, но и на сякого другого, не може да се нарече *пълн.*

Испращам Ви кратки бележки за моята скромна личност[1].

Също испращам и програмата на съдържанието на „Жива старина“. Бързам да Ви уведомя, че аз измених свойт план. „Жива старина“ става един вид фолклорно списание, защото, освен материалът, когото съм събрал до сега в[ъв] Видинския някогашен пашалък и който ще бъде изложен в *шест* книги, всякоя от около 20 печатни коли, от седмата нататък ще влезне етнографичния материал на другите окръзи, и то всякоя книга ще обема един или два окръга, описани в етнографическо отношение по тоя същ ред, по който е описан и Видинский пашалък. Така: седмата книга ще обема Плевненский окръг; осмата — Свищовский; деветата — Ловченский и Севлиевский; десетата — Търновский; единадесетата — Русенский и Разградский; дванадесетата — Силистренский, Варненский и Шумненский. Тия окръзи имам намерение и то твърдо намерение да изследвам още тая година през ваканциите, разумява се, ако М-вото бъде към мене също тъй благосклонно, както и до сега и да ме командирова, за да мога поне да си покрия разноските. Идущата година ще почна да изследвам и материала ще влезне последователно както следва: в тринадесетата книга ще влезне Софийский окръг; в четиринадесетата — Кюстендилский и Трънский окръзи; в петнадесетата — Татар-Пазарджийский; в шестнадесетата — Пловдивский; в седъмнадесетата — Хасковский; в осъмнадесетата — Старозагорский; в деветнадесетата — Сливненский; в двадесетата — Бургаский.

Виждате идеално (фантастическо предначъртание), но аз ще го реализирам. Уверявам Ви и то в течение на още три години. Дано Вий бъдете всякога в положение да издигате гласът си за в полза на мойт труд и дано г-н Живков бъде Министр — защото в[ъв] Вас двама аз намирам и съчувствие и поддържка — толко редки обстоятелства за други етнографи. Честит съм, че имам такива добри, а в също време и силни приятели и покровители.

С дълбоко уважение
Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 911, л. 22—24.

[1] Такива бележки не са приложени към писмото.

12

Писмо на Димитър Маринов от Русе до Георги Ат. Живков,[1] в което му благодари за оказаното съдействие по финансирането на първите три книги от „Жива старина“ и изказва очакванията си за нови командировки в Северна България

3. V. 1892 г.

Многоуважаемий Г-н Живков,

Втората книга вече за няколко дни ще излезне и ще бъде готова. Пред мене са помощите, които ми са дадени от М-вото до сега; пред мене са командировките, с които Вий благоволихте да ме натоварвате досега; пред мене е и писмото на г-на Шишманова, с което ми съобщава, че Вий много благосклонно сте посрещнали и съдържанието на третата книга и сте дали заповед да се ходатайствува пред Министерский съвет за отпускание една значителна сума за напечатването ѝ; като венец на всичките тия благодеяния иде и окръжното № 3, с което Вий препоръчвате книгите ми „Жива старина“. Тоя низ от благодеяния ме кара да Ви поблагодаря. Аз не зная с какво да Ви отплатя. Благодарността, която Ви отправих в първата книга е недостатъчна. Аз бих искал да посветя една от книгите на Ваше име, но, като замълчахте на писмото ми, разумех, че сте намерили тази ми идея за нецелесъобразна. Друго какво да направя не зная, но виде щем се и поразговорищем за тоя въпрос.

Аз бих молил и третата книга да ми се повърнеше увреме, та да можеше тя да излезне от печат до краят на месец юни.

През настоящата година (ваканцията) мисля да продължа своите изследвания в Свищовско, Плевненско, Ловченско, Севлиевско, Търновско и Шуменско — окръжия, в които, според както се научавам и се уверих, има много интересни и важни етнографически материали. Дали ще постигна тая си мисъл, зависи от Вашето благоволение — защото, както знаете, ако не бяха Вашите командировки в Западна България, тези материали, които се печатат сега, не щяха никога да видят свят. Аз имам твърда надежда.

С дълбоко уважение съм Ваш

Д. Маринов

БИА—НБКМ, ф. 320, а. е. 38, л. 28—29.

[1] Георги Атанасов Живков, тогава министър на народното просвещение.

13

Из писмо на Димитър Маринов от Русе до Иван Д. Шишманов за евентуалното му преместване в София и желанието да се посвети изцяло на етнографска дейност

26. VI. 1892 г.

Уважаеми ми г-н Шишманов,

...

Нека поговорим за моята скромна работа. Рапорта ми под № 1075 прочетохте ли? До колко ще бъде услишан, желал бих да зная. Аз съм решен да се оттегля от тая неприятна длъжност[1], която ме поставила между „чукът и наковнята" и да се посветя всецяло на моите етнографически изследвания. Освен туй трябва да се настаня вече някъде окончателно, защото вече старините идат. Явете ми как гледат в М-вото на моята просба в този рапорт.

Клишетата са вече отпечатани, но са кафениен цвят. Бяха отпечатани, когато получих писмото Ви. Сега очаквам етнографическата карта и втората книга ще се подвързва. Третата се печата и досега са отпечатани 12 коли.

От Инспекторите и Директорите нищо. Задължнях много и не зная как ще испливам. Ако бъда преместен, ще ми се убърка още повече работата, ето защо макар учител, но още за една година би трябвало да стоя в Русе, та дано си управя работата.

Доволно толкова.

Поздравление г. Ангелову и г. Генчеву.

Като Ви поздравям съм Ваш почитател

Д. Маринов

П. П. Писмото е тревожно. На грешките прошка.
Отговор чекам, както орана нива дъжд.

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 911, л. 32.

[1] Има предвид директорството в Русенската мъжка гимназия.

14

Писмо на Димитър Маринов от Търново до Иван Д. Шишманов за административни трудности при командировката в Търновско

24. VII. 1892 г.

Многоуважаемий Г. Шишманов,

Исках да Ви пиша, но не успях, едно че чеках да излезнат книгите та заедно с тяхното препращание да Ви пиша, а друго дано бъда по-спокоен от бурите.

Сега, и книгите са излезнали, и бурите преминали. Действително, има още тук-таме облаци, следи от бурята, но приятния вятър скоро и тях ще распръсне.

Пиша Ви от Търново, защото тръгнах, според поръката на Г-на Министра за етнографическо изследвание в Търновско, Севлиевско, Ловченско, Плевненско и Свищовско, а не успях да Ви пиша от Русе. Когато получите туй писмо, Вий ще имате вече пред себе си втората и третата книги. Очеквам да изпълните обещанието си относително рецензирането им. Ще се срещнат печатни погрешки; във време когато се печатаха книгите, бяха бурите и аз съм корегирал в едно много тревожно състояние.

Бях Ви телеграфирал от Русе относително моята командировка, но не получих отговор; причината ми е неизвестна.

Днес тръгвам по обиколка. Едно щастливо съвпадение, та с мене ще пътува по същите места и фотографът Маркулеско, който по лична инициатива и на свои разноски пътува с г. Шкорпила да снима разни типове и местности. Обеща ми, че ще снима всичките типове, обреди и сцени из домашния живот. Какво щастие за мене: книгите ми ще бъдат украсени с многобройни рисунки и снимки. При всичко, че телеграфирах в М-вото два пъти да помоли Окръжните управители да ми дават съдействие, до тоя час няма никакъв отговор; вярвайте, без подобно распореждание работата е много трудна. Ето Търнов[ският] Окръж[ен] Управител отказва да ми даде поне един открит лист, а камо ли друго съдействие. Навярно и другите ще направят същото. Дето тръгнах без открит лист поне от М-вото на Вътрешните дела, както бях направил миналата година, причината е, че г. Министр ми каза: от 15 юлий Вий сте в командировка, за което ще бъдат уведомени Окръжните Управители в Търново, Севлиево, Ловеч, Плевен и Свищов. Сега му телеграфирах в Бургас.

Защо ми не писахте до сега; аз много очаквах писмо от Вас. Как намирате рапорта ми за бъдещата ми етнографическа работа; Г-н Министър е напълно съгласен, така щото от идущата година аз ще се занимавам исключително с нашия фолклор. Аз вярвам, че за две-три години ще успея да изуча цялото Българско княжество.

Поздравление Г-ну Генчеву, г-ну Добреву, г-ну Ангелову и г-ну Недялкову.

Същето и Вам от
Вашия
Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 911, л. 33—34.

15

Писмо на Димитър Маринов от Плевен до Иван Д. Шишманов за успехите и трудностите при командировката из Средна Северна България и Балкана

9. VIII. 1892 г.

Многоуважаемий ми Г-н Шишманов,

Писмото ми от Търново, вярвам, сте получили. Колко се радвах тогава, толко скърбя сега. Г-н Маркулеско, който ми бе дал обещание да дойде с мене да снема фотографически снимки на голям формат разни сцени из обредния и семейния живот, вследствие на туй, че М-вото не отговори на телеграмата ми, отказа се и отиде с г-на Шкорпила, понеже тяхната работа (с канарите и камъците) се върши по-лесно. Беше ми много тежко; пак моята мисъл претърпя спънка. А колко и какви хубави типове, костуме, обреди и обичаи — всичките ценни за етнографията щяха да бъдат снети и ефтино и сполучливо. Види се, на нашата етнография още спи богинята.

Аз обиколих Еленска, Търновска, Горно Оряховска, Кесаревска, Паскалевска, Дряновска, Тревненска, Габровска, Севлиевска, Ловченска, Троянска, Тетевенска, Плевненска и Луковитска околии. На всякоя стъпка, въ всякое село, нови све нови обичаи, све нови обряди, све нови песни и све нови обредни хлябове. До сега събрах тъкмо 90 обредни хлябове, които се употребяват при разните обреди и обичаи и още друг много ценен материал. Липсуват

обаче снимки от разните обреди, обичаи, типове, кустюме и други сцени из живота, без които снимки материалът губи много от своята ценност.

Много съжелявам, дето М-вото не помоли телеграфически окръжните управители в Севлиево, Ловеч, Плевен и Свищов, както туй направи в Търново, да ми дават съдействие. С откритият лист от М-вото на Вътрешните дела абсолютно никаква помощ. Гледа го, обръща го кмета, почесва се в тилът и уж ще направи нещо, а той липсал. Тражѝ го сега по селото, по кръчмите. И да го знаят селените, като мислят обаче, че аз представлявам някакво зло (защото за добро, казват, никой не иде) и те го крият. Друга работа е, когато на кметовете е предписано от Околийския началник. Кметовете, като знаят, че началника е всякой ден в селото и може да му земе глоба, дето е ходил да извършва вместо него някаква работа, върши по с присърдце неговата заповед. „Министъра е далеко, па и не познавам подписа му" — ми каза кмета от Марашки Тръстеник: оти не си зел от началника или да ми е писал. Ния него познаваме. За всичко ни той пише". Има до някъде и право. На Г-на Т. Василева аз бях обяснил тия спънки и непрактичността от откритите листове за един етнограф, който трябва да влезне в къщата на селенина, да распита жени, моми, старци, баби, овчари, говедари, колари и пр. и пр. Друго е с онези, които събират археологически материали: гробищата, камъците, градѝщата, мънастирищата му са пред него; нему открития лист може да послужи само да не би някъде да го държат. Кмета много рядко се привиква тука за съдействие, когато при мене е съвършено друго. Както и да е, мина се.

Обиколката ми ме убеди, че тези изучвания трябва да бъдат облечени в друга форма. Събиранията трябва да се вършат бързо, защото пропадват много работи. Много от некогашните инструменти на нашия селенин се заместват с нови, а старите се унищожават. В Плевненско случайно открих нова една къщна съдина „тулайник" наречен, в когото, някога когато са ходили на воденица да мелят брашно, гуждали са в него лоена свещ, за [да] си светят тамо. Той е днес исчезнал и аз го случайно открих само в една къща в Марашки Тръстеник. Поисках го да го купя, те се уплашиха и бащата искаше да го счупи и хвърли в огънят. С молба голяма и с едно по-пространно обяснение, склони да ми го даде. Но син му се не съгласи и остана в тях. Замолих го да го не унищожат. Тъй става и с много други неща, а особено с женските украшения.

Аз съм скроил голям план и ще Ви го изложа устно, когато лично дода в София около 20—25 август. Да видя, дали ще го одобрите.

Съобщавам Ви радостна вест, че Г-н Министр се съгласи на тоя план до някъде. Дано бъда жив да се осъществи.

Когато тръгнах от Русе, бях поръчал да Ви изпратят втората и третата книги. Не зная да ли са испълнили туй. Нямам и от Вас писмо. Пишете ми в Русе. От Вашите насърдчения и Вашите бележки и съвети аз чърпя и енергия и назидание; за туй ще Ви моля, жертвувайте повечко пъти от Вашето иначе скъпо за Вас време и да ми пописвате върху въпроси из областта на етнографията.

Поздравете г-н Генчева, г-на Гудева, г-на Недялкова и г-на Митка; също и г. Добрева.

С почитание
Ваш
Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 911, л. 35—37.

16

Писмо на Димитър Маринов от Русе до Иван Д. Шишманов, в което излага идеята за учредяване на Етнографско бюро или комисия за всестранно проучване на народната култура във всички райони на България

15. VIII. 1892 г.

Многоуважаеми ми Господ[ин] Шишманов,

Днес се завърнах от обиколката си и заварих у дома писмото Ви от 1 того. Съдържанието му, както и туй на другите Ви писма, четох няколко пъти. Благодаря Ви за уверенията, че не сте ме забравили и че следите с напрегнато внимание за всякое мое движение. Тия Ваши чувства към мене, туй внимание и туй Ваше приятелство за мене са скъпи. Аз зная и ще зная да ги ценя, защото както Ви споменах и в едно от предишните си писма, от Вас и Вашето приятелство аз чърпя кураж, сила и назидание в предприетата ми трудна работа.

От Плевен бях испратил писмо до домашните, за да Ви ги испратят препоръчано, което са извършили и вече може да сте ги чели[1]. В туй писмо аз Ви писах, че колкото повече изследвам, тол-

кова повече пред мене се открива и нов, и ценен етнографичен материал, който изисква бързо и щателно събирание и изследуване, защото пред вълните на новото време изчезват и бързо и безследно. Всякой чиновник, всякой солдатин изтребяват по няколко обреди, обичаи, песни и др. Аз бях Ви споменал в миналото си писмо, че в мене [се] роди нова идея за туй етнографическо изучвание. Сега ще Ви я съобщя, за да можете да я подвъргнете на критика, та когато дойда в София, Вий ще бъдете приготвени и ще можем да поговорим по-обширно върху нея.

За да можем да избавим фолклорът от безследно пропадвание, ще трябва да се уреди едно положително, систематично и начъртано събирание и изучвание. Туй ще се постигне само с помощта на М-вото. По моето мнение М-вото би трябвало да предвиди в бюджета си една сума от 50—60 хиляди лева за фолклорно изучвание и музеумът. Както за индустрията има индустриална комисия, тъй и за фолклорното изучвание и за музеумът да се учреди етнографическо бюро или комисия. Туй бюро или комисия да се състои от няколко членове, от които един да бъде или живописец или фотограф, един артист да умее да нотира мелодиите и мотивите на всичките наши народни песни и хора, един археолог, един естественник и един филолог. Тая комисия, като се почне от октомврий па дори до април да изследва всякой окръг отделно и да не остави нито едно село. За сега естественникът може да липсува, защо растенията, птиците, насекомите и другите животни ще се събират от комисията, ще се записват българските названия и за какво се употребляват в народната медицина, а латинските названия после да се определят от някои от г-да професорите в[ъв] Висшето училище. Тая комисия да събира същевременно и всичко, с което народа си служи в своя живот. Фотографът или живописецът ще снеме всичките типове и костюме, всичките обреди и обичаи; артистът ще нотира мелодиите на всичките песни и игри, а филологът ще опише тия костуме, обреди, обичаи и игри. Би трябвало да има и един топограф, който би съставил карта вярна не само на един окръг, но и на всякоя околия, па и на всякоя община отделно с всичките названия на местностите. Тоя събран материал, като се обработи, ще се доведе в едно такова обобщение, за да бъде едно цяло завършено. Тоя материал да се печата в особен журнал, който ще бъде орган на туй бюро. За сега може да послужи Сборника. Материалът ще бъде разделен на отдели и то тъй, щото в[ъв] всякоя една книга да е описан всякой окръг в географическо, археологическо, филологическо, етнографическо отношения и да обема географията, археологията, диалектите, фолклорът, народната медицина, фауната,

флората и историята на всякой окръг. Този материал ще бъде придружен и обяснен или с фотографически или живописни рисунки.

В музеумът да има няколко отделения, в които, като почнем от жилищата, па дори до най-ситните образци на покъщнината, инструментите, с които нашия селенин се ползува в своите полски занятия и в друго. В музеумът да се видят не само типовете и костюмете, но и съдовете, колата, станът, шейната, воденицата, тепавицата, динката и пр. и пр. неща све из живота на народа.

Да се постигне това изисква се и време, и труд, и разноски. С добра воля обаче всичко се постигва. При такава добра воля, каквато забележвам в г-на Министра и във Вас, аз вярвам и то твърдо вярвам, че е и постижима и изпълнима моята мисъл. Тая мисъл е погълнала всецяло моето битие и аз денонощно кроя нови планове. Моля Ви обмислете и като дойда ще поговорим. Какво щастие за мене, ако се изпълни поне отчасти.

Приемнете уверение в моята към Вас преданност

Ваш

Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 911, л. 38—40.

[1] Има предвид отпечатаните две книги от „Жива старина". На първата страница на писмото, горе вляво авторът е написал: „Съжалявам, дето не са Ви изпратили книгите. Днес ги предадох на пощата. Рисунките са зле отпечатани. Но вече свършено".

17

Из чернова на писмо от Иван Д. Шишманов до Димитър Маринов, в което пояснява идеята си за основаването на фолклорни дружества[1]

1892 г.

Драги Г. Маринов,

Вий ме удивихте с плана, който излагате в последното си писмо, и то в двойно отношение: едно защото се схожда напълно с един мой заветен идеал, и друго, защото *именно в последно време* бе захванал и мене да занимава по-живо...

... Ще Ви кажа само това още, че и да не се съгласи г. Министр на нашия план, аз имам намерение тая год[ина] да търся друг начин за неговото осъществяване: именно чрез създаването на частни фолклорни дружества или комисии в[ъв] всеки или в повечето административни окр[ъзи] или поне в София (там, дето има повече приготвени сили) с[ъс] състав и прогр[ама], каквито и Вий пред-в[иждате] в писмото си. Още от началото на настоящ[ата] год[ина] аз търся другари за това предприятие: не искам мнозина — най-много 10—12, но по *всички* главни клонове на народознанието. Вече нужното число работници е събрано — се лица вещи и предадени на идеята, която ме въодушевява и от начал[ото] на наст[оящата] учебна год[ина] аз мисля Соф[ийският] клон на общобълг[арското] фолклорно дружество ще бъде основан. За другите — ще се постараят нашите ревностни апостоли от категорията на Д. Маринова — ако дава бог.

...

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 914, л. 1—4.

[1] Написано в отговор на писмото на Д. Маринов от 15. VIII. 1892 г.

18

Из писмо на Димитър Маринов от Русе до Иван Д. Шишманов за работата над четвъртата книга от „Жива старина“ и молба да подкрепи идеята му за етнографски музей

17. IX. 1892 г.

Многоуважаемий Г-н Шишманов,

Съжалявам много, дето при тръгването си от София не можах да се видя с Вас и да Ви кажа сбогом.

Съжалявам толко повече, че трябваше и имаше да поговорим още нещо върху моята работа...

Сборникът очеквам и све очеквам. Моля Ви погрижайте се да ми се испрати час по-скоро. Днес пиша в М-вото и за снимките. Моля, постарайте се час по-скоро да се докладва Г-ну Министру и да ми се испратят снимките.

Четохте ли критиката върху първата книга от „Жива старина“ в „Утро“, 3 брой на Г-на Д. Панайотова. Можете ли налучка кой е писал критиката? Де да видим. До тогава ще мълча: мене много интересира тоя вид критики; радва ме до някъде, защото буди ин-

терес в публиката върху самата книга. Аз очаквам Вашата, макар и повръхностна, критика. Тя ще ми бъде котвата.

Очаквам и имената на лицата и названията на списанията, на които трябваше да се испратят от „Жива старина". Вярвам, че Вий ще испълните обещанието си.

Четвъртата книга от „Жива старина" отива добре. Но, колкото пиша, толкова повече усещам нуждата от една последна обиколка в тоя край, за да събера нужните примери. За сега примерите пиша, защото зная че съществуват, но имената на лицата и селата бележа с X, У, Z, A, B, C и пр., вместо които ще положа самите имена после.

Г-н Мръквичка мина през Русе и отиде, по моето упътство в селото Юпер, Русенско, дето има много красиви типове и хубави кустюме. Той ще отиде в Разградско, Провадийско и Шумненско. Съжалявам, дето не мога да бъда и аз с него: щяхме всичките снимки зимъшни да ги въспроизведем.

Недейте испуща случайт и удобните моменти, за да закрепявате в Г-на Министра идеята за етнографическия бъдъщий музеум. Създаването му и уреждането му ще бъде негов най-траен памятник. Тоя музеум поглъща всичкото ми битие: аз постоянно кроя планове и проекти за уреждането му. Ходих в изложението и видях куклите, които представляват типовете ни. Не зная що да ви кажа. Тия кукли утвърждават действително теорията, че българете са от Монголско-чудско потекло, но те са далеч да представляват верни модели от нашите типове. За в музеумът те са съвършено негодни. В другите павильони има кустуме, които би трябвало М-вото да откупи. Има такожде и различни модели от покъщина и инструменти, с които селенинът се служи в своите полски занятия; тия модели такожде са ценни за етнографическия музеум. Има също миниатурни модели от воденица, тепавица и стан. Не би трябвало да се изпустнат, защото са нужни за в музеумът. Аз прекъсвам писмото си върху туй, защото Вий знаете по-добре що трябва да се земе и що не.

Впечатленията си от последната обиколка наскоро ще почна да печатам под название: „И пътуването е предмет на учебното дело" и в[ъв] вид на писма; мисля да ги печатам в „Свобода". Вий какво ще кажете.

Доволно толкова.

Моите и тия на жена ми проздравления на Г-жата и Вам

Ваш
Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 911, л. 45—47.

19

Писмо на Димитър Маринов от Русе до Георги Живков за събраните материали по обичайно право в Северозападна България и за положителната рецензия на Ватрослав Ягич за втора и трета книга на „Жива старина“

16. IV. 1893 г.

Многоуважаеми ми бай Живков,

Преди няколко дни се завърнах от обиколката по Видинско, Ломско и Вратчанско с Оряховско. Материалът, който успях да събера през това време, е до толкова разнообразен и скъп, щото, само (ако бог ми помогне до довръша четвъртата книга, нашето обичайно право ще се сдобие с един голям и ценен принос), с тая четвърта книга и моето име ще бъде тясно свързано с историята за разработването на туй наше право, защото, вярвайте, до днес никой не е се докоснал до този въпрос, който аз съм изучил и събрал, нито пак е някой изложил нашето обичайно право тъй систематически и цяло, както аз предполагам. За всичко туй аз благодаря единственно Вам. Без Вас, без Вашето съдействие, аз нищо не щях да направя.

Дето Ви пиша сега единственно, за да Ви благодаря, причината е и друга.

В „Archiv für Slavische Philologie“, редактирана от прочутия славист г. В. Ягича, XV книжка е поместена една кратка рецензийка за последните ми две книги от „Жива старина“ (II и III). В тая своя рецензия, като указва на някои малки недостатъци и на хубавите страни по материала, сключва със следните думи: „Двата тома съдържат необикновено достоен материал, авторът (Der Verfasser) се труди навсякъде, до колкото е възможно да ни представи вярно своите наблюдения. Той си спечели заслугата еще сега да бъде връстен (причислен) между най-забележителните фолклористи.“

Тия думи на авторитетния между славистите списател г-на Ягича са за мене най-високото морално възнаграждение за моите трудове и лишения, с които е свързано моето предприятие и от тях аз черпя нови сили, нова енергия, нужни, за да продължа и довърша своето дело.

За всичко туй аз благодаря само и единствено Вам. Без Вас и Вашата благосклонност към мене, аз нищо нямаше да извърша. Лаская се, че Вий няма да ме оставите. Тая година, ако ще Господ, решил съм да изуча само Търновския окръг ведно с Русенския, от

когото по-голямата му част съм изучил. Аз се надявам да свърша туй пак с Вашето съдействие, та дано идущата година излязат шеста и седма книга от „Жива старина“.

С уважение Ваш
Д. Маринов

БИА—НБКМ, ф. 320, а. е. 38, л. 34.

20

Из недовършено писмо на Димитър Маринов до Георги Живков, в което го уведомява за хода на отпечатването на книга четвърта от „Жива старина“, благодари му за покровителството над поредицата и излага плана си за бъдещи етнографски командировки в Княжеството

1894 г.[1]

Многоуважаемий Г-н Живков,

...

1. С указ № 41 от 8 марта аз съм преместен за директор на Народната библиотека, а на мястото ми иде г. В. Д. Стоянов. Туй става, за да се удовлетвори г. Д-р Хаканов, дето съм оптегнал ухото на разглезеното му дете. Аз благодарих на г. Стамболова за това наказание.

2. Подигнатото против мене дело, за което Вий ми бяхте казали, че ще се потрудите да бъде прекратено, днес изново се възбужда, защото г. Стамболов е позволил, щото следователят да рови из училищната архива. От туй ни най-малко се не боя, но страх ме е, че туй ще даде повод на някои *приятели* в Русе да ме изново обругаят в опозиционните вестници, които са до толкова намножили в нас в последно време, щото въ всякой почти град има и вестник. Прокурорът в Русе подигна против мене дело и като видя, че от свидетелите — мои неприятели обвинението не ще може да се поддържи, искаше да намери други доказателства, за които той мнеше ще намери в архивата, или поне ще направи по-голям шум. И това г. Стамболов допустна. Види се ръката, която ме тайно преследва, още не е се дръпнала. Моля Ви напишете на г. Стамболова за това.

3. За моето участие в списването на в. „Свобода“ въпросът се реши едвам онзи ден, на 27 марта. Г-н Д. Петков ме вика и ми съобщи, че ме приемат да бъда сътрудник на „Свобода“ с едно възнаграждение 120 лв. месечно. Туй ще почне от 1 април. Аз благодаря г. Петкову, а утре-другий ден ще отида да благодаря лично и г. Стамболову. С тая парична помощ аз съм избавен от съвършено погибие, защото, като се извадят всичките одръжки, от 450 лв. оставаха ми чисти 260 лв. Тия 260 лв. за какво по напред! Сега като се притурят и 120 лв. — работата става другаква.

4. Четвъртата книга се печата и отива успешно. Почнах да пиша и петата, която мисля да довърша за няколко месеци.

Сега, като Директор на Народната библиотека, ще имам повече време за работа, само материал да има. Нема вече Вас. Какъв материал щях да събера, ако бяхте Вий и ако бяхте ме изпратили, както казахте още от месец април.

Моля Ви, недейте отстранява Вашето покровителство от „Жива старина“, която видя свят само под Вашето покровителство; нека се довръши тоже под Вашето покровителство. Ако успея да довърша изследването на цялото Княжество в туй направление, аз съм обезсмъртил името си в областта на етнографията, а за това Вий ще ми помогнете. Да изследвам цялото Княжество, сега ще мога по-лесно. Ако се командировам през месеците: май, юни, юли, авг., септ. и окт. — аз ще успея да събера материал из следните окръзи: през май — из Плевненский, Севлиевский, Ловченский и Свищовский; през юний — из Търновский, Русенский, Разградский, Силистренский, Шумненский и Варненский; през юлий — из Бургаский, Сливненский и Старозагорский; през август — из Пловдивский, Хасковский и Татар-Пазарджиский; през септемвр. — из Софийский и Трънский, а през октомврий — из Кюстендилский. Както виждате, аз ще мога да изследвам цялото княжество и ще събера материал за няколко години. Хайде драсни няколко реда на г-на Стамболова за това, моля Ви. Ах, ако и това ми направите, тогава е изпълнена една от заветните мои мечти. Тогава „Жива старина“ ще влезне в числото на първите етнографически журнали и трудове.

...

БИА—НБКМ, ф. 320, а. е. 33, л. 1—2.

[1] Писмото е без дата. Съдейки от текста, вероятно е писано в края на март 1894 г.

21

Писмо на Димитър Маринов до Стефан С. Бобчев, в което му излага финансовата си задлъжнялост по издаването на книгите от „Жива старина“ и го моли за ходатайство пред Министерството на народното просвещение

7. III. 1895 г.

Драги ми Стефане,

Моето положение е све същето: неизвестност, мъчения и разпинания душевни и лишения. Кога туй положение ще се измени, Господ знае. Не стигало това. В Русе в Гирдапското дружество длъжа 1027 лв. заради книгата „Жива старина“. Дружеството протестирало полиците и делото е вече в съдилището и ще се гледа на 9 того. Наложили запор на книгите ми в Русе и след като влезне в законна сила решението, ще се продават. И тъй моите 10—12 годишни трудове ще пропаднат. „Жива старина“ — тоя хубав етнографичен материал ще попадне, или в ръцете на бакалите или пък за една нищожна цена ще бъдат купени от днешния евреин. Единственото нещо, което ще ме спаси е, да се откупят от М-вото на просвещението 200—300 тела. Да, но ходя пет пъти и Г-н Величков не рачи да ме приеме; ходя при Г-на Маджарова да ми помогне пред Г-на Величкова, той ми обещава, но ме праща при Говедарова. Ходя при Говедарова, той избягва да се срещне с мене. И така, работата лоша. Ще можеш ли ти, или, по-добре да кажа, ще щеш ли ти да ми помогнеш? Ще щеш ли ти с твоята мощна морална подържка да ме избавиш от тая мъка? Това вярвам и вярвам твърдо. Твоята дума пред г-н Величкова е силна; едно твое писмо до него вярвам, ще свърши голяма работа. Той бил казал на г. Маджарова, че съм бил голям ласкател. Още не ме видял, още не ме познава и заключил, че съм ласкател. Ласкателите са му до коляното в М-вото; те оскандалиха Живкова, те ще оскандалят и него. Това той добре да помни. А аз ако бях ласкател, щеше и на мене да се познава. Ако бях ласкател, не щях още в 1888 г. в рецензията си на „Миналото“ от Заимова и после в 1890 г. в рецензията си на „Христо Ботьов“ от Зах. Стоянова да натрия носовете, както на тия автори и патриоти, така и на другите велики патриоти; и тия рецензии, които останаха необнародвани ми изядоха сега главата. Това ще познае г. Величков, но късно. Но това нека си остане помежду ни, а ти сега, ако щеш, помогни ми, с какъвто начин намериш за добре.

Стефане! Аз нямам ни пет пари. Драги ми, казвам ти го откровенно. Направи нужното, поне да исплатя наема. Нали няма да ми се разсърдиш за тая ми откровенност? Поздравление на Г-жата и Койка от всички домашни

твой
Д. Маринов

БИА—НБКМ, ф. 255, II-Д 10787/52.

22

Из писмо на Димитър Маринов до Стефан С. Бобчев, в което му съобщава за пътуването си до Македония и организирането на новото списание „Религиозни разкази"

11. VI. 1896 г.

Драги братко Стефане!

Писмото ви от 14 м. м. приех. Съдържанието му ми вле балсам в убитото сърдце. Щях да ти отговоря веднага, но пътуването ми по мънастирите и селата ме задържаха. Нещо преди една неделя се завърнах от Македония, където обиколих селата и мънастирите в Скопско, Кумановско, Кратовско, Кочанско, Прешовско и Егри-паланашко. Посетих некогашните стари български светини и лаври „Св. Иоаким Осоговски", „Св. Гаврил Лесновски" и „Св. Прохор Пчински".

Моля те, братко, поработи да бъда назначен на служба, защото мъчно се живее. За да искарам някоя друга пара, реших се в съдружие с няколко душ духовни лица, почнахме духовно списание „Религиозни разкази", от което до сега са излезнали четири книжки.

...

Говорих и Г-ну Тодору да говори г-ну Величкову, и той ми обеща.

...

Прегръщам те твой брат
Д. Маринов

БИА—НБКМ, ф. 255, II Д-10790/52.

23

Чернова[1] на писмо от Редакционния комитет на „Българско отечество“ до Димитър Маринов с предложение да напише две етнографски изследвания

23. VI. 1897 г.

Многоуважаеми Господине,

Редакционният комитет на „Българско отечество“ реши да Ви помоли да напишете монографиите: 1. „Народни вярвания“ и 2. „Народни обичаи в Северна и Южна България“, размерът на които е определен до 4 (четири) печатни коли за първата и до 3 (три) печатни — за втората.

Като има пред очи досегашните Ви трудове по този предмет, Комитетът се надее, че ще приемете неговата молба и ще съдействувате за успеха на общенародното дело.

Умолявате се прочее да съобщите на Комитета в един кратък срок дали сте съгласни да пишете по възложената Вам тема, и ако е възможно — плана, по който смятате да работите.

Срокът за представяне на монографията е 1 декември 1899 година.

За изработената монография ще се даде съответен хонорар.

Заедно с настоящето Ви се изпраща и един план на цялото съчинение.

Председател на Редакционния комитет
и министър на Народното просвещение:
Секретар:

НА—БАН, ф. 2 к, а. е. 64, л. 1-а.

[1] Черновата е написана на бланка с отпечатан стандартен текст, в която са попълнени името на адресата, заглавията на предлаганите монографии, размера им и пр. Неподписана.

24

Писмо на Димитър Маринов до Председателя на Редакционния комитет на „Българско отечество“, в което изразява готовността си да напише две етнографски монографии и моли за допълнителен обем и командировки

17. VII. 1897 г.

В отговор на писмото на Комитета от 23 м. м. под № 91, чест имам да уведомя г-на председателя, че съм съгласен да приема да приготвя двете монографии: „Народните вярвания“ и „Народните обичаи“ в Северна и Южна България. Считам обаче за нужно да донеса на г-на председателя, че в монографията „Народните вярвания“ по моето мнение трябва да влезнат и *обредните хлябове*, които са душата на народните вярвания и без които вярванията са немислими. Така също и народните обичаи ще бъдат по-живо представени и положени, ако те са придружени с някои картини и рисунки. Пред вид на това аз намирам 4 коли за вярванията и три — за обичаите недостатъчни, защото обредните хлябове в тяхната обща характеристика ще заемат най-малко две коли.

В допълнение на това, зимам дързост да прося позволение да уголемя обема и на двете монографии още с по две коли.

Освен това, за да събера нужния тоя материал за двете монографии, ще трябва да направя екскурзия по цялото Княжество, а за това са нужни най-малко за разноски пет-шестотин лева, които аз не разполагам. Ако комитетът е улеснен и ако намери за добре и възможно, моля го, да ми отпустне нужната сума, за да извърша тая екскурзия.

С високо почитание

Д. Маринов

П. П. Ако ми се отпустне нужната сума, аз мога веднага да почна екскурзията и да я продължа до 25 август.

Същия

НА — БАН, ф. 2 к, а. е. 64, л. 2.

25

Писмо на Димитър Маринов от Цариград до Иван Д. Шишманов, в което засяга въпроса за илюстративния материал към ръкописа „Градиво за веществената култура на Западна България“ и състоянието на политическия живот в България

22. XI. 1900 г.

Драги ми и уважаеми Г-н Шишманов,

Отвореното Ви писмо от 20 того получих снощи. Аз останах изненадан; наистина такава бързина е неочаквана. Но тъй върви една работа, когато Господ помага и когато тя е благословена от Него.

Днеска предавам на Ваш адрес 30 цели листа ръкопис; мръшава е пратката, но кой е знаял. Също изпращам и 28 рисунки. Липсват рисунките № № 106, 107, 108 и 127. Първите три са изгубили; чудна работа, а 127 ще се земе от Сборника; той е рисуван с мене от г-на Мръквичка, и ще позволи вярвам да го земем от тамо. Мелицата, гребенеца и четката ще ги изрисуваме или фотографираме, когато дойда в София.

Вий ми казвате, че ръкописа вече е нареден на шпалти. Ами рисунките? Нима те няма да бъдат в текста вътре? Моля Ви, недейте ги отделя; ще се осакати хубавия ми труд; както знаете ний поговорих[ме] по тоя въпрос и Вий останахте, помня, съгласен да бъдат рисунките вътре в текста, както това става обикновено и както са направили и другите етнографи. Ако се напечатат отделно — а то ще стане само за икономия, цялото дело губи половина, па и три четвърти от своето значение. Пишете ми да зная, какво сте решили да направите.

Изпращам Ви и няколко думи, които ще послужат като предговор. Ако искате да ги поизделяте — можете.

Какво става в България? Какъв е тоя изтребител-демон, който се заклел да повали в калта на позора всичко що има в нас още неокаляно и тогава да играе саганинско хоро над нещастното наше, но хубаво и скъпо отечество. Ох, да имах възможност, аз бих запретил нашите вестници да не излизат вън от пределите на нашето отечество, та барем позора си да знаем сега ний самички. А сега? Сега нашия позор е достояние на целия свят. Нашето отечество, вярвай драги ми Господ[ин] Иване, е повалено в калта; нам се сме-

ят и циганите, и най-дивите държави и народи. Няма ли кой да стегне юздите на тая бясна борба. Мислят ли тия наши пехливани, че като хвъргат кал на своите противници, не пръска и на тях? От тука се вижда ясно: аз виждам всички окаляни, опръскани с тая кал от най-гнъсен позор; виждам, как България — нашето скъпо отечество, измъчена простира ръце и моли за милост, за пощада, за помощ. Кой ще ѝ простре ръка на милост, ръка на пощада, мишци на помощ?

Князът глух ли е? Ням ли е? Сляп ли е? Или... О, това е грозно и да се помисли дори, а камо ли да се изрече. Гълтам думата.

Поздравете всички, които биха попитали за мене.

Ваш

Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 912, л. 13—14

26

Писмо на Димитър Маринов от Цариград до Иван Д. Шишманов, в което по повод на хонорарни сметки засяга и въпроси с научно-оценъчен характер

12. V. 1902 г.

Многоуваж[аеми] Г. Шишманов,

Писмото Ви от 26/IV получих.

И сега, ето сега, когато хващам перото, не ми се иска да Ви пиша като отговор. Аз с необмислеността си печеля на всякъде, ама на всякъде, само врази. Тежко ми е на душата, но не зная какъв демон ме тика към това. Предпочитам, уваж[аеми] г-не Шишманов, да нямам никак, ама никак приятели, нежели приятели, които не са ми на сърцето. Моята откровеност е виновна на всичко, нъ що да сторя, когато тъй съм създаден. Ето с Вас, уваж[аеми] г. Шишманов, после думите, които ще Ви кажа, аз може би — това твърдо вярвам — ще изгубя един свой най-искренен приятел, нъ аз не мога да скрия от Вас своите тъжни мисли.

Писмото Ви прочетох; веднъж, дваж и триж; обаче, колкото по четях, толко повече на душата ми ставаше тежко, тежко като планина. Вие, г-н Шишманов, до когото се отнесох само до едно *до-*

питване, ми четете цяла и дълга нотация, и туй което ми стана най-тежко, бе, че Вие в моя въпрос по възнаграждението за моя труд, който въпрос аз вярвах никак ви не интересира, — вие ми изтъквате вашите трудове около материалите. Нима това бе въпроса? За Вашите трудове, ако искате, уваж[аеми] г-н Шишманов, аз ще Ви отстъпя целия си хонорар. Знайте, г-н Шишманов, че аз не ламтя за богатство; беден съм бил, беден ще остана. Потрудих се да се обогатя чрез кражба на 12 оки кюмур, но и това пропадна — следователно, аз на парата гледам вече като нищо нищожество. Вярвайте ме. Ако не бяха и тия „сенки", които аз наричам деца, то всичко би било за мене нищо. Казвам Ви това, за да Ви убедя, че Вашия труд за мене е неоценим и аз не мога го възнаради.

Друг е въпросът с един мой труд. Вие квалифицирате моите материали като прости материали и за да ме убедите изтъквате важността на Вашите и други. Кой знае? Може би е така, а може би не. Всеки цени високо своите. Вие ми навирате в очите, колко сте иждивили за Вашия труд около „Българите", а не казвате ни думичка за моите разноски и техния източник. За тия материали, особено за картините аз не получих никаква субсидия. Точка.

Твоето писмо ме убеди, че тука никой друг не е виновен освен Г-н Редактор на Министер[ския] Сборник от една страна, че има таково убеждение за моите материали и аз — от друга.

Аз се отказвам от хонорара.

С дълбоко почитание

Ваш присен почитател

Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 912, л. 35—36.

27

Чернова на писмо от Иван Д. Шишманов до Димитър Маринов, в което отговаря остро на отправените му обвинения

1902 г.

Представете си, че не! Вашият отговор, колкото и да задява моето честолюбие — не произведе тоя ефект, който сте предполагали. Защото вече се не лъжа. Защото минаха се времената, когато Ваше едно *русчушко* писмо пълно с недостойни подозрения беше в състояние да ме възмути до дън-душа и да ми отнеме спокойствието за цял ден. Защото Ви познавам, г. Маринов. Познавам Вашата млада буйна душа, която не е изгубила своя пигмент като белите Ви коси. Познавам Вашето пламенно око, виждал съм го как то мята стрели в един миг на възмущение. Но тия стрели мене не закачат вече, защото аз нося бронята на познанието.

А и друго има. Аз обръгнах! Редакцията на Сборника ми навлече куп неприятели. Да Ви ги изброявам ли? И може ли да бъде инак?... а подобно предприятие в България повече от 12 години без тежки морални жертви... Вие и десетата част не подозирате от туй, което аз съм страдал мълчаливо... в течение на дълги години. Няма и нужда да го знаете. Стига само, да се уверите, че Вашата несправедливост не ме поразява, като нещо чудовищно. И аз прощавам...

А сега позволете ми да Ви кажа, че не сте ме разбрали. Аз не съм имал намерение да правя сравнение между Вашите и моите трудове с цел да изтъкна превъзходството на едните или нищожеството на другите, пази Боже! а само да Ви покажа, че нормата, която Мин[истерството] е употребявало при оценката на поместени в Сборника статии и материали е била въобще насилствена, несправедлива и главно, че тая норма е свързвала и моите ръце.

След *дълги* прежни опити — аз открих, както знаете, един начин, да напечатам Вашите материали: като приложение към Сборника. Това го обявих в Предговора към XVI—XVII книга, гдето съобщих, че за напред ще поместваме отвреме навреме разни нар[одни] умотв[орения], систем[атически]сбирки от една област на фолклора или от една по определена местност. Това беше направено и за Вас и с Ваше съгласие. Щом това се прие от Министерството, аз пристъпих към печат на Вашия материал, *като приложение* на Сборника, на мястото на обикновения II фолклорен отдел. По-на-

татък естествено следваше, че оценката на М[инистерството] ще се извърши по приетия шаблон: без да бъда питан от някого (запомнете това!), без да бъда питан от някого!

След това, ако искайте оскърбявайте ме пак с изложения, че ще ми отстъпите целия си хонорар и продължавайте да ми бъдете само „присен" почитател — за себе си аз знам, че каквото и да направите, каквото и да кажете, това няма да ме направи да почитам в Вас „нине и присно и во веки веков" един добър, заслужил етнограф, трудовете на когото ще се ценят и тогава, когато моите собствени научни изследвания ще гният по прашните лавици на библиотеките (ако въобще им се направи тая чест). А колкото за приятелството — дали може да става по-нататък дума между нас: то ще зависи от Вас — признаете ли си печалното си заблуждение, като едно време след Русчушката афера — аз съм готов да Ви подам пак ръка, ако и да знам, че не мога повече да Ви бъда полезен.

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 914, л. 11—12

28

Писмо на Димитър Маринов от Цариград до проф. Иван Д. Шишманов, в което го поздравява с министерския пост

8. V. 1903 г.

Драги ми Г-не Шишманов,

С истинско душевно наслаждение прочетох съобщението, в което между другите лица, фигурира и твоето име като министър на Народното Просвещение.

Прочее, моят сън се сбъдна.

„И сбѣтя речѣнние от Бога святѣителем Евтимиѣм ѣже ко мнѣ слово".

Радвам се, че запустеното поле на фолклора, което бе станало парлок, отново ще бъде цветуща градина и сад. Радвам се, че великото дело „Сборникът" ще бъде освободен от своите окови в прашните и безплодни стаи на книжовното. С тая радост те поздравявам и ти благопожелавам най-плодотворна епохална създателска деятелност. Нека Бог и Святител Евтимий те подкрепят. Какво чудно съвпадение! Ти ще бъдеш министър, когато (на 17 юли) се

испълнява 500-годишнината от блаженната кончина на великия наш молитвеник, патриарх, учител, книжовник и патриот.

Твой от душа
Д. Маринов

П. П. Аз съм написал службата на Св. Евтимия, която е изпратена в Св. Синод за надлежаще прегледване. Желаех да бъде готова за 17 юли, нъ, както се види не ще може.

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 912, л. 37—38.

29

Писмо на Димитър Маринов от Цариград до проф. Иван Д. Шишманов с предложение за създаването на Етнографско бюро и начало на етнографска експозиция с народни носии

10. VI. 1903 г.

Драги г. Шишманов,

Неотдавна срещнах в едно руско списание, че някой си княз В. Тенишев на свои собствени разноски основал в Петербург етнографическо бюро, което за кратко време обгърнало 23 губернии и приобретило 350 свои сътрудници и дописни членове. Това бюро, като своя първа книжка издало хубав (според една рецензия в Спут[ник] Здоровья) труд под заглавие „Русская народно-бытовая медицина" от д-р медицини Т. Попов.

Като четох това, не можах да го не произведа в[ъв] в. „Вести". Знаете, че аз отдавна бълнувам за едно подобно етнографическо бюро при М-вото на Просвещението или при друго някое Министерство, което бюро, като сгрупира всичките наши малцинка етнографи и други любители на народния бит, да даде един правилен ход на етнографическите работи в нас и да се създаде етнографически музей. Като прочетох горното съобщение и видях, че това нещо върши един човек, с благородни и хубави мисли, не можах да се стърпя да Ви не пиша. Вие г-не Шишманов, ако не извършите подобно нещо, никой няма друг да го извърши. Докладвайте на Гос-

подаря за създаването на едно подобно бюро; той, уверен съм има при сърце народния ни фолклор и ще Ви изслуша с благонаклонност, а може би ще Ви и насърдчи да учредите подобно бюро. Ако успеете, драги господ[ине] Шишманов, да съберете и наредите за пръв път само 10—20 кукли с националните ни костюми (а това може да се извърши до 15 окт.), бъдете уверени, че Вие сте създали етнографическо бюро и сте турнали основа на етнографически музей, която никой не ще може да разруши. Нека това бюро или дружество бъде под Височайшето покровителство на Господаря.

Ако мислите, драги г-н Шишманов, че в това дело аз ще мога да бъда колко годе полезен — под Вашето упътване, аз съм на Ваше разположение. Тука получавам 700 зл. лв. месечно и не е ми зле, обаче за моята любима идея, аз съм готов да се откажа и да дойда.

С братски привет като някогашен мой г. Шишманов

Ваш

Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 912, л. 39—40.

30

Рапорт на Димитър Маринов до Министъра на Народното просвещение за структурата на бъдещия самостоятелен Етнографски музей и програмата за събиране на необходимите материали

19. IX. 1903 г.

До Господина Министра
на Народното Просвещение

Рапорт

Да се събере и запази всичко, що е уцеляло от старинско време до сега и което представлява националните чърти и особености на народния бит — ето основната задача на етнографията.Събирането и запазването на тия етнографически материали е толкова повече належаще, защото под влиянието на новото време те изчезват,

не вече с години, а с месеци и дни, и скоро ще дойде ден, когато, да се изразя с думите на знаменития шведский етнограф и фолклорист д-р Артур Газелиус, *„всичкото наше злато не ще може да възстанови тия изгубени ценни материали“*.

Като поемам поверената ми от Вас дължност: завеждащ етнографическите сбирки при народния музей, съгласно Вашата устна заповед и изказано желание, представям Ви тук, Господине Министре, изложение, както на програмата, по която ще бъда ръководен при събирането на етнографическите материали, така и реда, по който ще бъдат те изложени и наредени.

I. *Облекло.*

В първия отдел ще дойде облеклото. Тука разбирам всичките видове долни и горни дрехи заедно с обвивката на краката, ръцете и главата, т. е. обуща, навои, ръкавици, наръквици, калпаци, шапки, забрадки и пр.

Както долните и горните дрехи, така и обвивките на краищата, по своите типични форми и кроежи и по своите нашивки, украси и ресни — трябва да бъдат разделени на различни групи и видове.

Най-напред те трябва да бъдат разделени *по съсловие* на *градски-еснафски*, на *градски-болярски*, на *селски* и на *духовни*. После, трябва да бъдат разделени по времето на своето употребляване на *стари костюми* и *сегашни*.

Това разделение е необходимо нужно, защото от моите досегашни обиколки дойдох до убеждение, че гражданите и гражданките — които в Търново наричат *гръци*, съ носили особно характерно облекло, а пък в някои отделни градове, като например в Копривщица, Котел и другаде и някои отделни видни и прочути личности в другите градове, като например Димитраки в[ъв] Вратца, Чалък-олу в Пловдив и други — съ носили облекло, което напомня на някогашното болярско облекло, поради което аз му дадох и това име, което обаче може да бъде заместено с друго. В тоя отдел на гражданско-болярското облекло аз мисля да дойде и костюмът на нашите тръговци-джелепи, които са се занимавали с купуване на ситен и едър добитък и са имали совати.

Относително селското облекло, покрай племенно разделение по околии, аз го разделям още на две групи по времето на неговото употребляване, на *стари костюми* и *сегашни*. От обиколката си, както в Княжеството, така и в някои части на Вилаетите, аз открих, че в недалечно минало — нещо преди 50—100 години — селените са носили в едни краища само бели дрехи, а в други само черни, т. е. всичките селени в нашето целокупно етнографическо отечество са

се делили на две групи: *белодрешковци* и *чернодрешковци* — ако мога тъй да ги нарека. Следователно, покрай събирането и нареждането на сегашните селски костюми, нужно е да бъде изложено и онова облекло, което са носили селените в една племенна околия преди 50—100 години. В[ъв] време на турското владичество, може би и още по-рано, било по политически или землевладелчески цели, много села са били преселени от един край в друг, много често съвършенно далечен; такива преселени села ще посоча като пример: *Дере-кьой* в Къзъл-агачската околия от към Софийско и Кюстендилско, *Смоляновци* в Фердинандовската околия от към Солунско и други. Тия селени дълго време са запазили своя домашен племенен костюм и своя диалект заедно с своите обреди, обичаи и др., обаче после лека по лека са изменили костюма си, изменяват вече и диалекта си и може съвършенно да изгубят своите типични отличия. Костюмите на такива села и диалектическите особености сочат, както от дека са преселени тия села и събирането на тия костюми съставлява голям научен исторически интерес. В обиколката си аз открих още по-интересно явление. В Твърдица, и в други някои околни села, както ме увериха, са носили някога такива костюми, които ни напомнят на костюмите в Тесалия, или поне костюмите в Костурско и в по юго-западните краища.

Такива групи от особни костюми ще представляват оазиси от племенни единици посред костюмите на околните села и ще да дадат ценно градиво за нашата историческа география. Ето защо аз мисля, че събирането на тия некогашни костюми е належаще нужно. И тъй, тоя отдел ще представлява следните групи:

1. *Градски-еснафски костюми*
2. *Градски-болярски костюми*

а) Копривщенско мъжко и женско облекло
б) Облеклото на Димитраки в[ъв] Вратца
в) Облеклото на Чалък-олу в Пловдив
г) Облеклото на некогашните джелепи

3. *Селски костюми* по племенни околии

а) Старинско облекло
б) Сегашно облекло

Всичките тия костюми трябва да бъдат нахлузени на кукли, които да представляват и нашите селски типове.

4. *Духовно облекло*

Под влияние на богомилството ли, или на турското владичество, но нашето бяло духовенство е било принудено да носи облекло, което много малко се отличавало от облеклото на селските миряни. Свещеникът се различавал от другите и познавал само по бра-

дата си, защото в онова време човек до 60 годишна възраст най рано не е можал да пусне брада. Тоя некогашен костюм на нашия селски свещеник е важно етнографическо явление, и аз вярвам, че представлението и изложението му нема да съставлява ни искра от неприятни чувства.

II. *Обредно облекло. Накити. Плетива*

Обикновеното облекло се носи всеки ден; има обаче дни или случаи в живота на селенина, когато той се облича в отлично рухо. Това отлично рухо аз наричам *обредно облекло*, защото неговата форма се налага от обреда и обичая и не може да бъде изменено по никакъв начин.

Заедно с това *обредно облекло* идат накитите, плетивата на косите и другите ресни.

За да бъде представено туй *обредно облекло*, тия накити, плетива на косите и други ресни, трябва за всекое отделно племе да бъдат представени:

1. *Мома* облечена, накитена, сплетена и наресена в цялото си моминско некогашно и сегашно рухо, в което тя се облича само когато отиде на хоро през Великден, или когато стане сваха или калесница.

2. *Булка* (невеста) в нейната булчинска премяна с нейните накити ресни и оплетени коси, когато тя отива на венчаванье.

3. *Младоженяк* в неговата младоженска премяна, когато отива на венчаванье.

В тоя отдел най-мъчното нещо се являва *косата*. Понеже никоя мома или жена няма да си даде косата, то става нужда да се купят готови коси; обаче, тъй като те се продават много скъпо, то аз мисля, че *косата* в етнографическите кукли може да бъде заместена с *повесма*, чисти и тънки, като предварително се боядисат така, както да отговарят на типичните коси в дадена племенна околия.

III. *Завивки, постилки, месали, убруси и други кърпи*

Селската стая е постлана с черги и украсена с възглавници и кърпи. Тия черги, възглавници, месали, кърпи и убруси съ[с] своите шарки, нашивки, извадки и ресни, съставляват накитите на селската къща и тяхното тщателно и грижливо събирание и нареждание съставлява една сериозна задача на етнографа.

IV. *Покъщина*

Покъщината на селенина трябва да бъде разделена на следните групи:

1. Покъщина за огрев и при огнището.
2. " за готвенье гостба.
3. " за месенье и печенье хлеб.
4. " за осветление.
5. " за чистота на къщата.
6. " за чистоплътност на людиете.
7. " за пиене и за пригатвание на пивото.
8. " за зимовище в зимника на съестни припаси.
9. " за отгледвание домашна гадь.

V. *Оръдия за женско ръкоделие*

Селенката през есенните и зимни дни и нощи пригатвя облекло, както за себе си, така за мъжа си и за децата; тя пригатвя така също и всичките завивки, постелки, черги, месали, платна, кърпи, дори и платове за вретища.

В нас преждата и вътъка се пригатвят от лен, коноп, памук, вълна и козина (ярина).

Додето тая прежда от сурово състояние се преобърне в плат, преминава през много ръце и търпи няколко преработвания.

Според това оръдията от тоя отдел ще бъдат разделени както следва:

1. Оръдия за пригатвание на гръсти.
2. " за чистенье памук.
3. " за влаченье.
4. " за преденье.
5. " за маханье и сученье на маханьето.
6. " за снованье.
7. " за навожданье.
8. " за тъканье.
9. " за кроенье и шиенье.

VI. *Оръдия за селско ступанство*

Под думата *селско ступанство* аз разбирам, не само земледелието и скотовъдството с техните разклонения, които са преките извори на селското богатство, но още и други селски занятия, които ще нарека *селска индустрия*, която направо или косвенно е свързана със земледелието, скотовъдството и селския живот. Тия занятия се работят от селени и имат за цел да приготвят оръдията, нужни за земледелието, скотовъдството, както и тия, които съставляват селската покъщина. Според това оръдията и вещите от тоя отдел ще бъдат разпределени, както следва:

1. Оръдия за превозване:

а) Кола, б) Колесар, в) Дяволска кола, г) Шейна, д) Щръкла и други.

Колата имат тая характерна чърта, че се делят на *кола с левки* и *кола без левки* (льока); тая характерна чърта дели българския народ на две части.

2. Оръдия за оран: плуг, рало, уштак и други.
3. Оръдия за сеенье и влаченье.
4. " за копанье.
5. " за жътва и возенье снопе.
6. " за връшенье.
7. " за буханье кукуруз.
8. " за косенье, влаченье, пластенье.
9. Оръдия при скотовъдството за млъзенье, подсирванье и биенье масло.
10. Оръдия при пчеларството.
11. " при лозарството.
12. " при градинарството.
13. " при коларството.
14. " при бъчварството.
15. " при грънчарството.
16. " при кожухарството.
17. " при ковачеството.
18. " при плочарството.
19. " при въгларството.
20. " при каменарството.
21. " при килимарството.
22. " при горенье вар.
23. " при варенье ракия, аловина, сливовица и други питиета.
24. " при дръндарството.
25. " при кожарството (табачество).
26. " при селско кроячество.

VII. *Лов*

Ловът е бил и е останал занятие на охолни — заможни людие. За земледелеца и скотовъдеца лова е пагубен „*губи-време*", поради което, види се, е създадена приказката: „видиш ли в село къща без ограда, то да знаеш, че тя е или на *иманяр* (който търси закопано иманье), или на ловец".

Според народните ни песни ловът е бил любимото занятие на нашите болери, които са ловили: диви патици чрез соколи; диви животни чрез хртки и загари; и риба чрез видри. По-после, тоя

лов е преминал като принадлежност на турските бейове — потомци на нашите потурчени болери. За българите ловът е бил забранен, с изключение на някои наши видни людие и на планинците селени. Зимно време много селени се занимавали с лов, целта на който е била да се изтребят вредителните животни, като: мечки, вълци, лесици, рисове, язовци и други.

Освен това селените са ловили и някои диви птици, като: яребици, пътпъдъци, диви гълъби и други.

Както за дивите животни, така и за дивите птици, селените са употребявали различни уреди и оръдия.

Населението край реката Дунав и другите по-малки реки и край езерата, са ловили риба, било за домашно ястие, било за продан. И за риболовството е имало специални уреди и оръдия.

Според това оръдията и уредите от тоя отдел ще бъдат разделени на две групи:

А. Оръдия за ловенье диви зверове и диви птици.

Б. Оръдия за риболовство.

Тия групи ще бъдат разделени на няколко подотделения.

VIII. *Вяра. Суеверие, поверие и предания*

Под думата вяра се разбира християнската религия, а суеверието и поверието обема ония религиозни понятия и възгледи, които са останали помежду нашия народ като достояние от ония древни митически времена, когато българинът е обожавал видимата и невидима природа и е създал в свръзка с това богопочитание цяла редица от обреди, обичаи и праздненства, било в чест на някое явление, било в чест на някой дух или животно.

Под влиянието на християнството много от тия обреди, обичаи и праздненства са облечени в християнска одежда и получили християнски характер; много пък от тях са запазили и до днеска своето същинско митическо или идолопоклонческо същество и произхождение.

Наред с тия обреди, обичаи и праздненства, народът е свръзал своите митически-религиозни понятия и възгледи с много отделни дървета, камъци, пещери, кладенци, вирове речни, езера, мостове и др., които е облекъл било с християнска, било с митическа чудотворна сила.

Има и такива дървета, камъци, мостове, върхове, пещери и други, които, покрай християнския или митическия характер, свръзали са с някои исторически събития из нашето политическо или духовно минало.

Съгласно с това, тоя отдел ще има три групи:

А. *Християнско-религиозна*

Б. *Митическо-религиозна* и

В. *Исторически предания*

Първата група ще обема следните вещи и предмети:

1. Утвари домашни, служащи за християнските обреди, обичаи и празднества.

2. Обредни хлябове на служба, свадба, рождение, смърт и други.

3. Великденските писани яйца.

4. Домашни икони, кръстове, броеници и други — изработвани или от самите селени, или от нашите иконописци и резачи.

5. Група коледарци с техните принадлежности.

6. Свадба със свадбарската шестореда трапеза.

7. Смърт, с оруглицата, ковчега, накитите на умрелия: дете, момиче, мома, момък, булка, младоженяк, поклонник, свещеник и други.

Тука ще дойдат и другите вещи, свързани с обредите и обичаите около мъртвия от момента на издъхването му до краят на годината с погребението, преливанието и приноса.

8. Раждание. Вещите, които са свързани с обредите около родителката и новороденото.

9. Чудотворни дъбове и камъци, представляющи человечески образи, които народът е уприличил, било на Исуса Христа и Св. му майка, било на някои светци.

Б. *Митическо-религиозната група* (суеверие и поверие) ще представлява:

1. Различните вещи и предмети, чрез които нашите врачки вражат, за да предскажат бъдещето и неизвестното.

2. Разни вещи и предмети, чрез които нашите магьосници правят магии, свалят месеца, обират плодовете от нивите, млякото от стадото, умарят човека и причиняват зло комуто те пожелаят.

3. Групи представляющи:

а) Калушарите или русалиите с техните оръдия и в тяхното облекло.

б) Кукерите в тяхното облекло и с техните оръдия.

в) Енята.

г) Царът на лозята.

д) Бабата на Иванов-ден.

е) Заорвание; ж) Получаванье жив огън; з) Кумиченье;

и) Герман; к) Пеперуда и пр. пр. пр. други групи из нашите митически обреди и обичаи.

В. *Исторически предания*

В тая група ще дойдат всичките камъци, които представляват човечески образи, които народното поверие е създало от същински човеци вкаменени, било поради тежки грехове, било поради тежки клетви. Тия камъци са свързани всякога с някои исторически събития. Тяхното пренасание — ако това е възможно — неизбежно, защото под влиянието на атмосферните явления се разрушават. При едно невъзможно пренасание, то да бъдат възпроизведени било чрез фотографски снимки, било чрез живопис. По такъв начин да бъдат възпроизведени и други местности, които са облечени от народа с митическо-исторически предания.

IX. *Музика и пение*

Тоя отдел ще съдържа следните музикални предмети:

1. *Детски:* гайдуница, пищялка и др.
2. *Овчарски:* кавал, свирка, цифара и др.
3. *Свадбарски и трапезни:* гайда, цигулка, зурна, тъпан и др.

Пението ще съдържа различните народни мелодии, схванати чрез новоизобретения Едисонов апарат — фонографа.

Това е необходимо нужно, защото в повечето до сега нотирани и напечатани мелодии липсват ония тънки и характеристични треперания в мелодията, които именно отличават тая мелодия от сродната ѝ в съседните народи.

X. *Игри и хорà*

В тоя отдел ще бъдат изложени на по-големи фотографически снимки, представляющи различните видове хорà и игри. Тия хорà и игри са свадбарски и обредни — например при калушарите, та тъй ще бъдат и изложени и наредени.

XI. *Детски играчки*

Детските играчки съставляват част от народната ни педагогия. Тия играчки ще бъдат изложени както следва:

1. *Залъгалки* за деца от най-ранна възраст та до трета година.
2. *Играчки* за деца от трета па до шеста година.
3. *Играчки* за деца вече на училищна възраст.

Играчките в отделите № № 2 и 3 ще бъдат отделени

а) играчки за момчета

б) играчки за момичета

XII. *Училище*

Тоя отдел ще съдържа всичките уреди, които са съставлявали покъщината на училището в неговите две фази и ще бъдат разпределени както следва:

1. *Килията.* Нейната покъщина. *Панакодата, крондира* (гъшо и орлово перо); *кожата* (на която е писано); корите от дъбови и други дървета, и листове от различни растения, които са употребявали на място книга и писали. Различните видове чърнила: чърно, червено, алено, жълто, синьо, зелено и материите, от които е приготовлявано това мастило.

Учебниците: буквари, часословеци, псалтири.

2. *Взаимноучителното училище*

Тука ще бъдат изложени:

а) Песочницата и чиновете с оръзниците; б) Стенните таблици с обръчите и показалките; в) Звънерницата с звънеца и затворницата; г) Фалагата с пръчките, камшика, бобовите и кукурузени зръна за изпод коленете на учениците; д) черната таблица, гуждана на врата на провинившия се ученик, и други наказателни и дисциплинарни мерки; е) наградите в билети и книги; ж) учебниците в това училище.

XIII. *Народна медицина*

В тоя отдел ще дойдат:

1. Инструментите на билярите, с които са те лекували.
2. Различните сушени билки и семена, които са служили за церове.
3. Инструментите на нашите *правилци,* с които са изправяли или поправяли частите на счупените кости, привръзките им и пр.
4. Уредите на баячките.

XIV *Войнство*

Тук ще бъдат изложени:

1. Оръжия, с които се обръствал нашия болярин.
2. Оръжията на нашия джелепин.
3. Войникът-българин в турската армия.
4. Конят с пълното му обседлование.
5. Нашия търговец-пътник.
6. Овчаринът в планината.
7. Войводата и въстаниците според народните песни.
8. Офицерите и войника днешен от различните видове оръжие.

XV. *История*

Тука ще дойдат:

1. Фотографически снимки или живописни картини на всичките исторически местности из старата и нова история.
2. Всички исторически лица из политическата, духовна и литературна история.

3. Снимки на всичките градища, калета, могили и др. местности.

XVI. *Храна*

Тука ще бъдат изложени:

1. Различните видове хляб.

2. „Гладния хляб", с който се хранил нашия народ в време на гладната година.

3. Видовете варива (бобови растения).

4. Сушени растения и зачинки.

5. Сушени риби.

6. Различни видове консерви (сушени, пушени, които не се развалят).

Етнографически сад

За да бъде събран целия етнографически материал, нужно е да се образува още една градина, която ще наричам *етнографически сад*. В тоя сад ще бъдат възпроизведени и наредени следните неща:

1. Различните видове градски къщи, каквито са съществували и съществуват в различните краища на нашето отечество.

2. *Земленките къщи,* каквито има в западния край на България заедно с всичките ѝ прибавки и приградки, като:

а) Окопа и плета с вратниците.

б) Изба, с копания стан.

в) Зимник с яслите за добитъка.

г) Кошовете.

д) Кошара; е) Кладенец; ж) Заслон; з) Листняк; и) Кочина; к) Курник и др. сгради, каквито има.

3. *Киримидна къща* селска, каквато има в западния край (из)в планинските местности.

4. Къща селска в другите краища с техни сгради, прибавки и приградки.

5. *Воденица* в нейните различни видове, като:

а) Воденица; б) Ветренна мелница; в) Рътница; г) Опачница; д) Долапница.

4. Тепавица или валявица[1].

5. Дипка за руйта при кожарството.

6. Жижница за горенье въглища.

7. Варница за горенье вар.

8. Геренило при бачиите или мандрите.

9. Кашкавалджиница.

10. Една група от колибарските колиби.

В тоя сад ще бъдат събрани и наредени още:

11. Всичките диви растения, които никнат, както в полетата, така и в планините с техните български названия и указание за какво служат на народа в неговата домашна потреба или медицина.

12. Помежду тия растения ще бъдат насадени всичките диви дървета и храстие с техните имена народни.

13. В тоя сад ще бъдат събрани по възможност:

а) Всичките диви птици.

б) Всичките диви животни.

в) Всичките видове наши риби и други животни, влечуги и пр.

В тоя сад могат да бъдат възпроизведени някои редки и исторически пещери, местности и пр.

С една дума, тоя сад, нареден по образеца на Шведския етнографически сад, ще има за цел да представлява в миниатур цялата ни родна страна.

* * *

Това е, Господин Министре, програмата, по която ще трябва да бъдат събирани етнографическите материали. Спеша обаче да отбележа, че много е възможно да са изпуснат много други работи, които се намират само при обиколката, която ще допълни изложената верига от вещи и предмети.

За да се съберат всичките тия неща, нужно е да бъде посетено всяко село, всяка колиба без изключение, и да се почне една систематическа обиколка, като се нареди и един маршрут, като от де да се почне и накъде да се върви, като се почне по околии и окръзи. Дали ще се почне от всичките или от Западните краеве, това зависи от Вашето благоусмотрение, но изучването трябва да бъде по околии и окръзи.

При тия обиколки ще се има нужда от един *фотографически* апарат и от един фонограф; причините, които създават тая нужда указах по-горе.

За всичката тая етнографическа сбирка ще трябват не скромни парични суми, обаче, разходвани постъпенно, те няма да се виждат преголеми и тежки.

Аз и се надявам, че с Вашата просветена подържка, с Вашата преданност към нашата етнография и с Вашето умело упътване, нашият етнографически музей, устроен по образеца на музея на д-ра Артура Газелиуса в Штокхолм ще може да представлява после една-две години една рядкост на Балкан[ския] полуостров и ще служи за гордост на нашата етнография.

Аз съм на Вашето разположение, и няма да пожаля ни труд, ни воля, за да отговоря напълно на Вашите ожидания.

Приемете, Г-не Министре, уверение в моята към Вас преданност.

Заведующ етнографическите сбирки при Народния музей

Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 2, а. е. 606, л. 1—12.

[1] Номерацията се повтаря в оригинала.

31

Записка на Димитър Маринов до проф. Иван Д. Шишманов с молба да закупи фотоапарат и фонограф за нуждите на етнографския отдел на музея

3. I. 1904 г.

Многоуважаемий Г-не Шишманов,

Вече настъпва сезонът на сватбите и на различните други суеверни обреди и обичаи, облечени с техните чудни кустюми и мелодии. Тоя сезон ще трае до Сирни Заговезни, а ще настъпят отново догодина.

Аз зная, че Вий постоянно мислите за етнографията, обаче залиси от работа в Министерството, Народното събрание, Министерский съвет — много е възможно да засеняват туй Ваше поле. Не зная дали не е излишно, където Ви подсещам, но аз го правя от туй, че досади ми се да стоя без работа. Вече е петий месец. Стоя на Ваше разположение с цялата своя преданност към работата.

Не ще ли намерите за добре, да ми позволите в името на отдел етнографически да купя фотографически апарат и фонограф, с които предварително да работя няколко дни тука, та да се свикна с тяхната манипулация?

С дълбоко уважение

Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 912, л. 42

32

Записка на Димитър Маринов до проф. Иван Д. Шишманов, министър на Народното просвещение, за методическите принципи на етнографската събирателска работа

5. I. 1904 г.

Многоуважаемий Г-не Шишманов,

Вследствие изказаното Ваше мнение по телефона на 3 того по повод на моята записка аз бързам да Ви представя следните редове.

Тая записка ще бъде като обяснение на програмата ми, изложена в рапорта ми от 19. IX. 903 под № 370, защото в реченатa програма изложих, доколкото можих, какви предмети и материали трябва да влезнат в оградата на бъдещия етнографически наш народен музей, а пък в тия редове ще се постарая да Ви представя начина и способа как могат те да бъдат събрани.

Събирането на етнографическите материали, многоуважаемий Г-не Шишманов, могат да бъдат събрани по следните два начина.

а) Обредите, обичаите и свръзаните с тях костюми, накити, обстановка, хлябове и пр. и пр. трябва и могат да се събират в сезони и дни, когато се извършват празденствата с тия обреди и когато в домашния бит се случват събития, свръзани с тия обреди. Друго време е крайно неудобно за събиране тия обреди и всякакъв труд ще бъде безплоден.

За да Ви бъде някак по-ясно, Г-не Шишманов, аз ще се постарая да Ви представя някои примери.

1. *Сватбата* с булчинската премяна на невестата; с накитите ѝ;с облеклото на младоженяка, свахите, ладата, калесниците; обредните хлябове; оруглицата; с обредните песни и игри и техните мелодии, с тайнственните суеверни обичаи и заклинания и пр. и пр. — всичко това може да се види, схване и възпроизведе само когато присъствува на сватбата от началото па до края и възпроизведе снимки на всичките отделни актове и сцени. От етнографията и етнографическия музей не може и не трябва да останат скрити и ония сцени — скръбни и трагически наистина, нъ весма характеристични битови, па и племенни (расови) явления в нашия живот — когато булката излезнала нечиста (недевственна) и тя се подлага на цяла верига от мъчения и унижения. Произвеждането и запазването в

музея тия сцени са ценен етнограф[ически] материал, защото от ден на ден тая суровщина почва да губи своята сила; а да се възпроизведат те трябва лично присъствие.

2. *Смъртта* с облеклото и накитите на мъртовеца — особено ако е той мома, невеста, момък или младоженяк; венците, оруглицата, кръстът, ковчега, хлябовете, трапезата; оплаквачката и нейните песни с мелодията им; прекадването, преливането и пр. пр. актове и сцени, могат да се схванат точно и възпроизведат само при лично присъствие. Лекуването да се неувампири мъртовеца е една сцена, колкото грозна, толкова и трагична, а при това и дълбоко битова и племенна, в която мъртвия се подлага на цял ред истязания. Всичко това може да се произведе с лично присъствие. Друг път да ви представят да видите поне една от тия сцени, не смеете ни да споменете.

3. *Раждането* — вън от акта на слегчаването на родителката е свързано тоже с цяла верига от обреди и обичаи: с костюмировка и накити; с песни и мелодии; с суеверия и поверия — които могат да се видят и възпроизведат в момента от лично присътствие.

4. Различните и множеството други обреди, обичаи при различни християнски или митически праздненства, като: Германът, Ладата, Боенецът, Русалиите, Кумиченьето, Кукерите, Камилата, Бръзаята, Енята; Олелията или чилканието; провиранието през Еньовския венец; Царят на лозята — праздненства в чест на Бахуса; Живия или Новия огън и пр. пр. обреди с кустюмировката на участвующите лица; с техните песни и мелодии; с техните обредни хлябове и други принадлежности — се вършат само през известни дни през годината и само в тия дни могат да се видят натурално и свободно и да бъдат описани, схванати и възпроизведени, а веществените материали събрани и приобретени вярно и характеристично за всяко племе отделно.

Всичко до тук изложено представлява групи, които са крайно ценни за родната наука и нашия народен етнографически музей трябва да запази за бъдущето поколение всичките тия обреди с техните характеристични групи чрез вярно и вещо изработени фигурини в особни отдели.

Втория начин за събирание етнографическия материал е полесен, защото това събирание може да става всякога; предметите, които ще могат да бъдат събирани всякога и всякое време са: костюмите, покъщината, уредите и оръдията, оръжията, обикновените накити, плетенията на косите и пр. пр. — неща, които съм посочил в другите отдели на моя рапорт. За тая пък цел трябва да се обиколи и види почти всякое село, всякоя колиба.

Както при първата екскурзия, така и при втората трябва да бъде етнографът снабден с фотографически апарат и с фонограф, ако не още и с друг някой инструмент. За мене това е необходимо нужно, защото, както и посочих в особен отдел на своята програма, в народния музей етнографически в особно отделение трябва да бъдат представени рисунки и картини от всичките исторически места, села, градове и от всичките наши пленително-красиви местности, дъбрави, планински клисури и пр.

Освен това, за да имаме една пълнейша колекция от всичките наши типове, в моята програма влиза още и това: да възпроизведа не само обикновените типически образи и лица, нъ и такива, които представляват поразителна необикновеност, с най-разнообразни построения на челюстните кости, носа, ябълките, очите, лъба, челото, очите, веждите, цветът на космите и кожата, ръстът и пр. особености — които типове ще бъдат ценно градиво за штудирание на нашия бъдущ историк и антрополог.

И тъй, както се вижда, многоуважаемий Г-не Шишманов, етнографът трябва да бъде вечен скитник и от неговото око не трябва да остане скрито нищо: нито едно село, нито едно долче, нито една сцена из живота — разбира се, додето се събере, или всичко, или повечето от материала.

За да се постигне това, по моето мнение, ще трябва да се раздели Княжеството на отделни етнографически региони, които да бъдат проследени изучени чрез горните два начина, т. е. и през особни сезони и дни, и през друго време. Така ако се нареди, аз Ви уверявам, че в течение на две, най-много на три години, ние ще имаме с волята божия един етнографически музей, който ще обема всичко важно, ценно и характеристично битово за нашия народен живот.

За да се нареди това изучвание по един ред на време и области, аз мисля това напълно зависи от Вас, многоуважаемий Г-не Шишманов, нъ тъй като Вие искахте да Ви дам едно изложение за това, аз излагам такъв ред:

1904 г.

Месеците: януарий, февруарий, марта, априлий, май, и юний — да се обиколят окръзите Кюстендилски и Софийский с техните околии.

Месеците: юлий до декемврий да се обиколят окръзите: Варненский и Шумненски, а може и Силистренски, тъй като в тия окръзи поради мнозинството на турското население етнографическия материал сравнително ще бъде по малко.

1905 г.

Месеците януарий до юний да се обиколи Пловдивския окръг; а месеците юлий — до декемврий — Търновския с Разградския и Русенския.

1906 г.

Месеците януарий до юний да се обиколят окръзите: Видински, Вратчански и Плевненски.

Месеците юлий до декемврий — окръзите: Старо-Загорски, Сливненски и Хасковски.

1907 г.

Месеците януарий до юний да се обиколят окръзите: Севлиевски, Ловченски, а месеците юлий до декемврий — Бургазкия.

А тия три окръзи могат да бъдат вместени в другите, и тъй за три години Княжеството ще бъде изучено всецяло.

Кръстосването на екскурзиите става, за да се получи разнообразен етнографически материал.

С почитание
Ваш преданний
Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 912, л. 43—46

33

Записка на Димитър Маринов до проф. Иван Д. Шишманов, в която отправя молба за командировка в чужбина

I. 1904 г.[1]

Многоуважаемий Г-не Шишманов,

Записката е като допълнение на рапорта ми.

Като бях свръшил тая записка, мене дойде друга мисъл. Моята програма, лаская се, съдържа всичко; обаче много ще бъде самообълщение ако помисля, че тя е съвършена. Сега пристъпваме да устрояваме етнографическия наш музей; не ще ли бъде по-добре, предварително да се запозная по-изблизо с други някои чуждестранни музеи, а особенно с[ъс] славния етнографически музей на д-ра Артура Хазелиуса, за който толкова много се говори и се счи-

та като образец. Като отида в Стокхолм, ще се запозная с тоя славен етнограф, който ми изпратил своя сборник, ще видя, какво е събирал и как е наредил събраното; ще изложа и нему своята програма и пр.

На пътя мога, ако позволите да се спра и в[ъв] Виена и Прага, и да се видя с Г-да Ягича, Жиберта и др.; мога пак с Вашето позволение да кривна и в Париж и да се видя с Волкова и Богишича, чрез които ще се запозная с някои членове от Редакционн[ия] Комитет на интернационалния фолклорен речник и пр.

В тия срещи мога да видя, дали освен фонограф и фотограф[ически] апарат не ще има нужда още от друг някой уред.

Всичко това ще ползува мене лично, нъ и на делото ще принесе не малка полза. За до края на тоя месец аз ще мога да се върна, като изложа писмено всичко, що съм видял.

Може в[ъв] Виена или другаде да зема и по-добри фонограф и фотограф[ически] апар[ат]. Всичко това ми дойде на ум, и рекох да го съобщя и Вам.

Ако не стане нищо относително по-горе посочената ми мисъл, тогава моля Ви командировайте ме до края на тоя месец начиная от 15 в Самоковската и Дупнишката околия. Моля тоже да ми разрешите да отида в Самоков на 10 т. м., защото ще кръщават внука ми (дъщеря ми си има син) и ме канят да присътствувам.

С почит
Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 912, л. 47.

[1] Записката се датира между 5 и 10 ян. 1904 г.

34

Из поздравително писмо на Димитър Маринов до проф. Иван Д. Шишманов по случай именния му ден

7. I. 1904 г.

... да изпълни Бог дома Ви с здравие, веселие и щастие, а Вас да обдари с крепост телесна и душевна, да продължи дните Ви ве-

сели и жизнерадостни за преуспяването на нашето учебно дело, а особно за нашата още млада етнография.

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 912, л. 48.

35

Из писмо на Димитър Маринов до проф. Иван Д. Шишманов за резултатите от командировката му в Ихтиманско и Самоковско

23. I. 1904 г.

Многоуважаемий Г-не Шишманов,

...

Срокът 15 дни се указа кратък и невъзможно ще ми бъде да обиколя в тоя срок селата в Самоковска и Дупнишка околии. Причината е: а) че към Самоковската околия се присъединила и Ихтиманската, а б) зимното време, кратките дни и лошите пътища правят пътуването ми весма бавно и трудно. До сега обиколих цялата бивша Ихтиманска и голяма част от Самоковска околия, остаят ми още: десет села от Самоковската и цялата Дупнишка околия. За да мога да извърша цялата обиколка, ще ми трябват още десет дни, т. е. до 10 февруари. Аз мисля, че в тоя срок ще успея да обиколя всичките села; веднъж съм дошъл тук, по-добре ще бъде, ако довърша. Таково е моето мнение, обаче остая на Вас да решите, кое е по-добре. Само ще Ви моля да ми съобщите телеграфически в Самоков, за да зная какво ще правя.

В Самоков ще бъда утре 24 и 25. Много са пътищата трудни. За да отида на едно друго село, трябва много пъти да се връщам пак по същия път, понеже през балканите, където се минавало лятно време, сега е път съвършено закрит.

Относително етнографическия материал, той е крайно ценен и рядък. За сега ще Ви се похваля, че с обредните хлябове и писаните великденски яйца нашия музей ще държи първо място. Между писаните яйца, аз открих един вид крайно ценни перашки, наречени „кѝтанчета“ или „подкитенчета“. Накитите старински на мома и булка, намерих цял комплект в планинските самоковски села. Всичко подробно ще Ви доложа, когато се върна.

Моля Ви недейте ме оставя без уведомление.
С дълбоко почитание

Ваш преданний
Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 912, л. 49—50.

36

Из официален рапорт на Димитър Маринов до Министъра на Народното просвещение проф. Иван Д. Шишманов за условията и резултатите от командировките му в Северна България

8. I. 1905 г.

Рапорт

Съгласно предписанията Ви: № 7978 от 17/VIII м. г. и № 11988 от 14/X с. г. аз извърших етнограф[ическите] си обиколки, първата от 21 август до 24 септ. в окръзите: Видински, Вратчански, Плевненски, а втората от 21 окт. до 31 ноември. в окръзите: Търновски и Шуменски.

За да бъде изложението върху тия ми обиколки по-пълно и по-прегледно, аз ще го разделя на няколко части, а именно: условията, при които е призван да действува един фолклорист; измененията, на които е изложен всестранният народен живот, та че и неговият национален бит, и резултатите от тия ми обиколки.

1. Условията, при които е призван да действува един фолклорист, са много несгодни и много тежко-преодолими. Една мнителност, една подозрителност, и от тамо едно голямо недоверие фолклориста среща на всяка стъпка в селската колиба, в селската кръчма, а така също и в селската общинска канцелария...

Утешително е, че се срещат, макар и много рядко, било кметове, било първенци селски, които, като съзнават голямото значение на етнографическите сбирки, дават съдействие с една рядка готовност. Като срещах такива спънки почти навсякъде, аз си положих за задача да издиря, кои са причините, които са създали тая мнителност, туй недоверие и тоя страх от фолклориста и неговите изследвания и сбирки, и лаская се, че схванах тия причини.

Нашият народ притежава един изпитателен дух, който го тласка към любознателност и изпитване...

...Това, което събира етнографа, са неща, които съставляват селския живот, селския бит, селската наука и знание. Но всичко това селенинът държи за просто, не имеющe никакво значение, никаква важност, дори от него се срамува и гледа да го изоставя. При едно таково вече съставено и дълбоко легнало в неговите възгледи понятие являва се човек, пратен от Министерството на Народното Просвещение — значи от най-ученото място — който събира облекла, накити, покъщнина, оръдия, шити ризи, пешкири и други, хлябове, гозби, обичаи, обреди и пр. пр. — неща, които са познати и на най-малките деца. „Това наука ли е?“ — пита се селенинът и отговаря: не е. „Тоя човек гламав ли е, та е дошъл да пита за тия неща, да ги събира и да плаща още за тях? — Не е, защото може ли Министра да праща гламав човек. Тогава?“ И идва селенинът до заключението, че той е изпратен за изпитня и трябва да му се не дава и показва нищо, или пък старото и износеното.

. . .

2. Измененията, на които е изложен всестранния народен живот, та че и неговия национален бит.

. . .

Черквата и училището бяха хранители на народния живот, на народния бит. Свещеникът и учителят във всичко не излизаха вън из предела на народния живот, и нека им е слава, те запазиха нашата вяра и нашата националност посред тежки времена и условия.

. . .

Тая наша интелигенция — като почнем от най-високия сановник па стигнем до най-долния служител, почна да гледа на народния живот с едно високомерие и презрение, дори и го и изсмеяваше...

. . .

... един селенин, бил веднаж член в постоянната комисия, кмет, или депутат, той вече се облича по граждански, а за да покаже, че е скъсал всичките връзки с[ъс] селски „прост“ според него живот, той ще почне да блажи, както в сряда и петък, така и през постите. И това отстранявание от народния живот на тия селени преминава в някои случаи в комизъм. Така аз видях един селенин, бивш депутат на един голям празник, че дойде в селската черква с беневреци, палто и цилиндър, а когато после съблече в църквата палтото, отдолу беше фрак с[ъс] златен медал. В друго село видях една булка, на която мъжът ѝ бе станал околийски началник в същата околия, че бе с сукманя и престилка, а на главата си имаше капела. И кога-

то мъжът ѝ видя, че аз гледам учудено, той каза с една поразителна наивност: „не втасаха дрехите, които поръчах в града!“ — като с това искаше да се похвали. Същият комизъм се среща и в храната, и в покъщнината, и в обичаите, па дори и в театралните селски представления.

Това изменение, като обхванало целокупният ни народен живот, върви неимоверно бързо. Тъй, в предишните си обиколки, като минавах през селата, аз срещах национални гиздави костюми и накити, омайни и игриви мелодии, дивни песни, старински богатирски обреди и обичаи; днеска всичко това е изгубено, променено, изоставено. За пример аз ще наведа някои краеве; западния край: Видински и Вратчански сегашни окръзи, когато ги обикалях и изучавах през 1888, 89, 90 и пр. години аз намерих носии, според които съставих своя етнографическа карта (Жива старина, т. II); днеска тия носии са съвършено изменени; през 1896 г. обиколих Търновски окръг и тамо намерих сукмани гиздави с още по-гиздавите кръжила; днеска тия гиздави сукмани са изчезнали, а пък сукая с кръжилото е такава рядкост, щото аз можих да го намеря само в Килифарево, и то само в една бабичка.

Бабите, които месиха в 1896 г. обредните хлябове, днеска са починали, и аз не намерих други баби да умесят същите хлябове с същите шарки. В 1893 г., когато обиколих селата в Плевненско, Свищовско и Севлиевско и други, аз слушах седъм игриви ръченици, специално за сватба, на които мелодиите бяха омайни; днеска тия ръченици се свирят, нъ няма онази омайна мелодия и оная игривост, която раздрънква и най-тъпите струни на нервите и превръща 80-годишния старец в 15-годишен момък; дивните ония седални историческо-хайдушки мелодии, които се свирят на кавал или гусла на трапеза и които покрътват душата ви из най-дълбоката дълбочина — са изчезнали и на тяхното място дошли нови мелодии, слаби, сухи, бледи. И текстовете старински на песните са изчезнали; днес няма песнопойци такива, каквито срещах в 1896 г.

И всичко това за 8—10 години. Хубавите и красиви ризи с различни нашивки и шарки днеска са голяма рядкост.

...

В своята обиколка аз не можих да събера всичко, защото: а) сумата, с която разполагах, беше отредена не специално за тая цел, б) защото според маршрута ми нямаше възможност да обиколя всякое едно село, в) резултата на моите обиколки е по-голям, отколкото аз самичък очаквах. Днеска поне в етнографическия отдел при Народния музей притежаваме всичките облекла, някогашни и сегашни, всички накити на невести и моми, облекла на момчета и

момичета от цяла Северна България с изключение на окръзите Русенски и Шумненски и всички облекла от югозападните краища: Кюстендилска, Босилеградска, Радомирска, Дупнишка, Самоковска и Ихтиманска околии. Приобретени са и някои женски оръдия и цели уреди от някои наши еснафи, както и земледелчески оръдия и уреди с предназначение да образуват групи от известни околии. Всичките тия облекла и накити ще бъдат облечени на кукли и ще съставят фигурини, на които числото предполагам да достигне 150; това число ще порастне, ако речем да съставим и нужните групи, било по женско ръкоделие, земледелчески занаяти, по вярванията и обичаите. Но, както за отделните фигурини, така за групите, Господине Министре, помещението се указва много тясно, и, както можете лично да се убедите, няма никаква възможност да се изложи и нареди всичко, което е събрано досега; а тъй като има да се събира още три пъти по толкова етнографически материал, то нуждата от едно особно самостоятелно помещение за етнографическия отдел става належаща още от сега — въпрос, който оставям на Вашето благоусмотрение.

Като заключение на тоя ми рапорт, моля позволение да напомня рапорта си под № 202 от 14. IV. м. г. относително фотографически апарат. Уверявам Ви, Господине Министре, че без такъв апарат моята обиколка остая непълна, защото: едно, типовете, друго, начинът на китенето и трето, много сцени, нужни за съставяне бъдещите групи, липсват и ще трябва нова обиколка да се прави, свързана с нови трудности и разноски.

Заведующ етнографическата сбирка:
Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 913, л. 1—5.

37

Писмо на Димитър Маринов от Прага до проф. Иван Д. Шишманов за впечатленията от задграничната му командировка

20. III. 1906 г.

Многоуважаемий Господине Шишманов!
Посетих музеите в Белград, Пеща, Загреб, Сараево, Дубров-

ник и днеска съм в Прага. Освен тия градове и музеи аз посетих още музеите в градовете Задър, Любляна и Виена. Макар че тия градове не бяха в кръга на моята обиколка, но пред вид голямата препоръка от страна на кустосите на другите музеи, в интерес на моето дело аз не можих да ги замина; и, както туй ще бъде изложено в моя обширен рапорт, туй мое посещение е било нужно, защото аз видях хубави неща.

Тук в Прага ще се бавя още няколко дни, и тогава ще си позволя още едно отстъпление от кръга на моята обиколка.

В[ъв] Виена, в етнографическия музей бях разведен лично от директора г-на Михаил Хаберланд, човек много любезен. Той най-настоятелно ме убеди, като ще отида до Прага, да не замина и етнографическите музеи в Лайпциг — „Museum für Völkerkunde" и Берлин — „Museum für deutsche Volkstrachden" — които музеи, като представители на етнографическото движение в Германия, толкова силно днеска, са извънредно интересни за всеки етнограф.

Като зех в[ъв]внимание тая гореща препоръка, а още и като съм дошел толкова близо до тук — реших да посетя и тия музеи — нещо, което ще ме коства няколко дни повече и една малка сума помного. Бях на мнение да Ви телеграфирам от Виена, за да Ви искам позволение, но пред вид, че ще се изгубят няколко дни безцелно, а от друга страна, като вярвах и вярвам твърдо, че Вий няма да не одобрите тоя мой план — аз реших да ги посетя и без Вашето предварително разрешение.

В моя, и кратък и обширен рапорт аз ще Ви изложа всичко що видях; ползата, която извлякох и пр., нъ тук не мога да не изкажа, първо благодарност Вам, за дето ме изпратихте да обиколя и видя тия музеи, и второ — радостта си, че обемът, начинът и редът, както на събраните етнографически обекти, така и на тяхната наредба и класификация — напълно отговарят на оня мой план, който Ви представих още в началото на моето встъпване в музея, и на оня план, когото изложих в уставо-проекта на нашето бъдъще етнографическо дружество. Тук вършат всичко чрез такива дружества. С Вашата подкрепа и съдействие, нашият млад и малък музей, вярвайте ме Господине и драги Шишманов, ако не ще бъде единствен, няма да бъде неудостоен да бъде вреден пръв между по-първите музеи по своята интересност и по своите обекти. От туй, що видях и туй, що аз намерявам да събера — душата ми се пълни с радост, и аз се усещам подмладен. Обекти, които в тия музеи са едва зачекнати, ние имаме, а и ще имаме в богати колекции. Аз прочее, се връщам в София с тая блага надежда и туй самоуверение, че при бъдещото откривание на нашия музей той ще привлече вниманието на

целия просветен етнографически свят. Туй откривание обаче трябва да позакъснее — не по-рано от 2 май 1907 г. — когато се напълня и 1000 годишнината от смъртта на Св. Цар Бориса. При туй откривание — тъй видях — биха се отзовали с радост да присъствуват всичките кустоси и директори на етнограф[ически] музеи в Австрия и Балкан[ския] полуостров. Не ще ли бъде честито нашето отечество, което преди хиляда години е било средище на славянската култура, днеска в него да се държи и първия етнографически конгрес на етнографите на Балкан[ския] полуостров и славянския юг, ако не и на целия славянски свят, — ако земат участие и полските и руските етнографи. Ще кажете: „това не е лъжица за нашите уста". Бъдете уверени, че ние сме толкова порастнали в очите на тоя западен свят, щото ни считат за първата държава на Балканите в[ъв] всякое отношение; порастнали толкова, колкото ние сами се не усещаме и виждаме.

Гостоприемството, любезността и готовността да ми се услужи бяха от страна на всички толкова големи и искрени, щото аз останах смаен и очарован. Едно ме е страх, че не ще можем да ги посрещнем и услужим както трябва, нъ, като имам за вожд тебе, Г-не Шишманов, аз се не боя за нищо и от нищо.

Опростете за моята откровеност и старческия ми жар; аз пиша Вам лично, следователно пред Вас моята душа всякога без преграда избликва своето вълнение.

С най-дълбоко почитание и уважение
Ваш
Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 913, л. 27—28.

38

Писмо на Димитър Маринов до Иван Д. Шишманов за уреждането на народните носии в музейната експозиция

1. IX. 1906 г.

Многоуважаемий Г-не Шишманов,

Аз успях вече да облека тъкмо 177 кукли, от които — 127 жени, 40 мъже и 10 деца. Има за обличане още 50. Сега пристъпвам да

правя групите. Както за тия групи, тъй и за друга наредба, както и за хартийните глави, които привременно гуждам на куклите, докато се изработят типовете — аз имам нужда и от Вашето мнение, Вашето съдействие. Моля Ви пожъртвувайте 5—10 минути, когато имате време и посетете музея. Аз съм толко преуморен, щото Вашето окуражване е от най-належаща нужда. Колко по-скоро дойдете, толко по-благодатно за мене.

С почитание
Ваш
Д. Маринов

НА — БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 913, л. 38.

39

Из писмо на Димитър Маринов до проф. Иван Д. Шишманов за издаването и разпространението на книга първа от Известията на Етнографския музей в София

24. IX. 1907 г.

Драги и уважаемий г. Шишманов,

... Благодаря Ви, както за насърдченията, тъй и за съветите. В туй дело е моя живот, та надали ще трябва, както и Вие бележите, насърдчение; от съвети обаче имам нужда и аз ще разчитам всякога на Вас.

За Ваше знание и успокоение аз ще Ви изложа, що съм сторил и що мисля да стора с Божията воля за в бъдъще. „Известията" издадох с голяма мъка, защото само за печат дадох 620 лв., а пак за картините други 600; както знаете за тях имах само 1000. Как и от где намерих средства туй е друг въпрос; но аз успях, и днеска имаме първия брой от туй много и отдавно желаемо списание. От Известията аз пратих на разни лица и институти както по славянските земли, тъй и в Европа. Едно да видите къде съм изпратил, а друго, да допълните, ако някъде съм пропуснал — излагам Ви списъка. Изпратих на етнографските музеи и списания в Белград, Сараево, Пеща, Загреб, Прага, Москва, С. Петербург, Казан, Харков, Лъвов, Черновиц, Виена, Берлин, Мюнхен, Лайпциг, Breslau, Eger, Braunau, Leyden, Jiessen, Basel, Stokholm, Upsala, Tübingen, Elberfeld, от дето

вече почнах да получавам уведомление, а от някои дори и техни издания. И тъй първата стъпка е сторена; първото краеъгълно камъче е положено. Бог ще благослови туй начинание, и то ще преуспее.

От лицата, аз пратих само Вам, на Г-на Иречека и г-на Богишича; от г-н Богишича получих уведомление, но от г. Иречека още не; Страх ме е, че адреса му (Wien VIII, Alserstrasse 39) от негово едно писмо от 1895 г. е погрешен. Вие знаете ли точния му адрес? На г. Ягича тоже щях да изпратя, но не зная как му е адреса; помолих нашето агенство, но то не отговори никак.

Знаете ли още на някои лица и кои, на които би трябвало да се изпрати книжката?

Ако бяхте ме още през 1905 г. освободили самостоятелно да издавам Известията, досега начинанието щеше да закрепне и преуспее. Но, хвала Богу и за толко. За бъдущето издание идущата година, аз съм искал от г. Министра в моя бюджето-проект за издаване на „Известията" и за хонорар на сътрудниците сумата 6000 лв. 1000 лв. от обикновения § и 5000 от § 90, в който е предвидена сумата 8000 лв. за издирване, изучване и печатане етнографически материали; за издирване паметници на народното изкуство, материали за историята на България и пр. В тоя § остаят 3000 лв. С това искам да съсредоточа в Етнограф[ическия] музей и неговите „Известия" всичко, що се отнася до нашата етнография, като сгрупирам в тоя журнал всички наши писатели-етнографи — туй, що е сторено с археологическия музей. Дали ще сполуча, не зная; обаче ще работя и ще се надея. Още не съм виждал г. Министра по тоя въпрос; много е занят, та чекам да остане малко по-спокоен.

Забравих. От „Известията" изпратих един екзем[пляр] подвързан и на Н. Ц. Височество Господаря, като го придружих с едно писмо. Пратих му го по случай юбилея му, като му казах, че младия Етнограф[ически] музей — огнището на българската култура, честит се счита, че в своето едногодишно съществуване като самостоятелен институт да поднесе на Господаря своя първи брой от своите трудове, когато Той празднува своя 20-годишен юбилей, като го молех, да покровителствува туй огнище, та да осветли и затопли целия наш край. Получих отговор веднага, чрез г. Добровича, в което, между другого казва, че Той с жив интерес е следил и следи развитието на младия етнографически музей.

По тържествата, Високите гости щяха да посетят и моя скромен музей; за тая цел дохажда г. Савов — подполковника и трима други от свитата на Високия гост. Прегледаха всички прозорци и стаи; завесихме прозорците откъм къщите; приготвих всичко, но после ми се съобщи, че нямало да дойдат. Предполагам, че туй ста-

на от страх. И наистина, от всички страни дупки, от долу пълно с дюкянчета и работилници, препълнени с всячески работници и чужденци, можеха ли да изложат на опасност Госта. Колко съжалявах в тоя ден, че не зехме зданието на Казанджиева при Св. София. Направихме много голяма грешка. Но, миналото се не връща.

Готвя, под името каталог (само под такъв наслов ще получа пари) един обемист труд в два тома костюмите в България; той ще бъде готов до година през м. май. Сега пригатвям клишетата; те са около 300.

С най-дълбоко уважение поздравлявам Г-жата, а на Вас приятелски стисвам ръка

Ваш и твой
Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 915, л. 4—5.

40

Писмо на Димитър Маринов до Председателя на Редакционния комитет на „Българско отечество", в което прави обширен отчет и дава пояснения за досегашното си научно сътрудничество към Комитета

12. VII. 1911 г.

Господин Председателю,

В отговор на Комитета от 2. VI. т. г. № 16 аз бях изпратил писмо от 8 юли т. г.

Понеже не получих никакъв отговор, то намирам за нужно да Ви напиша тези допълнителни редове като едно пояснение по обстоятелствено.

Както бях съобщил и в първото си писмо, Комитетът на Българско Отечество с писмото си от 23. VI. 1897 год. № 91 ме натоварваше да изработя следните две монографии: № 36 *Народни обичаи* и № 31 *Народни вярвания*, като определяше за написването им срок до 1 декемвр[и] 1899 год.

Аз отговорих, че приемам тая поръчка. Комитетът с писмото си от 1. XI. 1897 год. № 180 ме запитваше какви обиколки мисля да

предприема, колко време ще траят тия обиколки и като какви разноски ще трябва да направя. Отговорих с писмо от 15 декемвр[и], че за обиколките, които имам да направя ми са нужни средства не по-малко от 1500 лв.

С писмото си от 27 април 1898 г. Комитетът отговаря, че ми отпуска исканата сума от 1500 лв., която ми отпусна на два пъти — 750 лв. през 1898 и 750 лв. през 1899 година.

Първата година обиколих Северна, а втората (1899) Южна България.

През туй време обаче аз бях натоварен с още две монографии, а именно: № 41 Народен материален бит: а) *Храна* и 38 Народна словестност: в) *Детски фолклор.* Устно съобщих, че приемам и тия две монографии само с условие: ако ми се продължи срока за предаването им, а така също ако ми се отпустне друга сума, защото първата сума от 1500 лв. аз изразходвах в двете си обиколки за първите две монографии. Това направих и писменно с писмото си от 8 марта 1899 г.

Това си искание потретих.

Обаче никакъв отговор не получих.

През септемвр[и] аз заминах за Ц-град, дето останах до септ[ември] 1903 г.

Когато се завърнах през 1903 г. аз бях натоварен с основането и нареждането на Етнографическия музей, и около него аз прекарах всичкото време до 1906 г. Понеже трябваше да събирам етнографически обекти за новосъздадения музей по една програма, то моите обиколки се направиха в Западна България и стигнах до Средноизточна. Другите области не можах да посетя.

В 1906 г. отново се подигна въпроса за монографиите, и тогава аз изложих устно на Председателя на Комитета, че за двете от монографиите — народните вярвания и народните обичаи, материалът е готов, обаче за другите две: *Храна* и *Детски фолклор,* не са готови и ще трябва да направя специална обиколка. Каза ми се да потърпя. И аз потърпях цели две години.

В началото на 1908 г. Комитетът с писмото си от 23. I. под № 7 ме натовари с още една много тежка монография, а именно № 41 Народен материален бит: б) *Дом и покъщина*. С това аз бях натоварен с целия § 41 Народен материален бит.

Приех и тоя отдел, но съобщих на Комитета с писмо от 9 януари, че аз приемам, но да ми се отпустне помощ. С писмото си от 28. I. № 18 Комитетът ми отговаря да се отнеса до г. Министра на Народното Просвещение, та той да ми отпустне исканата помощ, защото Комитетът не разполагал с[ъс] суми. Отнесох се лично до

Г-на Министра с реченото писмо в ръка. Отговори ми се по начин, който ми отне всяка охота да се являвам втори път. Съобщих това на Комитета и го молих той да ходатайствува (Писмо от 30 януари 1908 г.), но не получих никакъв отговор.

И така стоя въпроса до днес.

Днес комитетът с писмото си от 2. VI. № 16 ме пита като до кога ще мога да представя посочените монографии.

В отговор на туй писмо, уведомявам почитаемия Комитет, че двете първи монографии: *Народните вярвания* и *Народните обичаи* ще представя до края на м. декември т. г., колкото за другите, аз се отказвам от тях, тъй като, за да бъде събран материала за тях, ще трябва да се направи нова обиколка из цялото царство, а особно за монографията: *Дом и покъщина*. А за тая обширна обиколка ще трябват парични суми и нов срок, най-малко година.

С дълбоко почитание

Д. Маринов

НА—БАН, ф. 2 к, а. е. 64, л. 13—14.

41

Рецензия на проф. Иван Д. Шишманов за книга седма от „Жива старина“ на Димитър Маринов, изпратена до Председателя на Историко-филологическия клон на Българската академия с обективна оценка на предложената сбирка и сполучлива научна характеристика на автора ѝ

12. X. 1911 г.

Новият сборник на Г-на Маринова образува VII книга от неговата „Жива Старина“, която заслужено се ползува с добро име между славянските фолклористи. Без да бъде етнограф и етнолог по специалност, Д. Маринов, благодарение на своето страстно увлечение от всичко, което може да осветли националното минало, отдавна събира фолклорни материали.

Роден в Западна България, той особено добре познава тоя край, ала неговите интереси отиват значително по-далеч, както се вижда от най-новата му сбирка.

Един от последните представители на оная стара генерация етнографи, която начева с Миладинова, Маринов е възмечтал да обгърне в своите изследвания цяла България и да ни даде един по-*общ* труд, какъвто Миличевич дари на Сърбия.

Това желание заслужава естествено пълната морална и материална подкрепа както на Държавата, така и на Академията.

Добре би било за това, да се даде Маринову възможност, да довърши на първо място труда си, да осъществи широкия си план. Трябвало би да му се доставят средства, да посети всички нему непознати още кътове на *етнографска* България. Маринов е тъкмо човек, какъвто се изисква за подобна работа. Той познава простия народ, умее да влиза в сношение с него, да си усвои неговия своеобразен мироглед, да оцени неговата материална и духовна култура и пр. А това не е всекиму подадене. Може човек да бъде дълбоко учен етнограф-фолклорист и да няма оная рядка дарба на интуиция, която притежават по-скромни изследвачи като Маринова, покойния Шапкарев, С. Н. Шишкова, благодарение на известни симпатии към простите маси. За да вникнеш в душата на народа, трябва горещо да го обичаш и дълбоко да се интересуваш за всичко, което му е близко. Маринов като Шапкарева, като С. Н. Шишкова, принадлежи именно към тия етнографи, които обичат народа и за това народът охотно им се открива. А това качество на Маринова трябва да се използува и то по-скоро, защото вече са редки етнографите от тоя тип и защото „миналото" много бърже изчезва из паметта на новите поколения. Ако Държавата не се интересува за изучванията на скромния народовед, Академията ще направи добре да използува редкия случай, който ѝ се представя. Маринов ще бъде охотно на нейно разположение. Той се нуждае от много скромна помощ. Нека му се даде, защото кой знае, дали въобще ще се намерят друг път, в едно по-отдалечено бъдеще, тъй ревностни събирачи в един критически момент на неизбежно разложение и изчезване на старото.

Казаното до тук е достатъчно да оправдае препоръката, с която препращам обратно новия Маринов сборник: Академията ще направи голяма услуга на българската етнография, като напечата тоя том от „Жива старина" като първи том от своя Етнографски сборник. Моето мнение е, да се остави названието, което Маринов е дал на цялата си сбирка: „Жива старина". Добре е да се знае, че новите материали са разширение на старите. С това не се накърнява стойността на академичното издание, а се запазва целостта на една с голяма мъка съставена колекция.

Маринов има право да иска, трудът му да запази и системата, която отначало е дал на своята публикация. Наистина възможна би

била и друга систематична нареда на материалите, но и тая, която Маринов ни дава, е прегледна. Досега ние имаме само един опит в тая посока, тоя на Adolf Straus, който в своя труд „Die Bulgaren Ethnographische Studien", Lpzg., 1898 търси в българския фолклор преди всичко *космогонични* следи от езическото минало, за да може да докаже една своя любима теза: *близкото сродство на българите с маджарита и въобще с угърските племена. Шраус* си служи с един голям научен апарат, ползува се от сравнителния метод, привежда многобройни успоредици главно из областта на финския и урал-алтайския фолклор, обаче постигнатите резултати не са достатъчно убедителни. За щастие Маринов се е запазил чист от всяко хипотетично тълкуване. Той се е задоволил да ни даде суровите материали, без всяка претенция на научна обработка. Това е една голяма заслуга на новия му сборник, каквато не представят всички минали книги, гдето тук-там срещаме още опити за обяснение на фолклорни материали от гледището на по-старата славянска митология.

Преди да се даде новият том от „Жива старина" за печат, добре е Маринов да поправи текстовете в правописно отношение, ако това е още възможно (да ги предаде фонетично).

Много полезен би бил един *вещен указател.*

Добре е Маринов да побърза с обещаното описание на обичаите, вярванията и обредите, свързани с[ъс] земледелието, скотовъдството, раждането, женидбата, погребението и пр.

Шишманов

НА—БАН, ф. 1 к, оп. 2, а. е. 295, л. 24—29.

42

Писмо на Димитър Маринов до проф. Иван Д. Шишманов, в което излага спънките по издаването на книга седма от „Жива старина" — „Народна вяра и религиозни народни обичаи"

21. I. 1914 г.

Многоуважаеми Госп[один] Шишманов,

До сега пет месеци, как почна да се печатат моите материали,

но до днеска са излезнали едвам пет коли. Причината е, че г. Пеев, занят с много други работи бави последната коректура по цяла седмица и повече. Освен това той намира погрешки в правописанието на думите: Чупренье, Стакьевци, „Секновенье", „на госкье", и пр. думи, които, било като имена на села и места, било като вметнати провинциални думи и названия. Разбира се, че аз не можех да се съглася, и търсих го няколко пъти да се обясним. Днес го намерих и почнахме да се обясняваме. Обаче, той се спре и с един решителен тон каза тези думи: „Ние сгрешихме, дето приехме твоите материали, които не струват за нищо. Ние си навихме беля с тях. Аз ги спирам и спрях. Идете си!" — и захвърли коректурите.

Аз му казах само: Когато не са били добри, защо ги приехте; защо ме мъчихте и вкарахте Академията в толкова разноски? — и си излезнах.

Че г. Ив. Пеев не може да има симпатии към Митко Маринов, с когото той е имал съдби по съдилищата за обида по печата — това вярвах и вярвам. Но така също вярвах, че Секретарят на Академията на Науките не може да бъде така жесток към един скромен етнограф, който от 35 години се скита по колиби и села и събира материали на нашата родна култура, от които материали са вече издадени шест книги, от които едната е издадена от същата Академия.

Ако бях бил и за минутка допускал, че аз един ден ще мога да чуя от най-високото място на Академията — от Секретариата, че моите материали не струват нищо, и то после, като тия материали са прегледани, оценени и одобрени — аз никога не бих ги предложил за печатане.

И след тая тежка обида, аз все пак стоя непоколебим в[ъв] вярата, че тия материали, могат да имат правописни грешки — но те са и ще останат уникум в цялата славянска фолклорна книжнина, защото таково цяло систематично фолклорно издание няма. Прочее, тоя моя труд не беля ще докара на Академията, както се изрази г. Пеев, но чест и похвала. Както и да е, г. Пеев изпълни своята отдавнашна закана, че ще спре изданието, което той е намеквал издалече. Аз благодаря Вам, Г-не Шишманов, който рецензирахте тоя моя труд и го оценихте; благодаря и на ония Господа просветени Академици, които възприеха Вашето гледище и оценка.

Негли, и това вярвам твърдо, ще дойде ден, та и в нас да бъдат тия мои скромни фолклорни трудове посрещнати не с такава жестока преценка. Аз ще умра; ще умре и г. Пеев. И тогава, бъдещите наши Академици ще произнесат своята присъда: кой е бил прав от двама ни.

Не скривам голямата си скръб, че неиздаването на тоя ми най-важен фолклорен труд, прекъсва ми всяка възможност за по-нататъшна обиколка, но трябва да се покоря на днешната наша обща съдба: *партизанството вирее навсякъде и задушава всичко.* Моля Ви прочетете тези ми редове пред Г-да Академиците и ги уверете, че аз остаям всегда с високо уважение и почитание.

Д. Маринов

НА—БАН, ф. 11 к, оп. 3, а. е. 915, л. 21—22.

43

Заявление от Димитър Маринов до Председателя на Историко-филологическия клон на Академията на науките, в което излага плана си за етнографски изследвания в българските земи, останали извън държавните граници и моли за парична помощ

24. II. 1914 г.

Господине Председателю,

Досега — през тридесет години, аз успях да обиколя цялото царство, всички градове, краища и села, и събрах ония фолклорни материали, които сега нареждам и систематизирам и от които ще излезнат още осъм отделни тома.

Горещо желание имах, а това го изискваше и самият труд, да обиколя землите вън от царството България, за да бъдат моите материали по-пълни, обаче туй не можих да извърша по различни независещи от мене причини.

Днеска, когато пристъпвам да наредя и систематизирам всичките си събрани материали, имам желание да обиколя и новите земли. Това ми желание е толкова по-силно, колкото усещам, че силите ми, под тежестта на годините и старостта, начинят да ме напускат. Аз искам силно да направя още една продълговата обиколка в новите земли, която обиколка като че ще бъде и последната ми фолклорна екскурзия. Особно важна ще бъде тя, понеже ще посетя Родопите, а особно оная част, дето кракът на български фолклорист до днеска не е стъпвал, от дето, твърдо вярвам ще изнеса

много ценни материали за нашата етнография и за родната ни култура. Тая обиколка става още по наложителна и повече ценна, като се има пред вид, че в тия нови земли са преселени бежанци и от ония градове, села и краища, които са останали под сърбите, гърците и турците, дето вече български етнограф не ще може да стъпи.

Всичко това, господине Председателю и господа академисти, ме кара да се обърна към Вас с тая молба да благоволите да ми отпуснете една парична помощ от 600—700 лева, с която ще мога да обиколя тия страни и да обогатя и допълня моите материали.

Бъдете уверени, Г-да, че тая парична сума ще принесе голяма полза на нашата етнография и на нашата родна култура. Недейте, уважаеми Господа, зима туй за едно мое тщеславие, ако кажа пред Вас, че тия материали, които аз ще събера и изнеса от новите земли, не ще може да събере никой друг освен мене, защото при събирането на тия материали от устата на селенката не е лесна работа; тук изисква се особен похват, който аз в моята тридесет-годишна обиколка усвоих в една съвършена форма.

Като се надея, че тая ми молба ще намери в[ъв] Вас едно благонаклонно в полза на предначъртаната работа настроение и чувство, аз от името на нашата етнография и на нашата родна култура, още от сега отправям към Вас моята най-топла благодарност и признателност.

С дълбоко уважение към Вас
Д. Маринов

П. П. Относително размера на паричната помощ аз оставам на Вашето благоусмотрение. Считам обаче за дълг да обърна Вашето просветено внимание върху това, че аз ще обиколя Струмица, Петрич, Мелник, Неврокоп, Скеча, Гюмурджина, Деде-Агач, Суфлу, Фере и Свилен с всичките новонаселени села по планините, а така и целите Родопи. А тая обиколка ще трае най-малко три месеца и ще изисква не малки разноски — не само за храна и кон, но и за водачи през планинските непознати места, на които водачи ще трябва да се плаща едно възнаграждение.

същи

НА—БАН, ф. 1 к, оп. 2, а. е. 332, л. 66—67.

44

Рецензия на проф. Иван Д. Шишманов за представения в „Българско отечество“ труд на Димитър Маринов „Религиозни обичаи“, която съдържа оценка и на научните качества на автора

21. III. 1914 г.

Материята, с която е имало да се оправи авторът на тая монография, е грамадна. Всеки определен обичай заслужава да бъде предмет на монографични изследвания, каквито в последно време е предприел между другото д-р М. Арнаудов (вж. например неговите студии в Спис[ание] наЪлг[арската] Ак[адемия] и Сборника върху Герман, върху кумичанието, живия огън и пр.)

Д. Маринову са били поставени съвсем тесни граници от самата програма на Българско отечество. Затова той е бил принуден да се ограничи само с най-съществено. Естествено е, че при такива условия не може да става и дума за каквото и да било научно осветление на материалите, каквото осветление впрочем не може и да се изисква от автора. Ревностен любител на етнографията, опитен събирач, Маринов принадлежи още в много отношения към категорията на нашите по-стари народоуци, каквито бяха бр. Миладинови, Раковски, Шапкарев, Цане Гинчев и др. Романтици, чувствителни за всичко национално, те високо ценят произведенията на простолюдната духовна и материална култура. Но тям липсва модерната научна критика, за да използуват събраното за научни синтези. Там, гдето рискуват да преминат границите на добросъвестния събирач и външен систематик — те често грешат, като се впущат в остарели митологични тълкувания, изоставени отдавна от науката. Такъв един риск бе направил и Маринов в по-първите си работи. Благодарение обаче на приятелски съвети — той съзнава днес, че върши една по-полезна работа, като се ограничава в констатирането и категоризацията на фактите, без да влиза в техния научен разбор.

Такъв непретенциозен труд представя и поръчаната нему монография „Религиозни обичаи“.

Маринов разделя празниците, обредите и обичаите на две категории: едните се вършат *редовно* всяка година в строго определени дни и месеци; другите — само когато настъпи извънредна нужда. Едните са строго периодически, другите — не.

За изложение на първите Маринов се ползва от хронологията на народния календар. Той говори накратко за *жертвите, обредните хлябове и каденето.* Удивлява се на умението на народа, да определя празниците само с помощта на примитивния *рабуш-календар,* който той описва подробно.

След това авторът излага по ред всички народни празници, начинайки от 20 декември, когато е народната млада година. Начева с Голям Сечко. Тук описва религиозните обичаи на Игнажден, Малка Коледа, Бъдна вечер — 24 декември, Сурваки, Силвестри (2 ян.), Водици, Иванов ден, Бабин ден, Св. Атанас, 16 януари (Южняци-Верижници).

По същия начин се описват народните религиозни обичаи през всички останали месеци.

Авторът се старае да изтъкне, колкото е възможно регионалните или локалните различия в празднуването на тоя или оня официален или народен светец, на това или онова митично същество и пр. Разбира се, че в тесните рамки, които са му били дадени, тук не може да се изисква изчерпателност. Същото е и с различията в *названията* на обредите и обичаите. Изобщо се вижда обаче, че Маринов е чувствувал колко погрешно би било да се говори за религиозните обичаи на целокупния български народ в най-широките му етнографически граници, без да се даде на читателя да разбере, че зад общата схема се крие едно понякога значително разнообразие. Това в[ъв] всеки случай е постигнато в голяма степен с указание на местните различия в названията или в същността на обредите и т. н.

След като изчерпва целия народен календар, Маринов преминава към непериодичните обреди и празници.

Тук той описва обичаите:

1) *Пеперуда* (Росоманка в Трънско, Пеперуна в Битолско, Пеперуга в Панагюрище)

2) Герман

3) Заорване

4) Жив огън

5) Ступанин

6) Наместник и

7) Побратимство (респ. Посестримство).

Защо се е ограничил само с тия? Защо не е вмъкнал в своята монография и обичаите и обредите при раждане, стрижба, годежа, сватба, погребение, които ако не изцяло, имат тоже религиозен характер — това г. Маринов ще трябва сам да ни осветли, толкова повече, че неговата монография трябваше да бъде според Програмата на Българско Отечество по-широка.

В § 36 на тая програма се предвижда описанието на *българските обичаи изобщо,* като се отдават:

Сев[ерна] и Южна България Маринову,

Родопите и Одринско — Шишкову,

Македония — Шапкареву.

Дали Маринов е ограничил работата си, защото невярно е схванал искането на Комитета, или защото има намерение да представи в допълнение и другите обичаи на българския народ, — това ще трябва да ни обясни. Подозирам повече, че има погрешно схващане, защото авторът на „Религиозните обичаи" не се ограничава само със Сев[ерна] и Южна България. Той засяга и останалите български етнографически области.

Мисля обаче, че г. Маринов няма да откаже да преработи монографията си така, щото да не се различава твърде чувствително от тая на Шишкова или Шапкарева.

При тоя случай той ще трябва да изглади и някои стилистични грапавини, които ще му се покажат от редакцията.

Шишманов

НА—БАН, ф. 2 к, а. е. 64, л. 90—93.

45

Писмо на Димитър Маринов до Председателя на Историко-филологическия клон на Академията на науките с молба да му отпуснат командировъчни средства за етнографска обиколка на „новите земли"

21. X. 1914 г.

Господине Председателю,
Господа Академици,

Бях подал заявление да бъдете добри да определите хонорара за книгата, която издава Академията; отговори ми се, че Академията била в[ъв] ваканция и че редовните заседания ще почнат от 1 октомври. Понеже редовните заседания на Академията са почнали, то осмелявам се повторно да безпокоя Отдела и Вас с молба да бъдете тъй добър да свикате членовете на Отдела и да определите хонорара. Ако бързам толко, причината е, както това обясних и в първото си писмо, че искам да направя обиколка в новите земли и в Родопите. Почитаемото Министерство на Народното Просвещение ми отпустна една малка помощ, която използувах, та направих

последна обиколка из някои краища на Стара България и допълних материалите си от веществена култура: къща, покъщина, храна, облекло и др., от която обиколка се завърнах преди няколко дни. Сега искам да направя такава обиколка в новите земли, дето населените сега българи от различните български краища, които останаха под чужда власт, ще ми дадат богат и ценн материал из областта на нашия народен бит и градиво за нашата веществена култура.

Прелъстен от голямата блага склонност на Академията и щедрата помощ, която отпуща на всеки делател в областта на родната ни наука, аз бях подал заявление да се отпусне и мене една малка помощ. Аз прочетох с болка на сърцето си редовете в писмото на Академията, с които ми се съобщаваше, че моето заявление било разгледано и оставено без последствие. Мотивите ми са неизвестни. И аз не искам да ги зная, защото вярвам, че Академията и просветените Академици са имали основателни причини. Обаче реченото: „чукайте и ще Ви се отвори" и „просете и ще Ви се даде" ми дава дързост да повторя прошението си. С мои собствени средства аз нямам възможност да направя една пълна обиколка; а такава аз желая да извърша, докато ме държат още силите. Казал съм го и пак го казвам, Господа Академици, тези материали, които съм досега събрал и които искам да събера в новите земли, никой не можеше и не ще може да събере, защото никой от нашите фолклористи и етнографи няма тая практическа подготовка, каквато аз спечелих с[ъс] своето тридесет и пет годишно скитане из средата на нашия народ. Моля най-покорно да не ми приписвате тия думи за само похвалство.

А материалите бързо, бързо изчезват! В това се убедих при сегашната си обиколка. Ако не бях събрал ония материали, които китят и красят днеска нашия Етнографически музей, днеска никъде вече се не намират и е изключена всяка възможност да се приобрети някой накит, някоя шевица, някоя риза и пр. пр.

Така ще бъде и с новите земли. Прокудени от различните краища, немили недраги, българите в тия краища кътат още по някой „парцал", както ми се изрази една баба; обаче още една година и тоя „парцал" ще изчезне. А новият живот и новото положение върши своето дело немилостиво. Има събрани някои вещи в музея; видях ги. Съжалявам, но тия вещи не показват и не ще могат да покажат на нашия бъдещ историк на нашата култура ония данни, които той ще търси.

Всичко това ми дава кураж да повторя молбата си. Дали мотивите на Академията, поради които ми е отказала своята помощ още съществуват аз не зная, но поне нека бъдещият наш историк чете, че един стар етнограф в своята сиромашия, а при гореща

воля да събере запазените обекти из нашата родна култура, се обръщал с молба за помощ към онова високо просветено учреждение, което е било в положение да оцени неговите трудове, и че туй прошение е останало и втори път без последствие.

Ползвам се от случая, Господине Председателю и Господа Академици, да изразя към Вас моята благодарност и моята признателност за добрата воля и блага наклонност към моя труд „Народната вяра и Религиозните обичаи", който труд чрез Вашата помощ виде свят.

С дълбоко почитание

Д. Маринов

НА—БАН, ф. 1 к, оп. 2, а. е. 332, л. 70—71.

46

Писмо от Димитър Маринов до проф. Александър Теодоров-Балан и другите членове на Речниковия отдел в Академията на науките с въпрос за съдбата на изпратените от него материали за български речник

7. V. 1928 г.

Уважаеми Господа,

Покойният професор д-р Б. Цонев беше взел от мене събрания материал за българско-български словар с цел да го прегледа и докладва в Отдела. Впоследствие аз получих писмо от Вашия отдел, с което ми се съобщаваше, че материалът е в Отдела, но се чака завръщането на г-на професора от Европа, за да го докладва в Отдела. По-късно професорът Цонев почина, а аз не зная нищо какво е станало или какво се мисли за тоя мой материал близо от 15000 думи. Моля най-покорно да бъда уведомен, какво мисли Отделът да стори с тоя мой материал.

Ще Ви бъда много благодарен, ако тия мои редове не останат без отговор[1].

С почитание

Свещеноиконом: *Д. Маринов*

(ул. „Мария-Луиза", 201, при гарата)

НА — БАН, ф. 1 к, оп. 2, а. е. 522, л. 56.

[1] Писмото носи резолюция: „Реч[ников] отдел. Прот[окол] 4 от 22. III. 1926 г. одобрен и да са откупи матер[иала] ср[ещу] 5 000 лв."

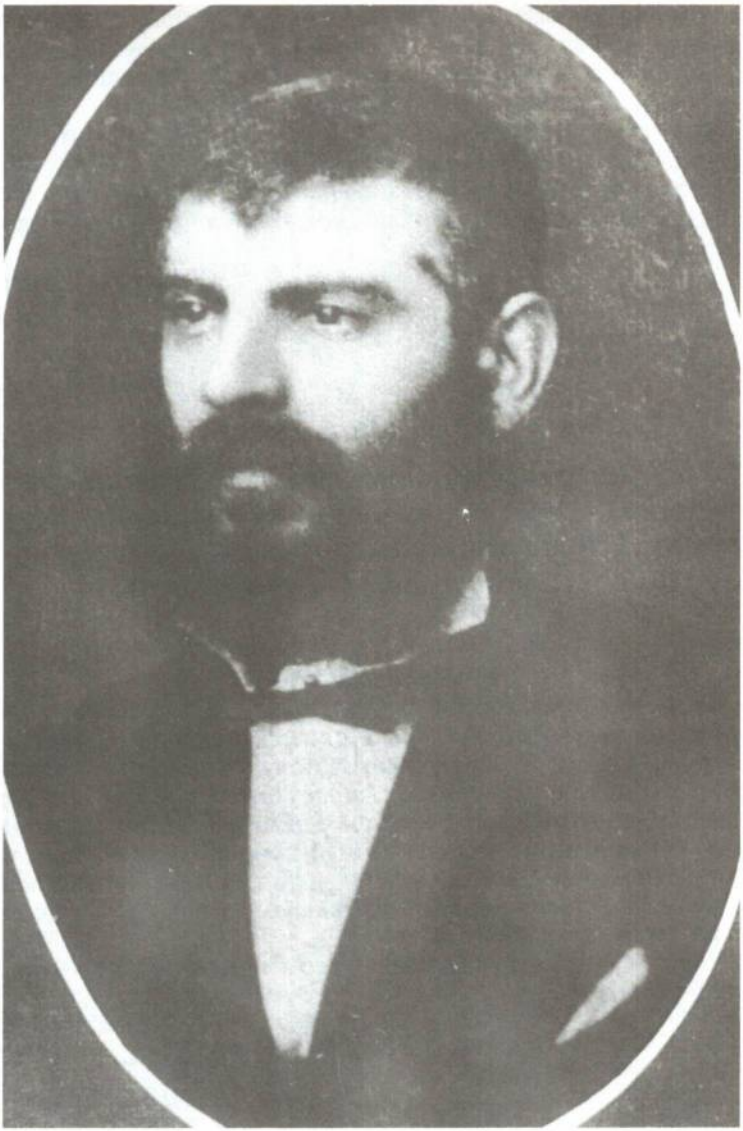

Димитър Маринов

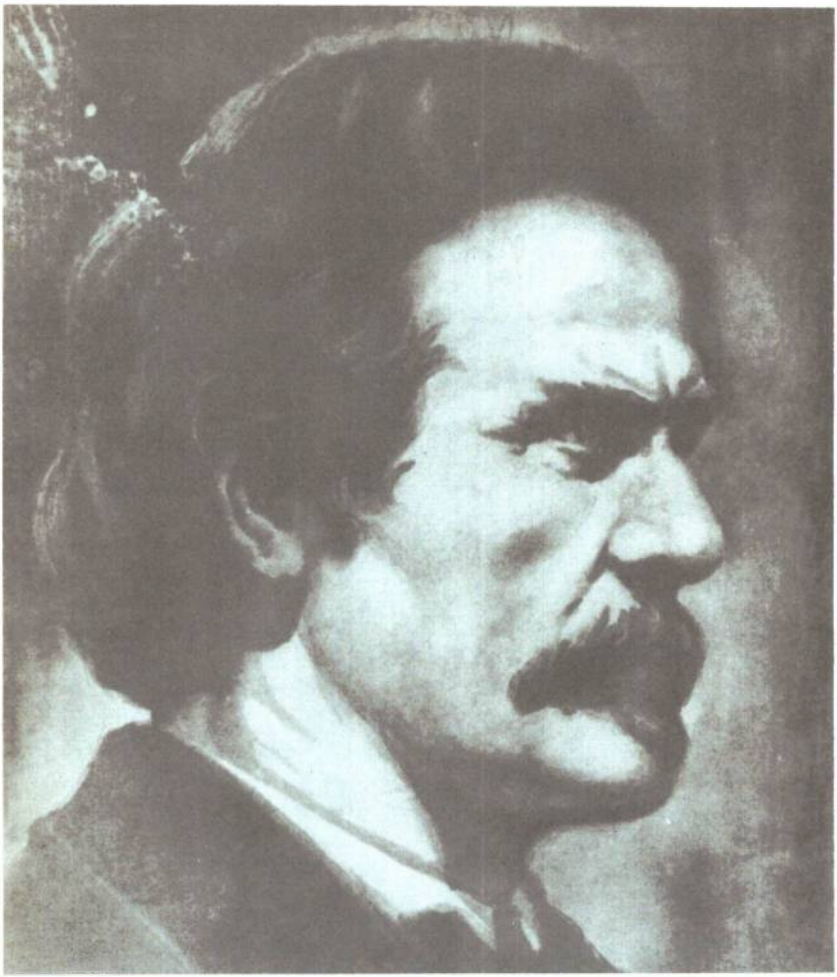

Кръстьо Пишурка

Никола Първанов и Димитър Маринов, Цариград, лятото на 1871 г.

Стефан С. Бобчев в униформата на Медицинското училище, Цариград

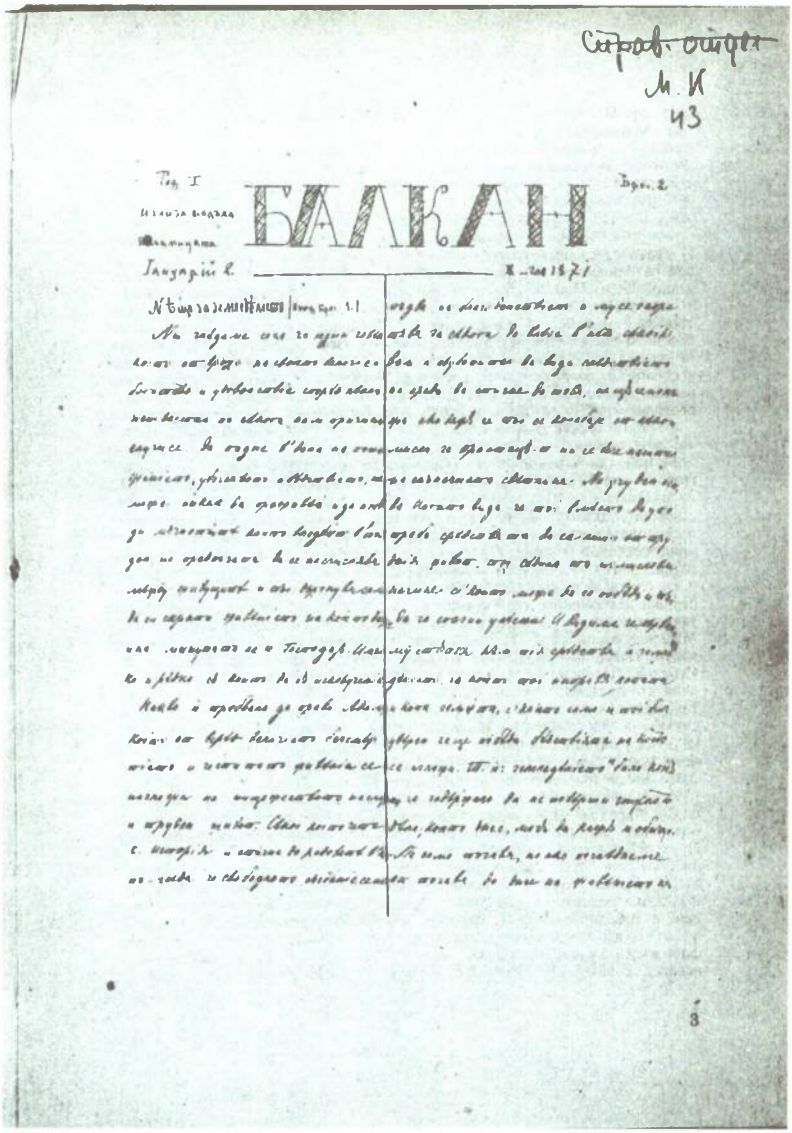

БАЛКАН

Факсимиле на ръкописния вестник „Балкан“, издаван в Цариград през 1870—1871 г.

Адам Богосавлевич

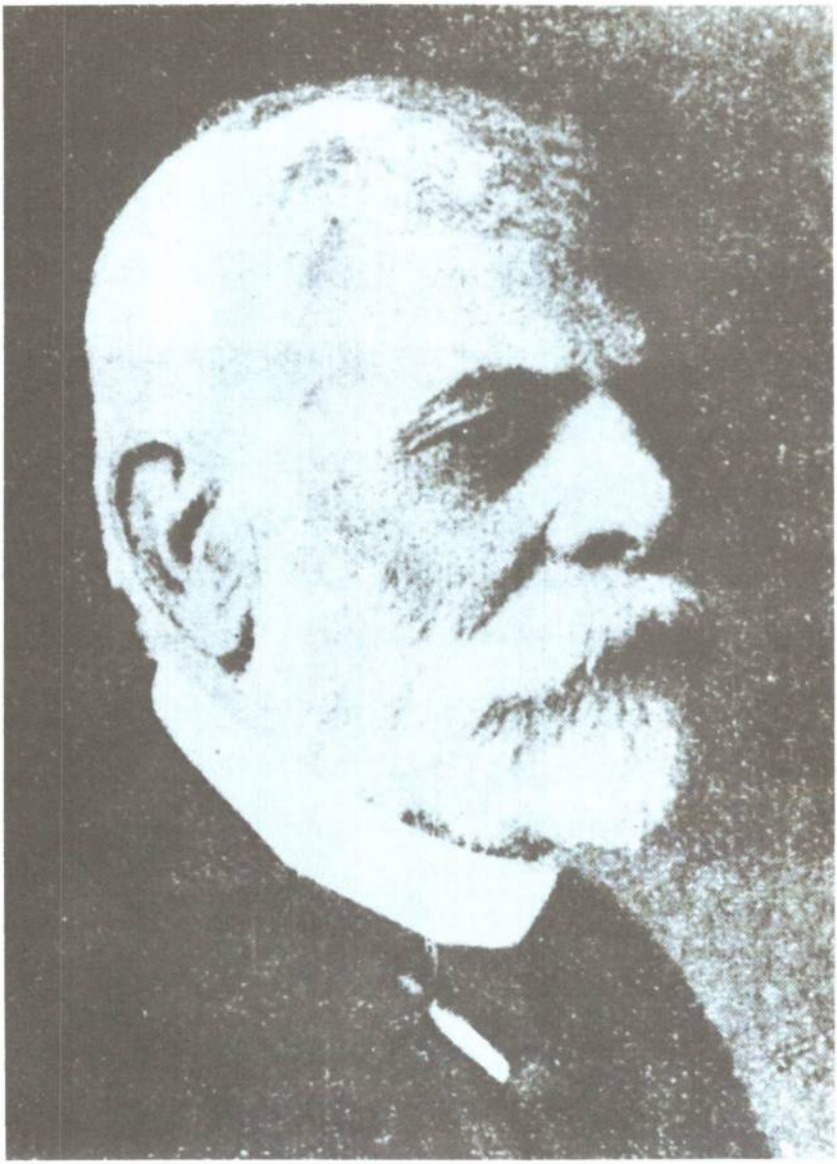

Димитър Маринов

Георги Живков

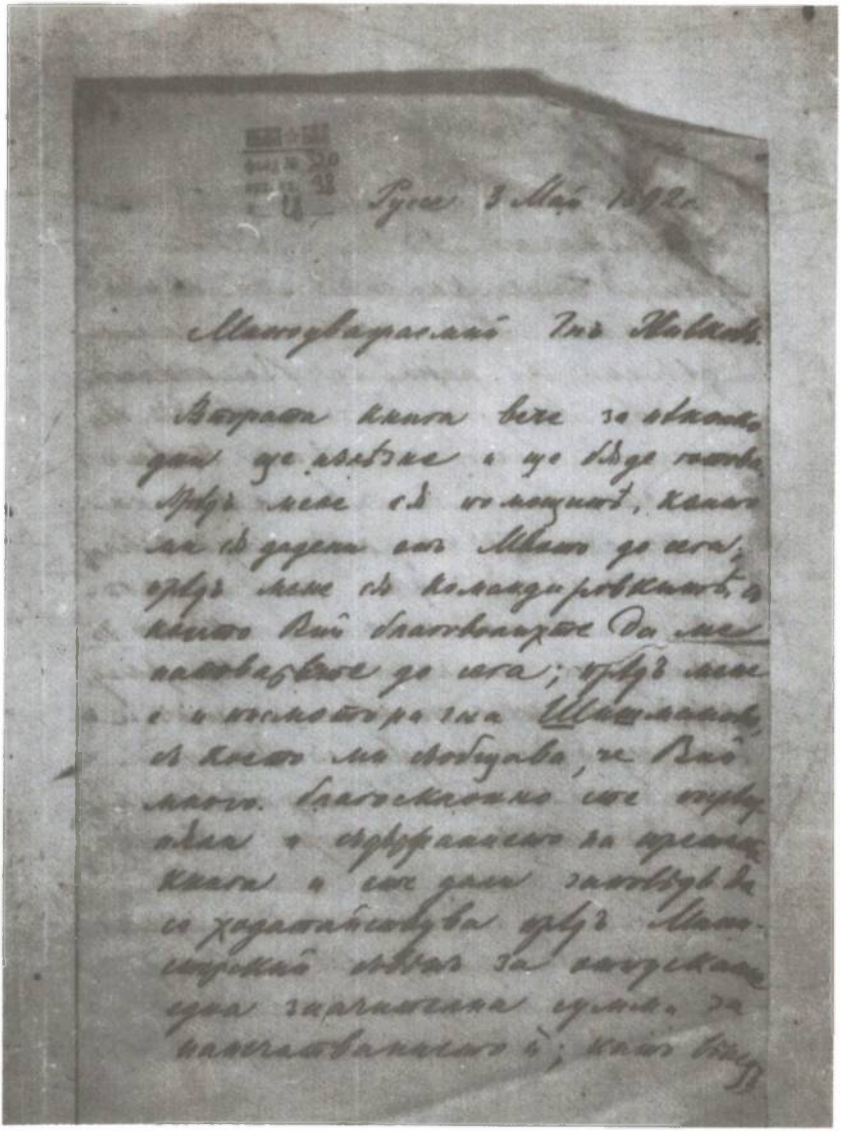

Факсимиле на писмо от Д. Маринов до Г. Живков

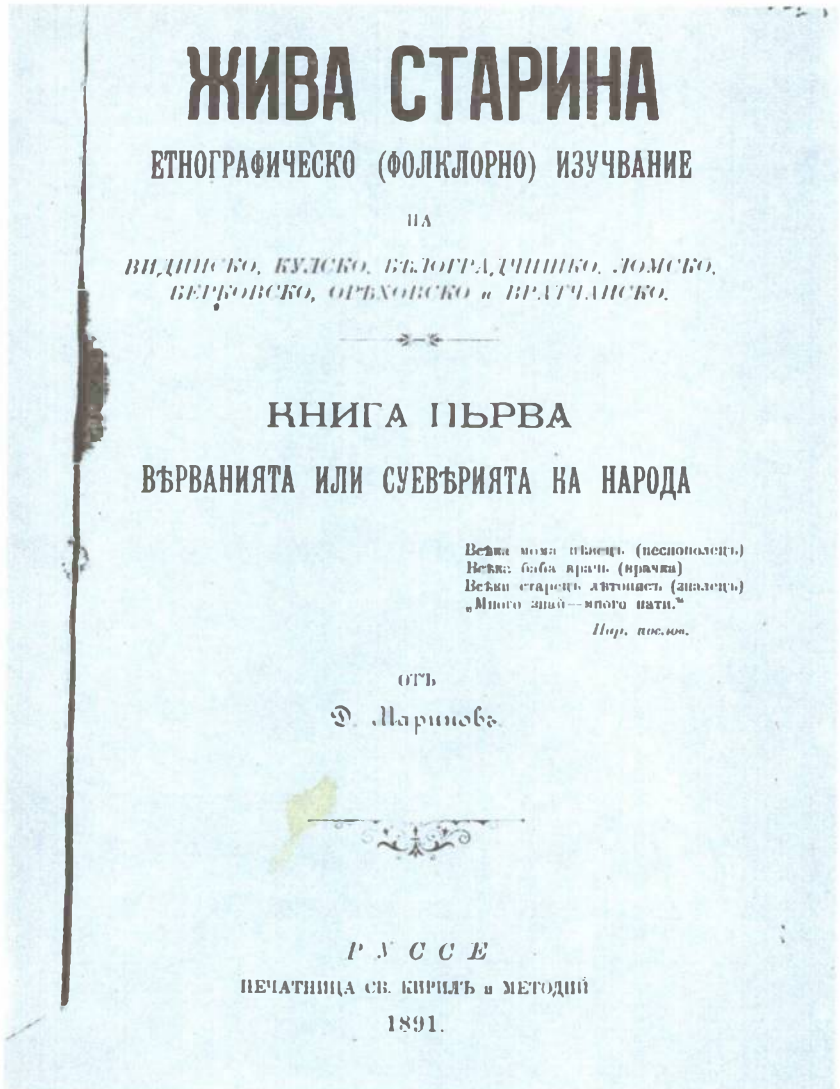

ЖИВА СТАРИНА

ЕТНОГРАФИЧЕСКО (ФОЛКЛОРНО) ИЗУЧВАНИЕ

НА

ВИДИНСКО, КУЛСКО, БѢЛОГРАДЧИШКО, ЛОМСКО, БЕРКОВСКО, ОРѢХОВСКО и ВРАТЧАНСКО.

КНИГА ПЪРВА

ВѢРВАНИЯТА ИЛИ СУЕВѢРИЯТА НА НАРОДА

Всѣка мома пѣвецъ (песнополецъ)
Всѣка баба врачь (врачка)
Всѣки старецъ лѣтописъ (зналенъ)
„Много знай—много пати."

Нар. послов.

ОТЪ

Д. Мариновъ.

РУССЕ

ПЕЧАТНИЦА СВ. КИРИЛЪ и МЕТОДИЙ

1891.

Факсимиле на титулната страница на книга първа от „Жива старина"

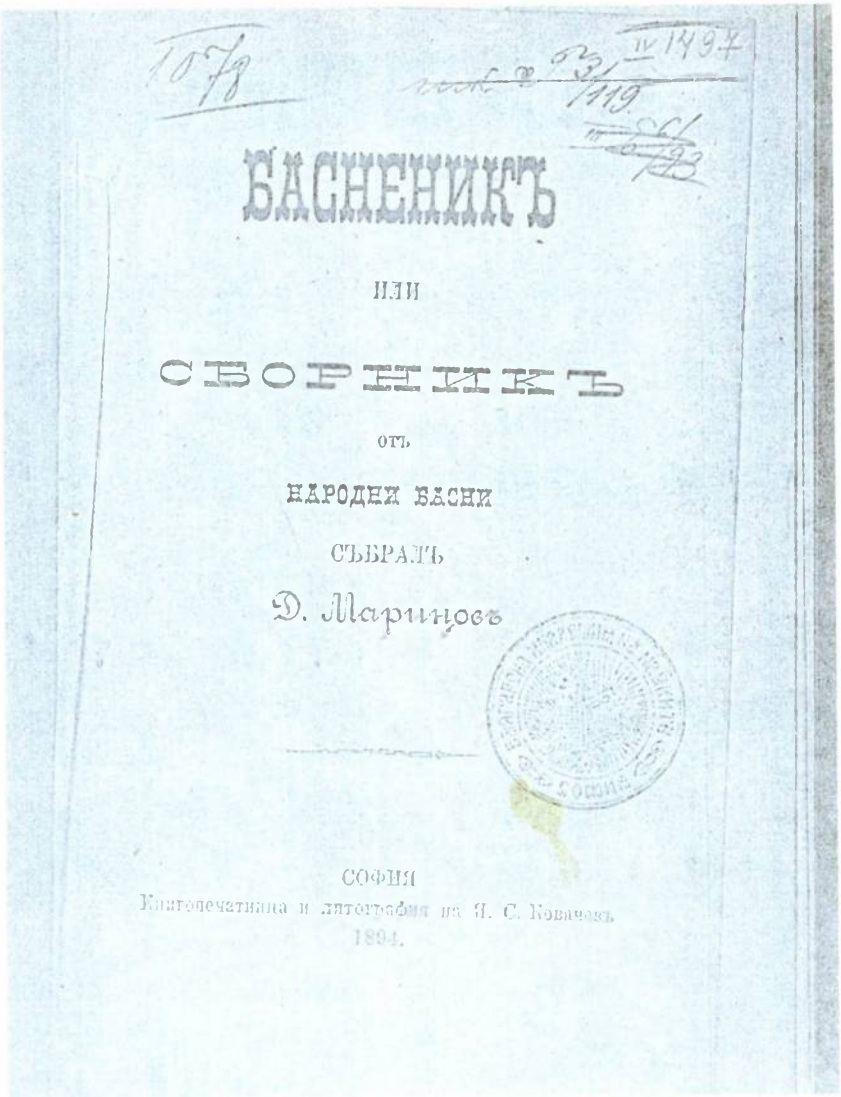

Факсимиле на титулната страница на „Басненик“

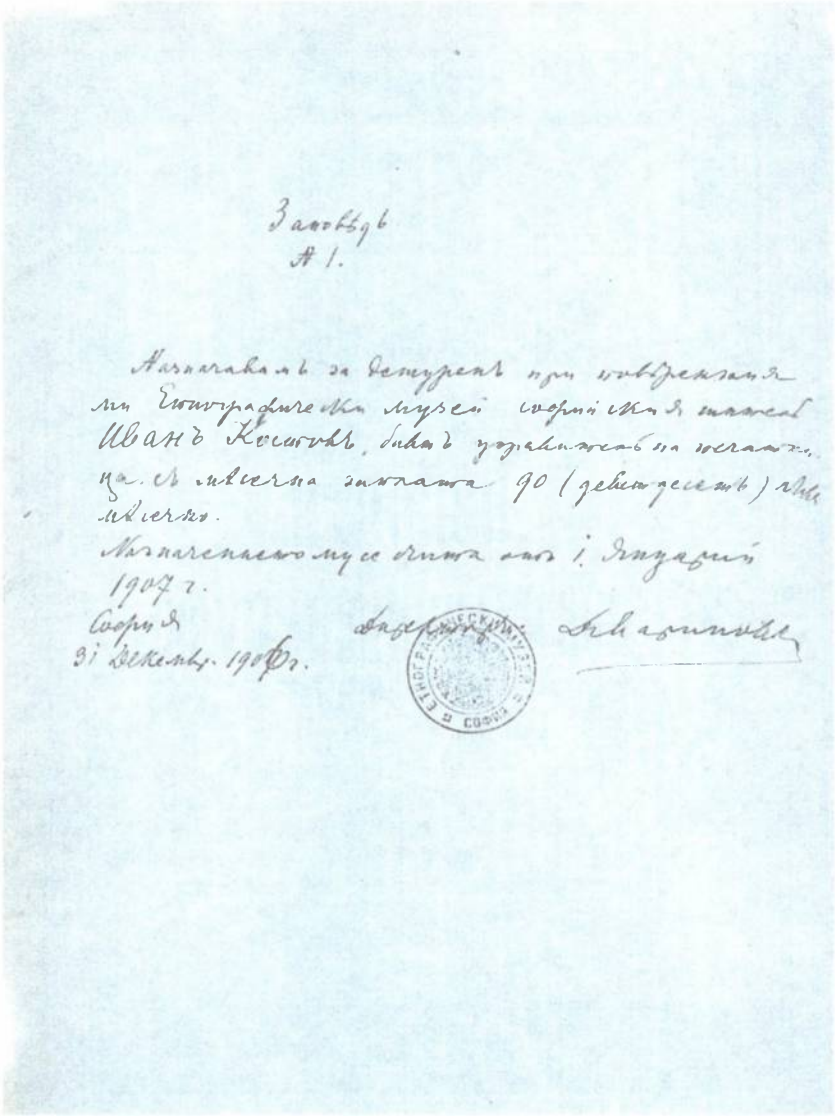

Заповѣдь
№ 1.

Назначавамъ за дежурень при повѣренныя ми Етнографически музей софийския житель Иванъ Костовъ, бившъ управитель на печатница съ мѣсечна заплата 90 (девет десетъ) лѣва мѣсечно.

Назначеннето мусе счита отъ 1. Януарий 1907 г.

София
31 Декемв. 1906 г.

Директоръ: Д. Маринов

ЕТНОГРАФИЧЕСКИ МУЗЕЙ СОФИЯ

Факсимиле на първата заповед, подписана от Д. Маринов като директор на Етнографския музей

Факсимиле на корицата на книга първа от Известията на Етнографския музей, 1907 г.

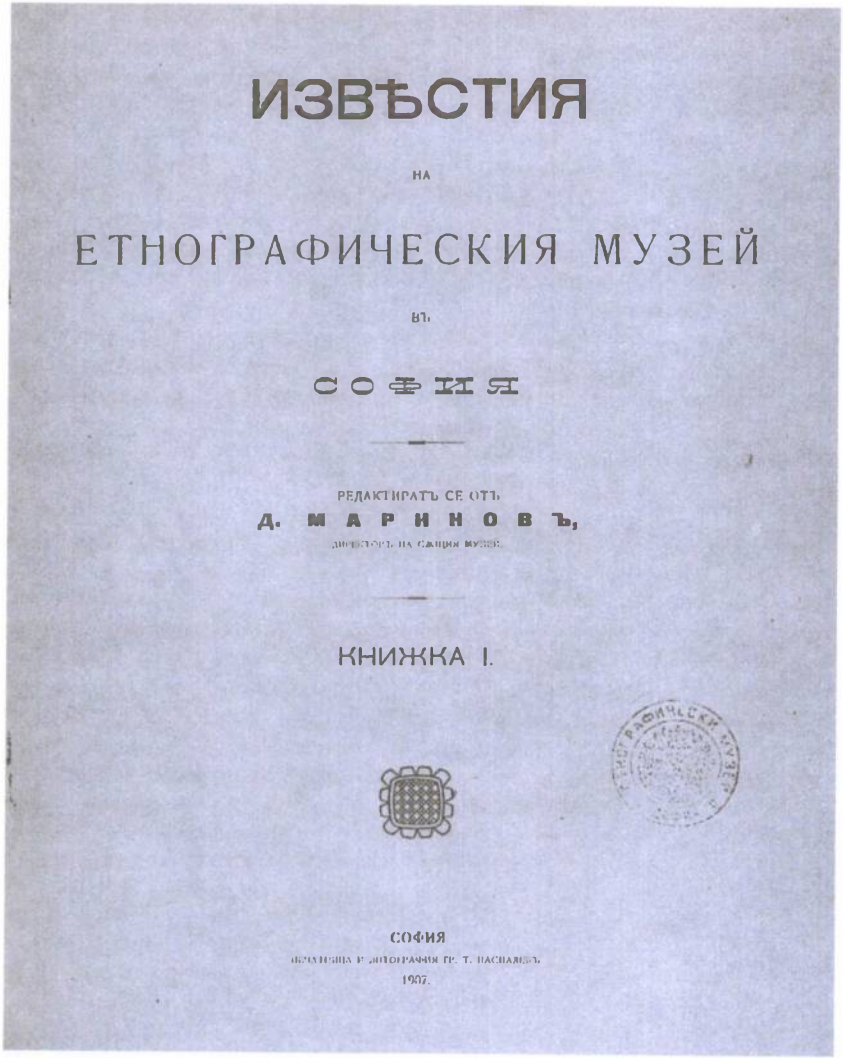

ИЗВѢСТИЯ

НА

ЕТНОГРАФИЧЕСКИЯ МУЗЕЙ

ВЪ

СОФИЯ

РЕДАКТИРАТЪ СЕ ОТЪ

Д. МАРИНОВЪ,

ДИРЕКТОРЪ НА СЪЩИЯ МУЗЕЙ.

КНИЖКА I.

СОФИЯ

ПЕЧАТНИЦА И ЛИТОГРАФИЯ ПР. Т. ПАСПАЛЕВЪ

1907.

Факсимиле на титулната страница на книга първа от Известията на Етнографския музей

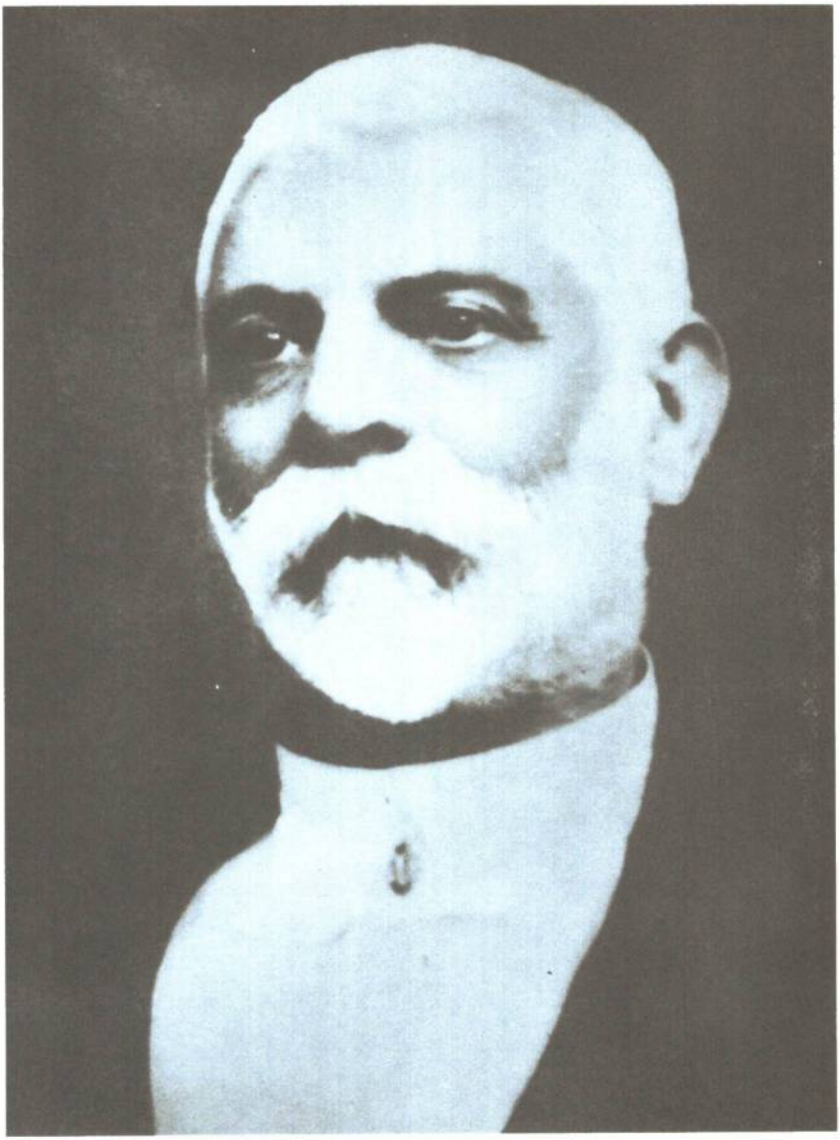

Димитър Маринов, началото на 20-те години

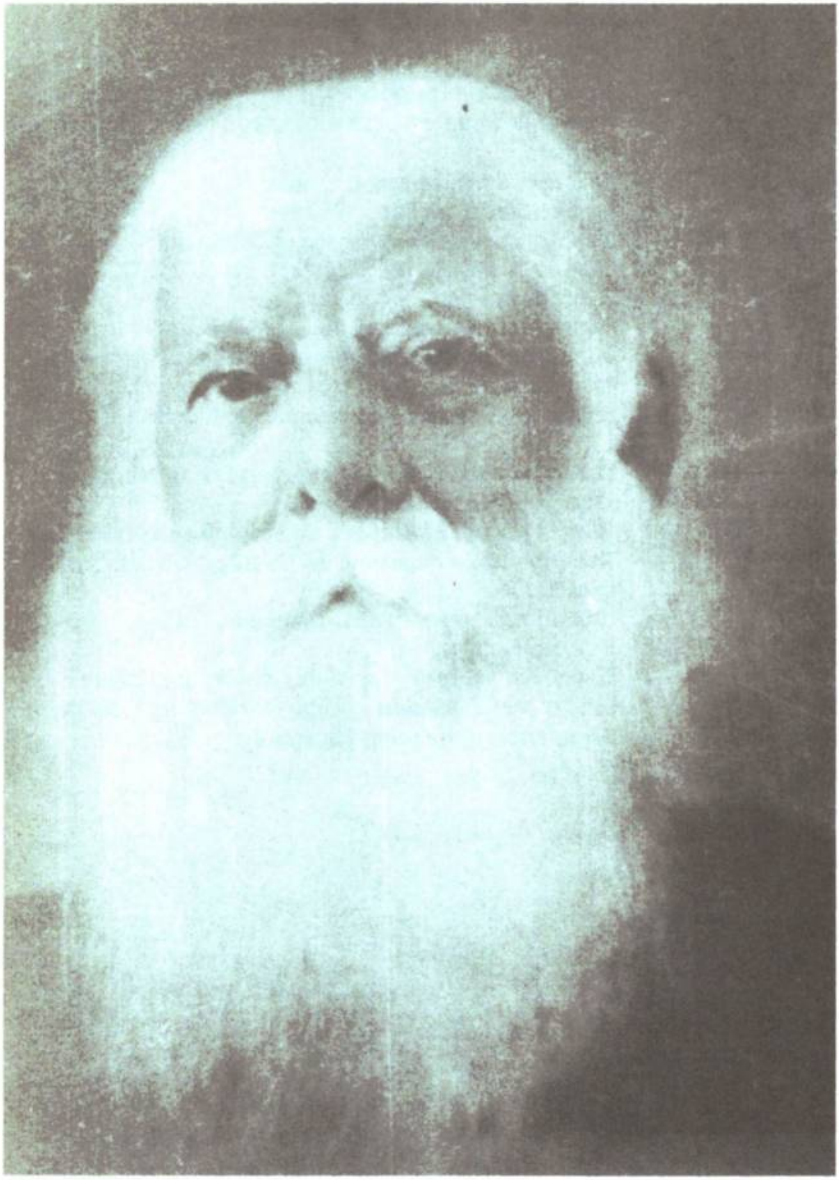

Димитър Маринов

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

АЕИМ	—	Архив на Етнографския институт и музей, София
Архив МНП	—	Архив на Министерство на народното просвещение, София
БЕ	—	Българска етнография, София
БЖ	—	Български журналист, София
БИА — НБКМ	—	Български исторически архив. Народна библиотека „Кирил и Методий", София
БПр	—	Български преглед, София
БСб	—	Българска сбирка, София
ГСУ ИФФ	—	Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет, София
ИЕМ	—	Известия на Етнографическия музей, кн. 1, София, 1907
ИНЕМ	—	Известия на Народния етнографски музей, София
ИПр	—	Исторически преглед, София
НА — БАН	—	Научен архив. Българска академия на науките, София
ПСп	—	Периодическо списание на Българското книжовно дружество, София
СбНУ	—	Сборник за народни умотворения, София
УПр	—	Училищен преглед, София
ЦВ	—	Църковен вестник, орган на Св. Синод, София
ЦДИА	—	Централен държавен исторически архив, София
ЮПр	—	Юридически преглед, Пловдив

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР 5

ПО КРИВОЛИЦИТЕ НА ЖИЗНЕНИЯ ПЪТ 9
- Детството 9
- Ученето и учителите 12
- Длъжностите и призванието 27

ДИМИТЪР МАРИНОВ И БЪЛГАРСКАТА ЕТНОГРАФИЯ 36
- Импулсите и програмата 36
- Поредицата „Жива старина“ 39
- Другите етнографско-фолклорни приноси 59
- Фондът „Българско отечество“ 62
- Етнографският музей и научно-организационната дейност 66

ПРОСВЕТНА, КНИЖОВНА И ОБЩЕСТВЕНА ДЕЯТЕЛНОСТ 78
- Благословеното учителство 78
- Книжовното творчество 81
- Журналистът и публицистът 91
- В обществения и партийния водовъртеж 103

ЗАКЛЮЧЕНИЕ 113

ПРИЛОЖЕНИЕ 119

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ 214

Маргарита Василева

ДИМИТЪР МАРИНОВ
ИЗСЛЕДОВАТЕЛЯТ НА ЖИВАТА НАРОДНА СТАРИНА

Редактор *Лиляна Лучева*
Художник *Емил Станкулов*
Технически редактор *Донка Радоева*
Коректор *Анелия Йосифова*

Издателски индекс 208
Формат 60×84/16
Печатни коли 13,50

Печатница на Академично издателство „Проф. Марин Дринов"
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев", бл. 5

Поръчка № 24

ISBN 954-430-421-5